

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNDA
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ**

Ziyadhan HASANOV

DOKTORA TEZİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nesrin KENAR

OCAK - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNDA
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ

DOKTORA TEZİ

Ziyadhan HASANOV

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 05/01/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Asena BOZTAŞ	Başarılı
Doç. Dr. Fatma Anıl ÖZTOP	Başarılı
Dr. Öğr. Gör. Nesrin KENAR	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ziyadhan HASANOV

05/01/2023

ÖNSÖZ

Bu çalışmada beni her daim destekleyen değerli aileme ve fikrimin babası Şirzad Memmedli'ye sonsuz teşekkür ederim. Eğitim hayatımın bu düzeye ulaşmasında emeği geçen değerli büyüklerimizden Prof. Dr. Turan Yazgan hocamız başta olmakla, Prof. Dr. Recai Coşkun, Prof. Dr. Mehmet Yüce, Prof. Dr. Musa Eken, Doç. Dr. Muhittin Zügül, Alovset Amirbeyli, Doç. Dr. Ali Taş, Doç. Dr. Serdar Orhan, Doç. Dr. Yasin Şerifoğlu, Prof. Dr. Köksal Şahin, Prof. Dr. Hayati Beşirli, Prof. Dr. Ferruh Tuzcuoğlu, Prof. Dr. Kemal İnat, Dr. Tuğrul Korkmaz ve Dr. Nurhoca Akbulayev hocalara teşekkür ederim. Tez yazımında fikirlerimi sabırla dinleyen ve destekleyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi. Nesrin Kenar'a ve çalışmayı titizlikle okuyarak eleştirileri ile katkı sağlayan değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Ebubekir Sofuoğlu, Doç. Dr. Filiz Cicioğlu, Doç. Dr. Fatma Anıl Öztop ve Doç. Dr. Asena Boztaş hocalarımıza teşekkür ederim.

Ziyadhan HASANOV

05/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: NEOLİBERALİZM YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE DIŞ POLİTİKA VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLİŞKİSİNE KURAMSAL BİR BAKIŞ...	6
1.1. Dış Politika Kavramı ve Yaklaşımlar	7
1.2. Realizm Yaklaşımına Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi.....	11
1.3. Liberalizm Yaklaşımına Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ...	12
1.4. Neoliberalizm Yaklaşımına Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi	15
1.5. Demokratik Barış Teorisine Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi	17
1.6. Neoliberal Yaklaşımın Eleştirisi.....	20
BÖLÜM II: DIŞ POLİTİKANIN OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ	24
2.1. Sivil Toplum Kavramı ve Tarihçesi	24
2.2. Anglo-Sakson Modelinin Sivil Toplum Düşüncesi.....	26
2.3. Fransız Modelinin Sivil Toplum Düşüncesi.....	29
2.4. Eleştirel Bakış Açısının Sivil Toplum Düşüncesi	31
2.5. Sivil Toplumun Özellikleri.....	34
2.6. Otoriter Sistemlerde Sivil Toplum Anlayışının Rolü ve Önemi	36
2.7. Sivil Toplum-Devlet Birlikteliği/Ayrımı.....	40
2.8. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tanımlaması.....	44
2.9. Sivil Toplum Kuruluşlarının Kapsamı	45
2.10. Sivil Toplum Kuruluşlarının Amacı	46
2.11. Sivil Toplum Kuruluşlarının Nitelikleri	46
2.12. Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi.....	47
2.13. Sivil Toplum Kuruluşlarının Rollerini	51
2.14. Sivil Toplum Kuruluşlarının İstek ve Önerileri.....	53

2.15. Uluslararası Sistemde Sivil Toplum Kuruluşlarının Aktör Olma Çabası.....	55
2.16. Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyet Gösterdikleri Alanlar.....	60
2.16.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal İşlevi.....	62
2.16.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasi İşlevi.....	63
2.17. Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokrasinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi.....	67
2.18. Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politika Kararlarındaki Rolü ve Önemi.....	70
BÖLÜM III: AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ.....	75
3.1. Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikaya Etkisi.....	75
3.1.1. Hayırseverler Cemiyeti.....	79
3.1.2. Müslüman Gençlik Teşkilatı.....	79
3.1.3. Bakü Müslüman Yardımlaşma Derneği.....	79
3.1.4. Neşri Maarif (Bilim Yayma) Vakfı.....	80
3.1.5. Nicat Kültür ve Bilim Yayma Vakfı.....	80
3.1.6. Saadet Derneği.....	81
3.1.7. Sefa Derneği.....	81
3.1.8. Bakü Müslüman Kadınlara Yardım Derneği.....	81
3.1.9. Difai Teşkilatı.....	81
3.1.10. Müslüman Sosyal Demokrat “Himmet” Teşkilatı.....	84
3.1.11. Demokratik Müslüman Harekatı.....	84
3.1.12. Kafkas Terakki Cemiyeti.....	86
3.2. SSCB Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetleri.....	89
3.2.1. Azerbaycan Milli Merkezi.....	92
3.2.2. Prometey Kuruluşu.....	93
3.2.3. Genç Azer Örgütü.....	95
3.2.4. Hakikat Ordusu ve Azrail Fırkası.....	97
3.2.5. Bağımsız Azerbaycan Teşkilatı.....	97
3.2.6. Azerbaycanı Öğrenme Topluluğu.....	97
3.2.7. Azerbaycan Milliyetçi Topluluğu.....	97
3.2.8. Anti Sovyet Birliği-Öğrenci Teşkilatı.....	98
3.2.9. Aktif Aydınlar Derneği.....	98

3.2.10. Yıldırım Teşkilatı	99
3.2.11. Genç Muhafızlar Teşkilatı	99
3.2.12. Milli Kurtuluş Karargâhı	100
3.2.13. Bağımsız Azerbaycan Teşkilatı	100
3.2.14. Kırılangıç Teşkilatı	101
3.2.15. Karabağ Milliyetçi Grubu-Ölümsüzler Cemiyeti	101
3.2.16. Tövbe Cemiyeti	101
3.2.17. Yeşil Kardeşler Cemiyeti	102
3.3. Azerbaycan'ın Bağımsızlığa Kavuşmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Önemi	102
3.3.1. Azerbaycan Demokratik Açıklık Merkezi-Varlık Cemiyeti	102
3.3.2. Vatan Cemiyeti	104
3.3.3. Çenlibel Bilimsel Edebiyat Cemiyeti	104
3.3.4. Yurd Cemiyeti	106
3.3.5. Bağımsız Azerbaycan	109
3.3.6. Ozan Alesker Cemiyeti	109
3.3.7. Destek Yardım Cemiyeti	109
3.3.8. Terakki Cemiyeti	110
3.3.9. Birlik Cemiyeti	110
3.3.10. Zengezur Cemiyeti	112
3.3.11. Kuzey Azerbaycan Özgür Öğrenci Birliği	112
3.3.12. Uluslararası İnsan Hukukları Cemiyeti	112
3.3.13. Karabağ'a Halk Yardım Cemiyeti	113
3.3.14. Boz Kurt Cemiyeti	113
3.3.15. Azerbaycan Mülteciler Cemiyeti	113
3.3.16. Ana Dili Birliği	114
3.3.17. Eski Musavaçılar Soyundan Gelen Uluslararası Cemiyet	114
3.3.18. Azerbaycan Milli Subaylar Birliği	114
3.4. Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Önemi	115
3.4.1. Abulfaz Elçibey Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikada Rolü ve Önemi	115

3.4.1.1. Azerbaycan Halk Cephesi'nin Dış Politikada Rolü ve Önemi	115
3.4.1.2. Azerbaycan Kadın Haklarını Savunma Cemiyeti'nin Dış Politikada Rolü ve Önemi	128
3.4.2. Haydar Aliyev Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikada Rolü ve Önemi	128
3.4.2.1. Azerbaycan Dış Politikasında Azerbaycan Kadınlar Cemiyeti'nin Rolü ve Önemi	133
3.4.2.2. Azerbaycan Dış Politikasında Azerbaycan Kültür Dostları Vakfı'nın Rolü ve Önemi	134
3.4.2.3. Azerbaycan Dış Politikasında Uluslararası Araştırma ve Değişim Kurulu'nun Rolü ve Önemi	134
3.4.2.4. Azerbaycan Dış Politikasında Ulusal Demokratik Enstitü'nün Rolü ve Önemi	136
3.4.2.5. Azerbaycan Dış Politikasında Uluslararası Cumhuriyet Enstitüsü'nün Rolü ve Önemi	138
3.4.3. İlham Aliyev Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikada Rolü ve Önemi	142
3.4.3.1. Azerbaycan Dış Politikasında Haydar Aliyev Fonu'nun Rolü ve Önemi.....	147
3.4.3.2. Azerbaycan Dış Politikasında İnsan Hakları İzleme Örgütünün Rolü ve Önemi.....	153
3.4.3.3. İlham Aliyev'in Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımı	156
3.4.3.4. İkinci Karabağ Savaşı Sonrasında Dış Politikada Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Rolü ve Önemi.....	162
SONUÇ	166
KAYNAKÇA.....	175
ÖZGEÇMİŞ	187

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADC	: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKPMK	: Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi
ASAN	: Azerbaycan'ın Hizmet ve Değerlendirme Ağı
Azerbaycan SSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
AzKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
COAT	: Sivil Organizasyon Değerlendirme Aracı
DTK	: Devlet Güvenlik Komitesi
ECOSOC	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi
GONGO	: Devlet Tarafından Organize Edilen Sivil Toplum Kuruluşu
IFES	: Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı
INGO	: Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşlar
IREX	: Uluslararası Araştırma ve Değişim Kurulu
IRI	: Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitüsü
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NDI	: Ulusal Demokratik Enstitüsü
NED	: Ulusal Demokrasi Vakfı
NGO	: Hükümet dışı Kuruluşlar veya Sivil Toplum Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RK(b)P	: Rusya Komünist (bolşevikler) Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
USAID : ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
YAP : Yeni Azerbaycan Partisi

ÖZET

Başlık: Azerbaycan Dış Politikasının Oluşumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Önemi

Yazar: Ziyadhan HASANOV

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR

Kabul Tarihi: 05/01/2023

Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 186 (ana kısım) + 1 (ek)

Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşlarının 1872 yılından itibaren oluşmaya başlamıştır. İlk oluşan sivil toplum kuruluşları yardım amaçlı veya toplumu bilinçlendirmek için eğitim amaçlı kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Bu kuruluşların toplumsal sorunların üstesinden gelmeye başlaması ile siyasi alanda da oluşumların başladığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının asimilasyon politikalarına karşı toplumu bilinçlendirme görevi daha sonra bağımsızlık mücadelesi ile toplumu yeni bir oluşuma, bağımsızlık mücadelesine hazırladıkları görülmüştür. Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde özgürlük mücadelesi vererek toplumsal hafızanın oluşmasına büyük katkılar sağladığı söylenebilir. 1918 yılında oluşturulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde ve 1992 yılında bağımsızlığına yeniden kavuşan Azerbaycan'ın dış politikasının temel parametreleri bu sivil toplum kuruluşlarının programları çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Dış Politika, Azerbaycan, Sivil Toplum Kuruluşları

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Role and Importance of Non-Governmental Organizations in the Formation of Azerbaijan's Foreign Policy	
Author of Thesis: Ziyadhan HASANOV	
Supervisor: Assist. Prof. Nesrin KENAR	
Accepted Date: 05/01/2023	Number of Pages: viii (pre text) +186 (main body) +1 (add)
<p>Non-governmental organizations in Azerbaijan started to form since 1872. The first non-governmental organizations can be defined as organizations for the purpose of aid or education to raise awareness of the society. It is seen that the formations in the political field have started with the beginning of these organizations to overcome social problems. It has been seen that the duty of non-governmental organizations to raise awareness of the society against the assimilation policies, and then, with the struggle for independence, they prepared the society for a new formation, the struggle for independence. It can be said that he made great contributions to the formation of social memory by fighting for freedom during the period of Tsarist Russia and the USSR. It can be said that the main parameters of the foreign policy of Azerbaijan, which regained its independence in the period of the Azerbaijan Democratic Republic established in 1918 and in 1992, were shaped within the framework of the programs of these non-governmental organizations.</p>	
Keywords: Neoliberalism, Foreign Policy, Azerbaijan, Non-Governmental Organizations	

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu uluslararası ilişkilerin temel aktörü devlet olduğu ve devletin dışında başka aktörlerin olmadığı varsayılmıştır. Bu düşünceyi savunan realist yaklaşım, uluslararası sistemdeki değişimleri görmezlikten gelmişlerdir. Realist yaklaşım, devlet dışındaki aktörlerin varlığını görmezden gelerek bu birimlerin devletin şemsiyesi altında olması ve devlet kontrolünde olması sebebiyle aktör olarak kabul etmemişlerdir. Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası ve ulusal ortamların içeriğinin değişerek, devlet ve dış politika süreçleri üzerinde farklı taleplerde bulunan yeni aktörlerin ortaya çıktığı görülmüştür (Tayfur, 2010, 105). Bu taleplerden en önemlisi devletin elindeki gücün diğer aktörlerle paylaşması ve dış politika devletin tek elinden çıkararak yeni aktörlerle birlikte oluşturması gerektiği savunulmaktadır. Bu yüzden iki kutuplu yapının gerçekleri ile günümüz sorunlarını anlamak ve açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu yüzden çalışmanın teorik çerçevesi küreselleşme ile birlikte ön plana çıkan neoliberalizm yaklaşımı çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Uluslararası sistemde neoliberalizm yaklaşımı öncülüğünde başlayan yeni düşünce sistemleri içerisinde sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu sebeple neoliberalizm yaklaşımının açıklayıcılık düzeyi tartışmaya açılarak, sivil toplum kuruluşlarının dış politikada rolü ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Ülkenin dış politika davranışı, uluslararası sistemin veya uluslararası sistemin yapısı, uluslararası örgütler, uluslararası hukuk ve dış politika arasındaki ilişki, ulusal yetenekleri, devletlerin topografik koşulları ve coğrafi konumları, büyüklükleri (alan ve nüfus olarak), askeri ve ekonomik güçleri, dış politikayı belirleyen önemli faktörlerdir (Tayfur, 2010, 101-105). Neoliberalizm yaklaşımı, devletlerin dış politikalarını etkileyebilecek diğer iç ve dış kökenli faktörlerle ve bunların birbirleriyle etkileşimiyle de ilgilenmektedirler. Realistlerden farklı olarak neoliberaler devletlerin yanında alt aktörlerin varlığını kabul ettikleri için iç politikadaki aktörlerin dış politikayı etkilediği veya yönlendirdiği varsayımından yola çıkarak; dış politikanın oluşturulmasında sivil toplum kuruluşlarının etkisinin de göz ardı edilememesi gerektiğini savunmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini anlamak ve Azerbaycan dış politikasını nasıl şekillendirdiği temel incelenme konusu olarak irdelenmiştir.

Çalışmanın Araştırma Sorusu

Sivil toplum kuruluşlarının Azerbaycan dış politikasının oluşumundaki rolü ve önemi araştırılarak, dış politika üzerinde ne kadar etkili olup olmadığı açıklanacaktır. Neoliberalizm yaklaşımı çerçevesinde analiz yapılarak, sivil toplum kuruluşlarının dış politikaya etkisi söz konusu bakış açısı sınırları içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Hipotez 1: Azerbaycan dış politikasının oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi var mı?

Hipotez 2: Azerbaycan dış politikasının oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi yoktur:

Azerbaycan gibi ülkelerin dış politikasının oluşumunda rejimin güvenliğinin korunması başta olmakla, devletin güvenliğinin sağlanması, devletin temel ihtiyaçları birincil, bölge insanının siyasi ve toplumsal tercihleri ise ikincil etkenler olarak ön plana çıktığı söylenebilir (Efegil, 2010, 42-43).

Hipotez 3: Azerbaycan dış politikasının oluşumu kendi kendiliğinden bağımsız karar alabilme yeteneğine sahip midir?

Hipotez 4: Azerbaycan dış politikası uluslararası sistem veya diğer aktörler tarafından mı belirlenmektedir?

Çalışmanın Kapsam ve Çerçevesi

Tezin çerçevesi ve kapsayacağı konu neoliberalizm yaklaşımı çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının dış politikada önemi ve rolünün olup olmaması tartışılacaktır. Azerbaycan dış politikasını belirleyen temel faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlere yönelik sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri göz önünde bulundurularak analiz yapılacaktır.

Azerbaycan'ın dış politika gündemindeki bölge, ülke ya da sorun alanlarını esas alıp, sivil toplum kuruluşlarının dış politikaya dönük faaliyetlerini bu bölgeler ya da sorunlar düzleminde incelenecektir. Bu nedenle, Azerbaycan'ın dış politikasında önemli yer tutan ülke ya da bölgelere yönelik olarak gerçekleşen sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini incelerken birden çok sivil toplum kuruluşunun çalışmalarını analizinin odağına koymak mümkündür.

Azerbaycan dış politikasının oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi özellikle dış politika alanında söz ve etkinlik arayışındaki sivil toplum kuruluşlarının türleri, hedefleri, stratejileri ve dayandıkları toplumsal gruplar açısından önemli ölçüde faaliyetleri incelenmiştir. Azerbaycan dış politikasında alınan kararlar üzerindeki rolü ve önemi hakkında çıkarımda bulunmaya elverişli bulgular ortaya konmaya çalışılacaktır (Doğan ve Mazlum, 2006, 17).

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, dış politikada sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi incelenecektir. Sivil toplum kuruluşlarının dış politikada rolü ve önemini dönemlere ayırarak (arlık Rusya'sı dönemi, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dönemi, SSCB dönemi, Bağımsızlık döneminde A. Elçibey dönemi, H. Aliyev dönemi, İ. Aliyev dönemi) zamanla nasıl değiştiği irdelenecektir. Bu doğrultuda neoliberalizm yaklaşımı çerçevesinde dış politikanın oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi araştırılacaktır. SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi uluslararası sistemde tanınması ve kabul görmesi, bağımsızlığını dünyaya kabul ettirmesi, Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkarılması, Karabağ savaşı, ekonomik sorunlar, hazarın statüsü, hazar denizinde petrol ve doğal gaz arama ve bu kaynakların uluslararası pazarlara taşınması gibi konular dış politika gündemini belirlemiştir. 2. Karabağ savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni durum sivil toplum kuruluşlarının amaç ve hedeflerini revize etmesine yol açacaktır. Bu konularla ilgili sivil toplum kuruluşlarının tutumu, aldıkları kararlar ve bu karar sürecinde sivil toplum kuruluşlarının rolünün olup olmadığı araştırılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Sivil toplum kuruluşları bağımsız değişken, dış politika ise bağımlı değişken olarak incelenmektedir. Bu bağımsız değişkenin söz konusu bağımlı değişkeni nasıl etkilediği araştırma konusu yapılmaktadır. Dış politikayı uluslararası sistem, merkez ülke ve ya ülke içerisindeki iç faktörler ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının ağırlıkları tartışılma açılacaktır. Dış politikada alınan kararlarda sivil toplum kuruluşlarının önemi göz önünde bulundurularak ulusal politikanın genel çizgisinin belirleyiciliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Olağan ve olağanüstü durumlarda dış politikada alınan kararlar ve dış politika karar

alıcılarının sivil toplum kuruluşlarından etkilenip etkilenmediği araştırılmaya çalışılacaktır. Olağan durumlarda dış politika kararları önceden var olan plan ve programa uygun alınırken olağanüstü durumlarda karar alıcılar sivil toplum kuruluşlarının etkisine açık hale gelebileceği varsayımı ile söz konusu kuruluşların ne kadar etkili oldukları ve bu etkinin dış politikaya sağlayacağı katkılar tartışılmaya çalışılacaktır (Bayram, 2011, 287-288).

Çalışmanın Konusu

Azerbaycan'daki sivil toplum kuruluşlarının dış politikadaki rolü ve önemi ile ilgili literatür taraması yapıldığı zaman bu yönde çalışmaların yapılmadığı veya sınırlı yapıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmanın özgün kısmı 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile 1991 yılında bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin oluşum sürecine katkı sağlayan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Çarlık Rusya'sı ve SSCB'nin dağılması sürecinde sivil toplum kuruluşlarının oluşumu ve toplumu yönlendirme becerisi geniş bir şekilde irdelenerek bağımsızlık döneminde dış politikada ne kadar önemli rol oynadıkları temel tartışma konusu olmuştur.

Azerbaycan dış politikası incelenirken, başka ülkelerle karşılaştırma yapmadan kendi içinde bir karşılaştırma yapılarak, devletin dış politikası kronolojik olarak göz önünde bulundurularak, devletin dış politikasında rol alan faktörlerden birisi olan sivil toplum kuruluşları çerçevesinde açıklamalar yapılarak sivil toplum kuruluşlarının dış politikada rolünün ve öneminin olup olmayacağı incelenmeye çalışılacaktır. Azerbaycan'ın demokratikleşmesinde ve dış politikasının çeşitlenmesinde sivil toplum kuruluşları önemli rol üstlenmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın denge politikası ve bu politikanın gereği olarak hangi sivil toplum kuruluşlarının kullanılacağı irdelenecektir.

Çalışmanın Yöntemi

Azerbaycan dış politikasının oluşumunu anlamak ve açıklamak için çeşitli yöntemler kullanılabilir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan döküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinde temel amaç, Azerbaycan dış politikasında sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi hakkında sistematik bilgi akışını temin etmenin yanı sıra, dış politikada sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve kararlarına uygun anlamlılık düzeyini ortaya koymak, ampirik bilgi geliştirmek için

verilerin incelenmesine ve yorumlanmasına çalışılmıştır. Döküman analizi yöntemi niteliklerine göre farklılaşabilirken, bu çalışma yazı temelli olan ikincil dökümanlardan (metinler, kitaplar, ansiklopediler, raporlar, dergiler, günlük internet haberleri gibi çeşitli kaynaklardan) yararlanılmıştır (Kıral, 2015, 173).

Çalışmanın İçeriği

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dış politikanın tanımlanması ile yazarların dış politika ile ilgili düşünceleri açıklanacaktır. Neoliberalizm yaklaşımının temel savları irdelenerek dış politika ve sivil toplum kuruluşları kavramları açıklanmaya çalışılacaktır. Neoliberalizm yaklaşımı çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının dış politika oluşumundaki rolü incelenecektir. Sivil toplum kuruluşlarının tarihsel arka planı, düşünürlerin sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları üzerine düşüncelerine yer verilecektir. İkinci bölümde, sivil toplum kuruluşlarının tarihsel arka planı, özellikleri, temel ilkeleri ve temel sorunları araştırılacaktır. Devlet-sivil toplum arasındaki ilişki bu ilişkinin hangi boyutta olduğu saptanmaya çalışılacaktır. Demokratikleşme ve sivil toplum arasındaki doğru orantı göz önünde bulundurularak az gelişmiş ülkelerdeki devlet-sivil toplum kısır döngüsü tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, Azerbaycan dış politikasının oluşmasında en etkili sivil toplum kuruluşları belirlenerek onların tarihsel süreç içerisinde ülkenin dış politikasındaki rolü ve önemi tartışılacaktır. Azerbaycan dış politikasının geçtiği evreler tek tek incelenerek her dönemin kendine özgü özellikleri göz önünde bulundurularak sivil toplum kuruluşlarına yaklaşımları incelenmeye tabi tutulacaktır.

BÖLÜM I: NEOLİBERALİZM YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE DIŞ POLİTİKA VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLİŞKİSİNE KURAMSAL BİR BAKIŞ

Küreselleşme ile birlikte uluslararası ilişkiler disiplini yeni bir değişim dönüşüm sürecine girmiştir. Küreselleşmenin etkilediği kavramlardan birisi dış politika ve dış politikanın dönüşümü sürecinde sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemidir. Bu etkileşimin sonucunda uluslararası ilişkilerde geleneksel yaklaşımların tekeli kırılmıştır. Yeni yaklaşımların sistematik ve bütüncül bir bakış açısı sunmasıyla değişimin gerçekleşmesinin örneklerinden biri de dış politika-sivil toplum kuruluşları arasındaki etkileşimin olduğu ifade edilebilir (Tayfur, 2010, 98-99).

Uluslararası ilişkilerde yumuşama döneminin başlaması ile iki düşüncenin ortaya çıktığı vurgulanabilir. Bunlar, aktör temelinde çeşitlenme ve konuların çeşitlenmesi olarak söylenebilir (Efegil, 2018, 28). Soğuk savaş sonrası uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin ortaya çıkmasıyla uluslararası ilişkiler alanı ve dolayısıyla dış politika çalışmalarının gündemi ve içeriği, geleneksel siyasi-askeri meselelerden, sosyal, kültürel, ekonomi ve diğer meselelere doğru kaymaya başlamıştır (Tayfur, 2010, 98-99). Bu kayışın en çarpıcı yanı, var olan yaklaşımların devlet merkezli bakış açılarından duyulan tatminsizlik olarak söylenebilir. Bu dönemde, uluslararası ilişkiler ve dış politika alanı yeni ortaya çıkan ulus ötesi ilişkiler, devlet dışı aktörlerin dünya siyasetindeki rolü, en az devletlerinki kadar önemli hale gelmişti. Ulus ötesi kuruluşlar ve hükümet ötesi örgütlenmeler dünya siyasetinde önemli roller oynamaktaydılar. Ancak, uluslararası sistemin bu yeni aktörlerinin rolleri devletlerinkinden biraz farklıydı. Bunlar, siyasi-askeri meselelerden çok ekonomik meselelerle ilgileniyorlardı. Bu yaklaşımlar hem de devlet merkezli ve siyasette egemen varsayımlara dayalı dış politika çalışmalarına önemli bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir (Tayfur, 2010, 99).

Devletlerin dış politika alanında karar alma bağımsızlığı ve egemenliği her geçen gün zayıflayarak iç politika ile dış politika arasındaki sınır kaybolmaktadır. Bu durumu küreselleşme hızlandırarak devlet dışı aktörlerin özellikle sivil toplum kuruluşları ön plana çıkardığı görülmektedir. Devletin egemenlik alanı olarak kabul edilen dış politika

küreselleşme ile birlikte yetki alanını diğer aktörlerle birlikte düzenlediği veya bu aktörleri dikkate almak zorunda kaldığı söylenebilir. Bu aktörlerin meydan okumalarına karşılık devletin yeni yetki alanları üretmek oluşun yeni şartlara uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Dolayısıyla uluslararası sistemdeki farklılaşma ve yeni durum, küresel düzlemdeki değişime cevap olarak dış politika olgusunu da değiştirmeye çalışmıştır. Dış politikanın ilgi ve araştırma alanının genişlemesi ile devletler değişen dış ortama kendilerini uydurmaya başlamışlardır. Ayrıca, alt-ulusal gruplar dış politikanın demokratik bir biçimde oluşturulması talepleriyle de ilgilenmeye başlamıştır.

Diğer taraftan, devlet meşruiyetini ve etkisini devam ettirebilmek için değişimin önemli aktörleri olan uluslararası ve ulusal düzlemdeki devlet dışı aktörlerle bir pazarlık ve alışveriş ilişkisine de girmiştir. Devletin uluslararası ve ulusal talepler karşısında edilgen bir konum almayarak, kendini çevreleyen yeni koşulları kabul ederek ve ayarlamalar yaparak, bu durumdan faydalanma yolunu seçen etkin ve yaratıcı bir aktör olarak yeniden ortaya çıkmaya çalışmıştır.

Devletler dış politika analizi için hala çok önemli olmakla birlikte, uluslararası ilişkilerdeki tüm devlet dışı aktörler dış politikanın analizi için geçerli aktörlerdir. Dış politika analizi, realizmin tersine gücün azami seviyede artırılmasını devletlerarası ilişkilerdeki tek amaç olarak görmez. Güç, dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için tek araç değildir; ayrıca, devletler her zaman tek bir sesle konuşan, tek bir hedefe yönelmiş monolitik birimler değildir ve dış politika analizinde güç, devlet ve güç kazanmanın dışında, farklı politika araçları, aktörleri ve motivasyonları vardır (Tayfur, 2010, 101-104).

1.1. Dış Politika Kavramı ve Yaklaşımlar

Dış politika, bir devletin diğer devlet ya da devlet gruplarına veya bir bölgeye veya genel olarak uluslararası sisteme yönelik çıktılarını tanımlanabilir. Dış politikayı tanımlarken kararların hangi durumda (olağan ve ya olağanüstü) alındığı, kararların ne tür amaçlar barındırdığı, kararların iç ve dış faktörlerden etkisi hangi eylem ve davranışlar sergileneceği göz önünde bulundurularak açıklanabilir (İşyar, 2009, 9). Dış politika, devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla,

esas itibarıyla diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü olarak tanımlanabilir (Tayfur, 2010, 73), (Kürkçüoğlu, 1980, 309-312).

Dış politika kavramını açıklamak için farklı model ve yaklaşımlar kullanılmaktadır. Kullanılan model ve yaklaşımların temel gayesi dış politika kavramını daha iyi anlamak ve açıklamak için olay ve olguları bilimsel yöntemlere uygun anlamlandırmaya çalışmaktır. Dış politikayı anlamak ve açıklamak için yapılan tanımlamaları özetleyecek olursak dış politika; uluslararası sistem boyutu ile açıklanabilir, dış politika devletler düzeyi ile açıklanabilir, dış politika hükümet dışı ve içi oluşumlar çerçevesinde açıklanabilir, dış politika belirli bir zaman çerçevesinde açıklanabilir, dış politika kararlarını karşılaştırma yaparak anlamak gerekir veya devlet içi aktörlerin davranışları incelenerek açıklanabilir (İşyar, 2009, 2).

B. Skinner'a göre dış politika, devletlerin eylemleri veya dışsal faktörlerin birleşimi olarak tanımlanmaktadır. Allison ve Skinner'a göre, bir devletin eylem tercihlerini hangi amaçların yönlendirdiğini değil, hangi faktörlerin belirlediğini sorgulamak gerekmektedir. Snyder ise, politik sisteme gelen girdiler ile karar alma arasındaki bağlantıya odaklanarak dış politikayı etkileyen ve oluşum sürecini açıklamaya çalışmıştır (İşyar, 2009, 12-14).

D. Easton dış politikayı, motivasyonlar-çıkarlar-amaçlar; eylem planları-karar verme süreçleri-eylem/davranış stratejileri ve amaç doğrultulu eylemler olarak tanımlarken Rosenau'ya göre, bu bileşenler şöyle olmalıdır: dış politik temel yönelimlerin bir dizi eylem planları ve davranış şekilleri olarak tanımlanan bu üç bileşeni şu şekilde de ele almak olasıdır. Birincisi, içsel ve dışsal niteliksel-yapısal belirleyiciler; ikincisi ara faktörler niteliğinde süreçler ve üçüncüsü somut olarak gözlemlenen davranışlar olarak sınıflandırmalar yapılabilir (İşyar, 2009, 13). Birincisi, yönelim olarak dış politika ikincisi, planlar ve taahhütler olarak dış politika ve üçüncüsü eylem olarak dış politika olarak açıklanabilir. Devletin oluşturan temel düşünce sistemi ile toplumun gelecek vizyonunu ve imajın yansıtan kurallar bütünü yönelim olarak dış politikadır. Her toplumun yaşantıları ve tarihsel deneyimleri, gelenekleri ve ülküleri doğrultusunda gerçekleşen dış politika anlayışı ile uluslararası sistemde temsil edilmektedirler. Söz konusu genel geçer kurallar eğilim ve prensipler belirlendikten sonra plan ve taahhütler doğrultusunda hedeflere uygun strateji ve kararlar alınabilir. Bu kararlar çerçevesinde

uluslararası sistemdeki değişim ve dönüşüme uygun olarak davranışlar saptanabilir (Tayfur, 2010, 76-77).

James Rosenau'ya göre, dış politikanın bir "ön teorisini" oluşturarak, belli bir ölçek geliştirmeye çalışarak faktör sıralaması ile olanak ve sınırlılıkları üzerinde durmuştur. Toplumların dışsal davranışlarına etki eden süreçlerin belli koşullar altında nasıl ve neden işlevsellik gösterdiğini açıklamak da yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı, Rosenau, "if-then" hipotezlerini türetmiştir. Ona göre, "if", içsel faktörler; "then" ise, dış politika olmaktadır (Tayfur, 2010, 76-77). James Rosenau, dış politikaya etki eden faktörleri devletin büyüklüğü, ekonomik gelişmişliği ve açık-kapalı olması ile açıklanabileceğini vurgulamaktadır (İşyar, 2009, 33).

L. Lipson'a göre, gözlemler ne kadar fazla ise, buna dayanarak neyin kural, neyin ise istisna olduğu söylenebilir. L. Lipson, dış politikada nedensellik araştırmaları üzerine incelemeler yaparak neden-sonuç ilişkisi açıklamaya ve bir ülkede etkili olduğu kanıtlanmış olan sebepler, diğer ülkede de aynı etkilere sebep olabilir mi veya sistemlerin birbirine benzer ve farklı yönlerini tespit etmeye çalışmıştır (İşyar, 2009, 7).

G. Almond'a göre, ülkenin ekonomik kaynak ve yetenekleri, sosyal tabakalaşması, sabit kültürel eğilimleri, politik yapısı ve ideolojik eğilimleri, devletin uluslararası konumundaki değişimler, dış politikasının temel tarihsel yön ve eğilimler dış politikayı belirleyen temel faktörler olarak sıralanabilir (İşyar, 2009, 19).

F. Gross, dış politikada fikirlerin eyleme dönüşmesi için stratejik ideolojik amaçların olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu stratejik amaçları gerçekleştirirken taktiksel amaçlar belirlenerek politikalar gerçekleştirilebilir. F. Gross'a göre, dış politikanın oluşması için birkaç etkenin olduğunu belirtmiştir. Bu etkenler; kültür ve ideoloji, kültürel fikirler sistemi, politik fikirler sistemi, vizyon, ulusal çıkarlar ve stratejik amaçlar olarak sıralamıştır (İşyar, 2009, 18).

G. Modelski dış politikayı, devletlerin dışa yönelik yürüttükleri faaliyetlerin ötesinde, toplumlar diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek veya kendi davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi olarak tanımlar (Tayfur, 2010, 77).

J. Wilkenfield'e göre dış politika, egemen devletlerin kendi egemenlik alanları dışındaki bir durumu değiştirmek ya da yeni bir durum yaratmak amacıyla başlattıkları resmîyet taşıyan eylem ya da tepkiler olarak tanımlanır (Tayfur, 2010, 77). J. Wilkenfield tanımlamasından yola çıkarak, dış politika egemen devletlerin kendi egemenlik alanları korumak ve oluşan yeni durumlar karşısında eylem ya da tepkiler olarak tanımlanabilir.

Young'a göre dış politik davranışlar, girişilen yapıcı diplomatik davranışlar, girişilen askeri olmayan çatışmacı davranışlar ve girişilen askeri kuvvet kullanımı gibi üçlü bir ayrıma tabi tutulabilir (İşyar, 2009, 31-32).

Ernst-Otto Czempiel politikanın iki boyutundan bahsederek, ülkelerin kendi iç toplumlarında cereyan eden politikayı iç politika adlandırırken, farklı ülkelerin toplumları arasındaki politikaya da dış politika adını vermektedir (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Christopher Farrands'a göre, "Dış politika sosyal bir hadisedir. Karar verici seçkinlerin gücü ve otoriteyi kullanırken değerlerini, beklentilerini ve faraziyelerini" içerisinde buldukları toplumdan alırlar. Ülkelerin seçim sistemlerinin istikrar kazanması ve demokratik kanalların işleyişindeki iyileşmeler hükümetler tarafından alınan kararların toplumsal takibini ve kontrolünü artırmıştır. Bu nedenle küreselleşme ile birlikte hükümetlerin almış olduğu kararlar daha fazla toplumsal baskıya ve kontrole şekillenmeye başlamıştır.

Dolayısıyla iç siyasi yaşamda değişiklikler ve dış çevredeki değişiklikler iç politika ile dış politika arasında ayırım yapmayı zorlaştırmıştır. Ülkenin ücra bir köşesinde meydana gelen ekonomik, siyasi ve sosyal bir olay dış politikayı doğrudan etkiler hale gelmiştir. Küreselleşme sonucunda dış politika ile iç politika arasındaki sınır ortadan kalkmıştır.

Dış politika kararlarının karmaşık bir ekonomik sosyal ve siyasi işlemler zincirinin ürünü olduğu ve üretim aşamasındaki baskı gruplarının (politika birlikleri) ve toplumun bütün örgütlü yapılarının etkili olduğu göz ardı edilemez. Toplumun bütün kesimlerinin etkilediği (ve etkilendiği) politikalar göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Devletler dış politikalarında evrensel norm ve düşünceleri yerel ve milli düşüncelerle ikame ettirerek, ekonomik, sosyal ve siyasal konularda etkileşimle, insanların düşünce yapıları gelişir ve genişler. Morse, devlet ve egemenlik kavramları esrarını koruduğu

halde iç ve dış politika arasındaki ayrımı kaldırmıştır. İkincisi, yüksek yoğunluklu siyasetle (ki güvenlik ve devletin bekası ile ilgili politikalar) düşük yoğunluklu siyaset (ki vatandaşların sağlığı ve sıhhati gibi konular) arasındaki ayrımın önemi azalmıştır. Çünkü ikincisi de en az birincisi kadar önemli hale gelmiştir. Ya da birincisinin geleceği ikincisindeki başarıya bağlıdır da diyebiliriz. Üçüncüsü karşılıklı bağımlılık artıkça büyük güçlerin bile iç ve dış politikalarını artan ve gelişen kontrol mekanizmalarına rağmen, kontrol altında tutabilmeleri giderek zorlaşmaktadır ve daha da zorlaşacaktır” (Bakan, 2001, 9-30).

1.2. Realizm Yaklaşımına Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi

Dış politika, devletlerin belli politik şartlar içerisinde ulusal amaçlarına ulaşmak için dış politik eylemlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Dış politika, Morgenthau’ya göre belli politik şartlar, Munton’a göre günlük aktiviteler veya ulusal amaçlar, Modelski’ye göre ulusal dış politik eylemler, Lovell’e göre aktörün misyon ve motivasyonunu belirlemek için çalışmaktadır. (İşyar, 2009, 7-9).

1960’larda dış politika analizi bağlamında davranışsalcıların yaptığı çalışmalar ile realizmin dış politika konusundaki rasyonellik, tutarlılık, ulusal çıkar ve dış odaklılığını sarsmaya çalışmıştır.

Realist teoriye göre, devlet bütüncül bir aktör olduğundan dolayı, bu rasyonel davranışı bozabilecek unsurlar da söz konusu değildir. Realistler, devletlerin sivil toplum kuruluşlarına kendi hareket imkanlarını kısıtlama inisiyatifi verecek ölçüde bir yetki tanımayacakları varsayımından hareket ederler ve sivil toplum kuruluşları devletlerin davranışları üzerinde çeşitli kısıtlamalar oluşturabilecek bir aktör olarak görmezler. Realistlere göre sivil toplum kuruluşları ancak, devletlerin çıkar ve hedeflerinin bir yansımasını oluştururlar. Oysa aynı zamanda devletler, sivil toplum kuruluşları ile belirli kural ve değerleri oluşturup yaygınlaştırmak, beklenti yaratmak, belirli faaliyetleri gerçekleştirmek ve desteklemek, oluşturulmuş olan uluslararası anlaşmaların uygulanmasını denetlemek gibi amaçlar için oluşturulabilirler (Terzi, 2014, 78).

Liberal bakış açısını açıklayan örümcek ağı modeli, devletin içsel etkenlerinin dış politikada etkili olduğunu ve devlet dışındaki aktörlerinde bu sürece katkıda buldukları açıklanmaktadır. Bu görüşe göre, dış politikaya etki eden toplumsal yapı

üzerine inşa edilmiş sivil toplum kuruluşları devletin ulusal gücünün ve yapısının oluşmasına olumlu katkı sağladığı söylenebilir (İşyar, 2009, 21-24). Küreselleşme ile birlikte iç politika ile dış politika arasındaki sınır ortadan kalktığı için artık iç politikadaki herhangi bir değişikliğin dış politikayı, uluslararası sistemdeki değişikliğin de iç politikayı etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla realistlerin yüksek politika olarak gördükleri dış politikanın artık yeni dönemde önceliklerinin, karar alma mekanizmalarının değiştiğini hatta uygulama yöntemlerinin de değiştiğini söylemek mümkündür. Küreselleşme ile birlikte devletlerin yanında diğer aktörlerinde artık dış politikada söz sahibi olduğu söylenebilir. Artık dış politika kara kutu olarak nitelenmemekte, diğer aktörlerin de bu politikaları oluşturma ve uygulanmasında büyük uğraşlar vermektedirler. Bu kapsamda dış politikanın tıpkı iç politika gibi içeride tasarlanan fakat iç politikadan farklı olarak ülke sınırları dışına yönelik olarak uygulanan bir politika olduğu söylenebilir.

1.3. Liberalizm Yaklaşımına Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi

Liberalizmin temel mantığında bireyler akıllı varlıklar olarak kendi çıkarlarına uygun hareket edecekleri için oluşturacakları toplum ve devlet kurumlarının arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde kişisel özgürlüklerin temel prensip olarak gözetmeye çalışacaklardır. Bağımsız hareket edebilen birey, siyasi ve ekonomik özgürlüklerini kendileri kazandıkları için devletin müdahaleci anlayışını kabul etmemektedirler. Devlet yetkilerini sınırlandırarak devletin sadece hakem rolü onayarak kontrolü gerçekleştirmesi beklenmektedir. Devlet müdahalesinin minimum olması gerektiğini, bozulacak yapı ve kurumların bile kendi kendilerini yeniden inşa edecekleri varsayılmaktadır. Bireyin haklarının maksimum korunduğu devlet yapılanmasının ise en aza indirilmesi savunulmaktadır. Bireylerin kendi aralarında düzenin kurulması ve özgürlüklerini yaşamalarının garantörü olan devlet, siyasi ve ekonomik anlaşmazlıkların çözümünde gerekli bir üst yapı olması gerektiği düşünülmüştür. Yapıdaki sorunların çözülmesinden sonra devletin yeniden kendi kabuğuna çekilerek çalışan yapıya müdahale etmemesi öngörülmüştür. Bireylerin siyasal ve sosyal hayatta aktif olması ile oluşabilecek kuruluşların birer aktör olarak analiz birimi olarak kabul edilmesi önerilmektedir. Aşağıdan yukarıya doğru kendiliğinden oluşan toplumlar, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla iç ve dış politikanın oluşmasında söz sahibi olabileceklerdir.

Bireyin temel analiz birimi olarak ele alınması ile birey merkezli düşüncenin hakim olduğu bu yaklaşım ile devletlerin ötesinde uluslararası örgütler ve ulus aşırı örgütlenmelerin de ilgisini çekmektedir.

Klasik liberal teoride birey temel analiz birimi olarak alınırken, liberal uluslararası ilişkiler teorisinde hem analiz birimi sadece birey değildir hem de analiz düzeyi olarak çoğulcu bir yaklaşım benimsenerek, uluslararası ilişkiler ve devletin dış politikası, birey, ulusal baskı grupları, devlet, düzeyinde-yani aktör düzeyinde- analiz edilmektedir. Birey merkezli analiz düzeyi yaklaşımları dış politikada mikro yapılar olarak görülen küçük sorunların yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Andrew Moravcsik'e göre, devlet davranışlarını sistemik yapıların değil, iç toplumdaki kişi ve farklı grupların yaptıkları tercihler ve bunların devlet davranışlarına yansımaları açısından incelemesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Yalvaç, 2012, 20-21).

Andrew Moravcsik, bireylerin aşağıdan yukarıya doğru birleşmeler oluşturarak dış politikaya katkı sağlayacaktır. Sivil toplum kuruluşları, bireylerin siyasi ve ekonomik çıkarlarının sözcüsü olarak bireylerin çıkarlarını bir adım öteye taşıyacaktır. Bireylerin isteği ve ihtiyaçları üzerine oluşturdukları bu yapılanmalar ile fikirlerin sistemli bir şekilde raporlar halinde hükümetin resmi politikalarını yönlendirebileceği düşünülmektedir.

Devlet, dış politika oluşumuna katkı sağlayan toplumsal aktörlerin çıkarlarının temsilcisi olarak bu grupların istekleri doğrultusunda hareket etmektedir. Dolayısıyla toplumsal aktörlerin beklentileri ne kadar çoksa harekete geçme ve siyasete katılma oranı da bir o kadar fazla olacağı tahmin edilmektedir. Bu toplumsal grupların oluşturdukları farklı sivil toplum kuruluşlarının çıkarları zamanla çatışma ve işbirliği temelinde gerçekleşecektir. Devlet, toplumsal grupların kendi aralarındaki mücadele ve işbirliğinin temsilcisi olarak zamanla bu gruplardan en güçlü olanının çıkarları doğrultusunda politika üretmektedir.

Moravcsik'e göre devletlerin çatışmayı provoke etmek, işbirliği önermek ya da diğer herhangi bir dış politika eylemini gerçekleştirmek için bir amaca, ele alınan konuda temel bir tehlike algısına gereksinimi vardır. Bu tehlikelerin tam olarak ne olduğu algısı politikayı harekete geçirir. Bu her bir devletin diğerlerini ihmal ederek kendi ideal politikasının peşinden gittiği anlamına gelmemektedir; daha ziyade, her bir devlet diğer

devletlerin tercihleri tarafından dayatılan çeşitli kısıtlılıklar altında kendi ayırt edici tercihlerini gerçekleştirmeye çalışır. Böylelikle liberal kuram, sadece devlet tercihlerine doğal olarak çatışmacılaşmasına davranılması gerektiği yönündeki realist varsayımı değil, bunlara kolektif bir eylem sorununu uzlaştıracak şekilde kısmen çakışıyorlarmış gibi davranılması gerektiği şeklindeki kurumsalcı varsayımı da eşit şekilde reddeder (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımları, realizmin devletlerin bütüncül aktörler olduğu yönündeki tezine karşı çıkarlar ve bireyler, çıkar grupları ve karmaşık bir bürokrasi ağından oluşan devletlerin bütüncül davranmalarının mümkün olmadığını ileri sürerler. Liberal geleneğe mensup uluslararası ilişkiler teorilerinin tamamı, uluslararası politikanın devletler dışında da önemli aktörleri olduğunu kabul eder. Neo liberalizme göre toplumsal gruplar devletlerden daha önemli aktörlerdir. Ancak o toplumsal grupların çıkar ve önceliklerini yansıtan birer araç konumundadırlar. Yine aynı şekilde sivil toplum kuruluşlarının da devletlerin davranışlarını etkileme kapasitesine sahip olduğu söylenebilir.

Liberal yaklaşım, yukarıdaki gerekçelerden dolayı devletlerin rasyonel birer aktör oldukları tezine de karşı çıkar. Bütüncül aktör olmayan devletin rasyonel davranması da mümkün değildir. Karar vericilerin kişisel özelliklerinin, toplumsal çıkar gruplarının tercihlerini, sivil toplum kuruluşlarının, bürokrasi mekanizmasının ve uluslararası örgütlerin etkilerini içeren kararların rasyonel olma ihtimali tartışılmaktadır.

Liberal uluslararası ilişkiler teorileri, realist/neorealist geleneğin uluslararası politika konularını sınırlandırmasına ve sınırlandırmayı yaparken kullandığı kriterlere itiraz ederler. Bu çerçevede uluslararası politika konularının ulusal güvenlik, silahlanma ve güç politikası gibi konularla sınırlı olmadığını, bunların yanında ekonomik, sosyal ve çevre gibi konuların da çok önemli olduğunu ileri süren neo liberal düşünürler, neo realistlerin yüksek/alçak politika sınıflandırmasına ve askeri güvenlik konularını yüksek politika alanı olarak görmelerine de karşı çıkarlar (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

1.4. Neoliberalizm Yaklaşımına Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi

Dış politikayı bu şekilde, toplumsal aktörlerin önceliklerinin yansıtılması olarak tanımlayan neoliberalizm, bu tanımdan yola çıkarak uluslararası politikayı da, farklı devletler tarafından yansıtılan farklı toplumsal önceliklerin karşılaşması olarak nitelendirmektedir. Eğer bu öncelikler birbiriyle örtüşüyorsa uluslararası politikaya işbirliği ve barış içerisinde bir arada yaşama hakim olacaktır. Bu farklı ülkelerin toplumsal gruplarının önceliklerinin uyumsuz olması durumunda ise, bu öncelikleri yansıtan devletlerarasında bir çatışmanın önlenmesi için dış politikaların koordinasyonu yoluyla uzlaşma arayışı gerekli olmaktadır. Ancak bu uzlaşma arayışının başarısız olması durumunda devletlerarasında çatışma çıkması da söz konusu olabilir. Bu açıdan bakıldığında neoliberal teori çatışmayı, devletler tarafından yansıtılan toplumsal önceliklerin uyumsuzluğunun bir sonucu olarak tanımlamaktadır.

Krell, devletlerin iç toplumsal yapılarının analiz merkezine oturan neoliberalizmin iç politikayla ilgilendiği gibi bir yanlış anlamamanın olmaması için, devlet aygıtının iç politikaya yönelik kararlarının şekillendiği “iç politikaya dair önceliklerin oluşum süreciyle” ilgilendiğinin altını çizmektedir. Bu tespitle bağlantılı olarak dış politika konusunda söz konusu olan bu önceliklerin oluşum sürecinin “dış politikanın iç yönü” olarak da tanımlanabileceğini belirten Krell, dış politikanın doğal olarak iç politikadan bağımsız düşünülmemeyeceğini ve neo liberalizmin, uluslararası sistemde gelişen olayların ve başka devletlerin eylemlerinin, dış politikada temel belirleyici olan iç toplumsal yapı üzerinde etkisi olabileceğini yadsımadığına işaret etmektedir.

Bienen, Freund ve Rittberger dış politikanın şekillenmesinde etkili olan aktörleri genel olarak ikiye ayırmaktadırlar. Bunlardan birincisi siyasi ve idari aktörler, ikincisi ise sivil aktörlerdir. Sivil aktörlerde kendi içerisinde şirketler, ekonomik çıkar grupları ve sosyal-siyasi çıkar grupları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Siyasi aktörleri yalnızca, buldukları pozisyonları seçimle elde eden, başbakan ve parlamento üyeleri gibi siyasetçilerle sınırlayıp bakanlar gibi atamayla gelen siyasetçileri dışarıda bırakan Bienen idari aktörleri buldukları konuma, seçmenlerin doğrudan belirlemesiyle değil, siyasetçilerin atamasıyla gelen, bakanlar, merkez bankası başkanı ve genelkurmay başkanı gibi kişiler olarak tanımlamaktadır. Sivil aktörler içerisinde, ekonomik çıkar

grupları işçi ve işverenler tarafından kurulan sendikalar ve odalar dernekler olarak tanımlayıp şirketleri ayrıca ele alan yazar, sosyal ve siyasi çıkar grupları olarak kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarını kastetmektedirler. Neo liberal yaklaşıma göre bu aktörlerin tamamı rasyonel karar veren ve kendi çıkarlarına öncelik tanıyan birimlerdir. Yine aynı şekilde bu aktörlerin, başta kendi varlıklarını devam ettirme olmak üzere, buldukları ülkelerin iç ve dış politik öncelikleri olarak somutlaştırdıkları, kendi çıkarlarını maksimize etmeyi temel alan belli çıkar ve amaçları vardır. Sivil toplum kuruluşlarının bu çıkar merkezli tavırları neo liberal yaklaşımın, liberal demokrasilerin barışçı dış politika izlediği yönündeki iddiasının temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

Bunlardan birincisi, hem iktidarda kalmaya devam etmek hem yetkilerini korumak için tekrar seçilmekle ilgili iken, ikincisi daha çok yetkilerini korumayı hedeflemektedir. Bu amaçlardan birincisinin dış politikaya yansımaları, bu alanda alınan kararların seçmenlerin ve özellikle de kendi seçmen tabanının beklentilerine uygun olmasına dikkat edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. İkinci amacı dış politikanın şekillenmesi üzerine etkisi ise, siyasi aktörlerin karar verme yetkisini sivil toplum kuruluşlarına ve uluslararası örgütlere devretmeyip, mümkün olduğunca kendi ellerinde tutmak istemeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Siyasi aktörlerde görülen, yetkilerini uluslararası örgütlere devretmemeyi tercih eden dış politika eğilimi idari aktörler için de geçerlidir. Çünkü siyasi aktörlere benzer şekilde, yetkilerini genişletmek ve finansal imkanlarını geliştirmek yoluyla varlıklarını devam ettirmek şeklinde temel amaçlarını gerçekleştirmeyi arzulayan idari aktörler, siyasi aktörler tarafından uluslararası örgütlere devredilecek yetilerinin kendi hareket alanlarını daraltacağını düşündüklerinden bunu engellemeye çalışırlar. İdari aktörler ayrıca, karar verme mekanizması içerisindeki rollerini artırmak için, diğer politika alanlarında olduğu gibi dış politikanın da görev tanımlarındaki işleri yerine getirmeye olanak sağlayacak şekilde belirlenmesine öncelik verirler.

Toplumsal aktörlerin kimler olduğunu ve onların dış politikanın belirlenmesindeki önceliklerinin neler olduğunu tespitinden sonra sıra üçüncü adıma, yani hangi aktörlerin daha etkin oldukları ve dış politikaya kendi renklerini verdiklerinin tespitine gelmektedir. Peter Katzenstein'in, siyasi-idari ve sivil aktörlerin rollerini karşılaştırmalı bir şekilde incelediği siyasi ağ modelinden yola çıkan Bienen, sivil aktörlerin üyelerini

harekete geçirebilme düzeylerini, siyasi ve idari aktörlerin ise uzmanlaşma düzeyleri ve sivil aktörlerden bağımsızlık derecelerinin dış politikanın şekillenmesindeki etkinlikleri ile yakında ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, temsil düzeyi yüksek olan (çok sayıda üyesi olan), belirli siyasi alanda toplumsal çıkarları temsil etme konusunda öne çıkan (ilgili alanda fazla rakibi olmayan), hiyerarşik yapısı güçlü olan (üyelerine söz geçirebilen) ve bilgi üretme kapasitesi yüksek olan sivil aktörler üyelerini harekete geçirebilme yetenekleri ve dolayısıyla dış politikanın belirlenmesindeki etkileri yüksek olacaktır (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

1.5. Demokratik Barış Teorisine Göre Dış Politika ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi

Neoliberal yaklaşımın dış politikayı analiz ederken, dış politika ile devletlerin iç toplumsal yapıları arasındaki ilişkiyi tespitinden sonra ortaya attığı ikinci tez, özgürlüğü öne çıkaran, liberal demokratik yapıya sahip olan devletlerin çatışmadan kaçınmayı temel alan barışçı bir dış politika izledikleri, buna karşılık özgürlüğün kısıtlandığı otokratik yönetimlere sahip olan devletlerin çatışmacı bir dış politikaya daha yakın oldukları yönündeki iddiasıdır.

Ernst Otto Czempiel'e göre, prensip olarak dış politikalarını belirleme konusunda özgür olan devletlerin politikalarının nasıl şekilleneceği konusunda en temel belirleyici olanların yönetim sistemleridir.

Dış politika ile yönetim sistemleri arasındaki bu ilişkide asıl önemli olan yönetim biçiminden çok, halkın kararlara katılım derecesidir. Buna göre, katılım düzeyinin yüksek olması adaletli paylaşımı, adaletli paylaşım da toplumun farklı kesimleri arasında uzlaşmaya dayalı bir ilişki doğuracaktır ki, bu durum yönetimin halkına karşı daha az güç ve zor kullanması anlamına gelecektir. Bu şekilde gerek farklı toplum kesimleri arasında, gerekse yönetim ile yönetilenler arasında güç ve şiddet kullanmaktan çok uzlaşmaya dayalı olarak geliştirilen ilişki biçiminin dış dünyaya yansımaları da barışçı olacaktır. Yani iç toplumsal sistemleri barışçı olan ülkelerin dış politikaları da barışçı olacaktır. Neo liberal düşünörlere göre, demokratik ölkeler, demokratik olmayanlara göre genel olarak daha barışçı ve uzlaşmaya dayalı iç toplumsal yapıya sahiptirler. Bunun doğal sonucu olarak da demokratik ölkeler otokratik ölkelere göre daha barışçı dış politika izlerler.

Farrell, iç politikanın dış politikaya etkilerini inceleyerek, ulusal politik sistemin açıklık derecesinin en karakteristik özelliğinin anayasal demokrasi koşulu olduğunu vurgulamıştır. Kapalı politik sistem ise, altı özelliği olduğunu belirtmeye çalışmıştır (İşyar, 2009, 30-31).

Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla devletler dış politikalarını plan ve taahhütler temelinde tasarlayarak ve uzun dönemde eylem olarak gerçekleştirebilirler. Zayıf ve demokrasisi kırılğan ülkeler uzun dönemli dış politika oluşturma, plan ve taahhütleri açısından kısır döngü içerisinde hareket etmeye zorlanmaktadır. Demokrasisi ve gelişmişlik düzeyi ile dış politika oluşturma ve sivil toplum kuruluşları ilişkileri biri birini besleyen ve biri olmadığı zaman diğerinin anlamsız olduğunu, dolayısıyla dış politikanın özgün ve toplumun yararı için oluşması için sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Demokrasisi zayıf ve az gelişmiş ülkeler sivil toplum kuruluşlarına fazla yetki alanı bırakmadığı için genellikle yerel oluşumların devletin egemenliğine tehdit oluşturabileceği düşüncesi ile bu tür grupları veya kendi düşüncesinden olmayan grupların gün yüzüne çıkmasını engellemeye çalışmaktadırlar. Toplumun ihtiyaçlarından kopuk sivil toplum kuruluşlarının ve devletlerin dış politikası da toplumdan kopuk oluşmaktadır. Bu tür girişimlerin ve yaklaşımların başarılı dış politika oluşturma imkânlarının kısıtlı olduğunu söyleyebiliriz.

Neoliberal yaklaşıma göre, demokratik ülkelerin daha barışçıl dış politika izlemelerinin ikinci önemli gerekçesi, demokrasilerde asıl karar verici olan halkın, ekonomik çıkarlarına zarar gelecek ve belki de içinden bir çok insanın ölümüne ya da yaralanmasına sebep olan savaş ve çatışmayı arzu etmeyeceği ve engellemek isteyeceğidir. Halkın oyları ile iktidara gelen ve yine halkın oyları ile iktidarı kaybetme endişesi taşıyan yöneticiler de halkın tercihlerini kararlarına yansıtmakta ve çatışmacı bir dış politikadan kaçınmaktadırlar. Buna karşılık otokratik yönetime sahip olan devletlerin yöneticilerini ülkelerini, yükün çoğunu halklarının çekeceği ve kendilerinin doğrudan zarar görmeyebilecekleri çatışmalara daha kolay sokmaları söz konusudur.

Neo liberaller demokratik ülkelerin barışçı dış politika izlediklerini varsayarak, demokratik ülkelerde, yönetme yetkisini doğrudan halktan alan siyasetçilerin, otokratik ülkelerdeki yöneticiler gibi, ülke içerisindeki tepkiyi saldırgan politikalarla dışa

yönelme ya da halkın desteğini artırmak için dış tehdit arayışı içerisine girme şeklinde ortaya çıkan politikalar geliştirmeye ihtiyacı olmadığı söylenebilir. Çünkü demokratik ülkelerde halkın yönetime katılma bilme imkanı adaletli bir sistem oluşmasına olanak tanımakta ve bu da halkın yöneticilere destek vermesini ve iç istikrarın güçlü olmasını sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda, her hangi bir saldırı durumunda halkın, politikalarından memnun olduğu yöneticilerle birlikte ülkesini savunma konusundaki kararlılığını artıracığından, muhtemel saldırganlara karşı caydırıcı bir etki de oluşturmaktadır. İç istikrarı sağlam ve halkın seçilmiş yöneticilere desteğinin büyük olduğu bir ülkenin dış politikası da, macera arayan saldırgan bir çizgide değil, barışçı ve uzlaşma eksenli bir yönde olmaktadır.

Neo liberalizmin demokratik ülkelerin daha barışçı dış politika izledikleri konusundaki bir başka gerekçesi de bu ülkelerdeki karar verme süreci ile ilgilidir. Neo liberal düşünceye mensup yazarlardan Bruce Russett ve Jonh Oneal, demokratik devletlerin, kendi iç yönetim sistemlerinde uyguladıkları normların uluslararası politikaya yansımalarının da demokratik dış politikayı teşvik edici bir özelliğe sahip olduğunun altını çizmektedirler. Bu düşünceye göre, kendi özgürlükçü ve barışçı sistemlerini bir birlerine yansıtan demokratik ülkeler iç sorunlarını şiddete başvurmadan, uzlaşma ile çözen ve vatandaşlarının haklarına saygı gösteren kendilerine benzer devletlerden bir tehdit algılaması içerisine girmeyecekler ve kendileri de aynı şekilde saldırgan dış politika izlemeyeceklerdir. Barışçıl dış politikanın oluşumu ve uygulanması sürecine sivil toplum kuruluşları katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Neo liberalizm yaklaşımı, küreselleşmeyle birlikte devletler ve/veya toplumlar arasında başta ekonomik olmak üzere artan ilişkilerin güçlü bir karşılıklı bağımlılığa yol açtığını, bununla işbirliğini zorunlu kıldığını ve teşvik ettiğini kabul etmektedirler. Bu şekilde karşılıklı bağımlılığın yoğunlaştığı uluslararası sistemde devletler çıkarlarına zarar vermemek ya da daha fazla çıkar elde etmek için işbirliğine gideceklerdir. Ancak, işbirliği arayışında olan ve işbirliği ekseninde dış politika izleyen aktörler toplumsal grupların çıkarları doğrultusunda şekillenen politikaları uygulamaya çalışacaklardır (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Liberal düşünce, sivil toplumu devletten bağımsız, devlete dışsal bir alan olarak ele alınması gerektiğini, devletin küçültülmesi ile sivil toplum alanının genişletilmesi

gerektiğini ve güçlü toplum zayıf devlet anlayışı ile açıklamaktadırlar. Sivil toplum alanının genişletilmesi ile hak ve özgürlükler ilerletilebilir ve demokratikleşme gerçekleştirilebilir (Çelikçi, 2015, 9).

1.6. Neoliberal Yaklaşımın Eleştirisi

Neo liberalizm, dış politikanın iç toplumsal aktörlerin tercihleri doğrultusunda şekillenir konusunda fazla sorun yaşanmazken, ortaya çıkan dış politikanın nasıl tanımlanacağı konusunda yaptığı “İdealist” tanımlama (demokratik ülkelerin dış politikaları barışçıldır) önemli tartışmalara yol açmakta ve uluslararası politikada yaşanan reel gelişmeler tarafından doğrulanma konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Neoliberal teorisyenler, demokratik ülkelerin bir birlerine karşı saldırgan politika izledikleri, demokrasilerin otokratik rejimlere karşı yaptıkları savaşların sadece kendilerini korumak özgürlüğü ve adaleti yeniden tesis etmek için girişilen savaşlar olduğunu iddia etmektedirler. Ernst Otto Czempiel demokrasiden uzaklaşma eğilimini en büyük problem olarak değerlendirmekte ve dünya barışının sağlanabilmesi için saydığı “barış stratejileri” içerisinde en fazla, yönetim sistemlerinin demokratikleştirilmesine önem vermektedir. Bunun sağlanabilmesi için atılması gereken adımlardan biri olarak demokratik olmayan, halkın baskı altında bulunduğu ülkelere müdahaleyi gerekli görmektedir. Demokrasinin temel halkın özgür şekilde seçtiği kişilerin karar vermesi, yani halkın seçtiği kişiler üzerinden dolaylı olarak siyasi ve bunun içerisinde dış politika kararlarını vermesi olduğuna göre, halklarına bu imkânı tanımayan yönetimlere sahip ülkelerin uluslararası toplum müdahalesi yoluyla demokratik bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu müdahale kesinlikle şiddete başvurulmadan gerçekleştirilmelidir.

Konstrüktivizmden farklı olarak neoliberalizm, dış politika davranışın değer yüklü normlarla açıklanamayacağı ileri sürerek, normların dış politika üzerinde bağımsız etkide bulunmasını reddetmektedir. Dış politikaya normların değil çıkarların şekil verdiğini kabul eden neo liberalizm, bu çıkarların uluslararası sistem tarafından değil ülkelerin iç toplumsal yapıları tarafından belirlendiğini öne sürmektedir.

Neoliberal yaklaşım, dış politikalarındaki uyumsuzlukların ülkeleri çatışmaya sürükleyebileceğini kabul etmektedir. Ancak bu çatışmanın nedeni Realistlerin ileri sürdüğü gibi uluslararası güç dağılımındaki dengesizlik ya da kurumsalcıların belirttiği gibi güvenlik ikilemi ya da işbirliği önündeki engeller değil, devletler tarafından yansıtılan toplumsal tercihlerin uyumsuzluğudur. Neoliberalizme göre, ortaya çıkan çatışmanın engellenebilmesi devletlerin çatışmacı bir dış politikaya son vermeleri ancak, uluslararası sistemin yapısının değişmesi ya da işbirliği önündeki engellerin kaldırılması yoluyla değil, kendi iç toplumsal yapılarında ve yönetim sistemlerinde yaşanan değişim sonucu devletlerin yansıttığı toplumsal tercihlerin değişimiyle mümkün olabilir (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Devletlerin dış politikalarındaki tercihleri doğrultusunda uluslararası sistemde belirli söz hakkına sahip olabilirler. Dolayısıyla uluslararası düzeyde kurumsallaşan egemen kurallar, normlar, kimlikler ve söylemler uluslararası ilişkilerin en temel belirleyici unsurları olarak ortaya çıkabilir (Küçük, 2014, 326-327).

Uluslararası sistemin ve devletlerin dış politika oluşumunun inşa edilmesi gerektiğini savunan sosyal inşacılık yaklaşımı, sosyal gerçekliğin ve bilginin inşa edildiğini, (Küçük, 2014, 326-327) bu inşa sürecinde sivil toplum kuruluşlarının hem içte hem uluslararası alanda devletlere yardımcı olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla dış politika-sivil toplum kuruluşları ilişkisi açısından bakıldığında, sivil toplum kuruluşlarının dış politikayı etkileyerek yeniden inşa edebileceğini ve eyleme dönüşümünde destek olabileceği söylenebilir.

Devletlerin gücü doğrultusunda dış politika oluşturma süreçlerini gerçekleştirdiği söylenebilir. Güçlü ülkelerin uluslararası sistem ve diğer devletlere yönelik oluşturduğu dış politika mümkün iken, zayıf ülkelerin dış politika oluşturma süreci yönelim, plan ve taahhüt düzeyinde kalmaktadır. Yönelim, plan ve taahhüt düzeyinden eylem düzeyine geçişte devletler dış politikada farklı araçlar kullanabilirler. Bu yöntemlerden birisi de sivil toplum kuruluşlarının aracılığıyla gerçekleştirmek mümkün olabilmektedir. Devletler dış politikanın oluşumu ve uygulanması sürecinde sivil toplum kuruluşlarını bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Küreselleşme ile sivil toplum kuruluşlarının önemi ve rolünün arttığını varsayarak, devletler dış politikanın eylem düzeyine geçmesine ve uygulanmasında sivil toplum

kuruluşları ile işbirliği yapmaları kaçınılmazdır. Devletler bu süreçlerde sivil toplum kuruluşlarını yönlendirme ve kararların oluşumunda ve uygulanmasında katılımını sağlayarak toplum ve uluslararası sistemde daha etkin bir dış politika üretme imkânının mümkün olabileceği söylenebilir.

Dış politika, tanımlamalarına baktığımızda farklı ideolojik bakış açılarına göre ve genellikle bir birini tamamlayan ya da eksik yönlerine vurgu yapılarak yeni kavramlarla açıklanmaktadır. Realistler dış politikanın nasıl yapıldığından çok uluslararası sistemde uygulanış biçimine dikkat çekerken, liberalizm ve neoliberalizm yaklaşımları dış politikanın nasıl yapıldığını daha çok tartışmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarının dış politikayı etkilemesi veya etkileyememesi tartışması üzerinden bir dış politika tanımlaması yapacak olursak; dış politika, Neo liberal geleneğe mensup olan Cert Krell dış politikayı, “iç toplumsal aktörlerin öncelik ve tercihlerinin devlet aygıtı tarafından dış dünyaya yansıtılması” şeklinde tanımlamaktadır. Bu bakış açısına göre dış politikanın temel aktörleri devletler değil onların altında örgütlenmiş toplumsal gruplardır. Devletlerin dış politikadaki rolü ise, sadece bu toplumsal gruplardan en etkin olanların önceliklerinin uluslararası sisteme yansıtılması ile sınırlıdır (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Azerbaycan’da oluşan sivil toplum kuruluşlarının yapısına ve oluşma sebeplerine bakıldığında Çar Rusya’sı ve Sovyetler Birliğine karşı bağımsızlık mücadelesi vermek için toplumun oluşturduğu sivil toplum kuruluşları ile yönetimin oluşturduğu yapay sivil toplum kuruluşları olarak ikiye ayırabiliriz.

1850’li yıllardan itibaren fikri temelleri atılan ve 1870’li yıllardan itibaren Çarlık Rusya’nın işgaline son vermek için sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sivil toplum kuruluşları örf adet geleneklere uygun sosyo kültürel yaşamı tesis etmek, toplumun modernleşmesi, dini yozlaşmanın önlenmesi, eğitim öğretimin yeni yöntemlerle gerçekleştirilmesi için Çarlık Rusya’nın izin verdiği ölçüde faaliyet yürütmeye çalışmışlardır. Yerel yöneticilerin kararları merkez yönetimin politikalarına uygun olarak belirlendiği ve merkez yönetimin izin verdiği ölçüde faaliyetlerini düzenledikleri söylenebilir. Sivil toplum kuruluşlarının oluşumu ve günlük hayatta daha fazla etkili olmasının sebebi Bakü’de petrol kuyularının yeni yöntemlerle çıkarılarak merkez yönetimin ekonomisine katkı sağlaması ve yerelde girişimcilerin

büyük paralar kazanmasına yol açmıştır. Yerel girişimcilerin desteği ile oluşan sivil toplum kuruluşları ilk başlarda eğitim ve toplumun bilinçlenmesini temel ilke olarak kabul etseler de zamanla bu kuruluşların çoğu bağımsızlık için mücadeleye girişmişlerdir. Sivil toplum kuruluşlarının başlattığı bu hareket ile Azerbaycan 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. İki yıllık cumhuriyet dönemindeki yöneticilerin çoğu sivil toplum kuruluşlarında yetişmiştir. Bu nedenle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin bağımsızlık mücadelesi ve oluşumu sivil toplum kuruluşlarının başarısı olarak görülebilir.

BÖLÜM II: DIŞ POLİTİKANIN OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ

1970'lerden günümüze küreselleşme süreci ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, uluslararası sistem ve ulusal ortamda meydana gelen değişikliklerden ve zorlamalardan dolayı görece olarak devletin dış politika aktörü olarak oynadığı geleneksel rolü zayıflatarak, (Tayfur, 2010, 102) uluslararası ortamı ve ilişkileri yeniden tanımlamaya çalışan yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir (Tayfur, 2010, 98).

2.1. Sivil Toplum Kavramı ve Tarihçesi

Sivil toplum kavramını ilk kez kullanan Aristo, devlet otoritesi altında, kanunla yönetilen toplum, yani siyasi topluluk anlamında kullanılmıştır. Söz konusu bu tanımlama devlet ile sivil toplum ayrımı gözetmeksizin, yurttaşların eşit ve özgür bir şekilde yaşayabilecekleri düzeni tarif etmiştir. Siyasal toplum ile sivil toplum ayrımı düşüncesinin olmadığı bir dönemde bu iki kavram eş anlamlı olarak kullanılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)). İnsanlar yaptıkları bir sözleşme ile doğa halinden yani siyaset öncesi toplum biçiminden, sivil ve politik topluma, yani siyaset sonrası devletli topluma geçtikleri iddia edilmektedir. Sivil toplumun politik toplumdaki ayrı bir kuramsal statüsünün olmadığı iddia edilmektedir. Ayrıca eski Yunan geleneğinin tam tersine doğallık ile siyasallığın birbirinden koptuğunu, doğa hali verili ve zorunlu kabul edilirken, sivil ve siyasal toplum yapaylık taşımaktadır (Türküne, 2014, 281).

Sivil toplum kavramı, hükümetten bağımsız olmaları ve kendi amaçlarını izleyen bireyler tarafından oluşturulmaları anlamında "özel" kurumları tanımlamak için kullanılır ve devletten ayırt edilir. Bu bağlamda sivil toplum özerk grup ve birliklerin alanını ifade etmektedir; yani iş ve çalışma gruplarının, çıkar gruplarının, kulüplerin, ailelerin vs. Ancak Hegel, aile ile sivil toplumu birbirinden ayırarak, bunlardan ikincisini egoizm ve bencilliğin alanı olarak görmüştür (Heywood, 2007, 8).

Modern devletin gelişim süreci, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki bağlamında geliştiği söylenebilir. Bireysel hak ve özgürlükler geliştikçe sivil toplum kuruluşları bu temel ilkeler üzerinden hareket ederek devlete karşı bu temel ilkelerin garantörü olmak istemiştir. Bu ilkeler çerçevesinde devlete rağmen faaliyet gösterdiği söylenebilir

(Aslan, 2010, 189-190). Yönetimin merkezileşmesi, işbölümünün giderek karmaşıklaşması, pazar ekonomisindeki genişleme, toprak, emek ve sermayenin ticarileşmesi vb. gibi gelişmeler aile ve devlet dışında üçüncü bir alan olarak sivil toplum kavramını gündeme getirmiştir (Türköne, 2014, 280-281). Sivil özgürlüklerin gelişmesi ile merkezi otoriteden bağımsız özerk kurumların zamanla gelişmeye başladığı söylenebilir.

Batı toplumlarında sivil toplum örgütlenmesi bireycilik fikrinin gelişmesi ile aşağıdan yukarıya, doğu toplumlarında sivil dayanışma örgütlenmesinde toplumun menfaatinin sadece devlet eliyle korunabileceği düşüncesi ile yukarıdan aşağıya doğru bir yapılanmanın olduğu söylenebilir (Abay, 2011, 272-273). Türkler örf adet geleneklerinde toplumun ihtiyaç sahiplerine, tanrı adına yardım etme, çıplakları giydirme, açları doyurma inancı sivil dayanışma örneği olarak söylenebilir. Söz Türkler, örf adet geleneklerinin yerine getirilmesini yöneticilerden istemekle sosyal yardımlaşma geleneğini İslamiyet'i kabul ettikten sonra da dini inancın gereği olarak sivil bir anlayışla muhtaç ve güçsüzlere yardım etmişlerdir (Abay, 2011, 279). Batı toplumlarında birey eksenli sınıf temelli çatışmacı bir yapı söz konusu iken, İslam toplumlarında dayanışmayı esas alan bir toplum yapısı mevcuttur. Avrupa'da mutlakiyetin çözülüşü ile modernizmin kuruluş sürecinde sivil toplum kavramı, geleneksel kavrayıştan modern kavrayışa geçişine de yol açmıştır. Bu kırılmaların seyri ile devlet-sivil toplum özdeşliği yerini devlet-sivil toplum karşıtlığına bırakmıştır (Aslan, 2010, 190-191).

Sivil toplum kavramının geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümler, Aristo, Locke, Paine, Ferguson, Tocueville, Bodin, Hobbes, Hegel, Marx ve Gramsci'nin düşünceleri doğrultusunda analiz edilerek üç temel bakış açısının olduğu söylenebilir. Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin düzenlenmesi ve her iki kurumun birbiri üzerindeki etkisini üç görüş çerçevesinde açıklanabilir.

Anglo-Sakson model, birey eksenli düşünce doğrultusunda hareket ederek, toplumun aşağıdan yukarıya doğru şekillendirilmesi sürecinde devletin aracı kurum olabileceğini savunmaktadırlar. Fransa modeli ise, devlet eksenli düşünce doğrultusunda hareket ederek, toplumun yukarıdan aşağıya doğru şekillendirildiği anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla sivil toplum-politik toplum ilişkisinin günümüzde de bu

anlayışlara uygun olarak biçimlendiği söylenebilir (Aslan, 2010, 201). Bir başka deyişle sivil toplum modelleri çoğulcu sivil toplum, asgari devletçi sivil toplum ve katılımcı sivil toplum şeklinde de ifade edilebilir. Her üç modelin ortak amacı, merkezi devlet otoritesinin, toplumsal yaşama, siyasal ve yönetsel müdahalesini en aza indirmek olduğu söylenebilir (Abay, 2011, 272-273).

2.2. Anglo-Sakson Modelinin Sivil Toplum Düşüncesi

Birincisi, Anglo-Sakson bakış açısını savunan Locke, Smith ve Ferguson, birey eksenli siyasal düşünce geleneğini oluşturarak geliştirilmiştir (Çaha, 2015). Anglo-Sakson bakış açısına göre, bireyi yapının temel oluşturucu olarak ön plana çıkararak sivil toplumun oluşmasını ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ile devletin veya siyasal iktidarın toplum üzerindeki baskısını dengeleyici veya hafifletici araç olarak düşünmektedirler (Aslan, 2010, 188-212).

Sivil toplum kavramı, birey ve toplulukların hak ve özgürlüklerinin bir alanı olarak devletten ayrılmaya başlamıştır. Liberal filozofların sivil toplumun ortaya çıkmasını bireylerin kendi aralarında anlaşarak toplumsal sözleşme ile gerçekleştirdikleri iddia edilmektedir. Toplumsal sözleşmelerle ortaya çıkan sivil toplum devletle birlikte ve devlet içinde var olabileceği ayrıca değerlerin monarşi veya kilise gibi dışsal kurumlardan ziyade halktan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Liberal düşünürler, devlet, piyasa ve sivil toplumu farklı alanlar olarak görmektedirler. Sivil toplum alanı devletin temsil ettiği politika alanı ile piyasa alanı dışındaki üçüncü alan olarak bilinmektedir. Sivil toplum, gönüllü örgütlenmeye dayalı, kendi kendini yöneten, devletten bir dereceye kadar özerk yapıları içinde barındıran aynı zamanda birlikte çalışan iki ayrı kurum olarak görmektedirler. Bu modelde devlet ile sivil toplum birbirinden farklı fakat birbirine yardımcı olan, destek veren iki kurum görünümündedir. Sivil toplum, devlete karşı olmaktan çok toplumun devlete karşı kendi haklarını koruyabileceği devletin gücünü dengeleyecek aynı zamanda devletin topluma müdahalesinin sınırlandırılabilceği bir alan olarak düşünmekteydiler.

Liberal düşüncenin temel kavramları (hukukun üstünlüğü, minimal devlet, toplumsal farklılaşma, piyasa ekonomisi, bireysellik, sosyal özgürlük ve küreselleşme) sivil

toplumun gelişmesini sağlayarak, siyasal toplumun mutlak egemenliğini yumuşatan bir yapının oluşmasına yardımcı olmuştur.

Sivil toplumun toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde özerkleşme ve baskı mekanizması oluşturma gibi koşullarının, demokrasinin geliştiği liberal toplumlarda ortaya çıkması, toplumsal ve siyasi yapıyı etkileyip devleti sınırlandırması ihtimali diğer rejimlere oranla çok yüksek olduğu söylenebilir (Aslan, 2010, 188-212).

Locke göre, insanlar yasaların uygulanışını denetleyen bir yargıcın eksikliğinden dolayı toplumsal sözleşme yapmak zorunda kalmışlardır. Bu toplumsal sözleşme ile insanların sahip oldukları hakları güven içinde yaşayacakları ortamın sivil toplum ile mümkün olabileceğini dolayısıyla egemenin yetkilerinin de bu yapı ile sınırlandırılabilceğini ileri sürmektedir. Söz konusu egemen siyasal otorite bireysel özgürlüklerin kamusal alandaki bir güvencesidir. Locke'a göre, otoriter devlete karşı bir güç olan sivil toplum, doğal olarak meşru gücünün dışına çıkma eğiliminde olan devletin gücünü dengeleyen örgütsel yapılanma alanını genişletmeye çalışmıştır. Locke, bireysel hak ve özgürlüklerin artırılması ve otoriter devletin gücünün sınırlandırılması ile despotik devlete karşı sivil toplum kavramını ön plana çıkarmıştır (Aslan, 2010, 188-212).

Adam Smith, sivil toplum kavramının ahlaki boyutuna vurgu yaparak, rasyonel bireylerin dostluk ve güven ilkesi çerçevesinde toplumun bir araya gelebileceğine inanmıştır. Toplumda yaşanacak kopuklukların sivil toplum aracılığı ile giderilebileceğini savunmuştur.

Adam Ferguson, 1767 yılında yazdığı Sivil Toplum Üzerine Bir Deneme adlı eserinde sivil toplum kavramını, doğa halinin karşıtı, düzenli yönetim ve siyasi bağlılığı olan bir uygar toplum olarak açıklamıştır. Ferguson'a göre, despotizme bürünen politik toplum (devlet), bireyleri pasifleştirir, vatandaşları kendi haklarından mahrum bırakır ve bunu sağlamak için de geniş bir bürokratik düzenden yararlanır. Korku, güç ve militarizmi kullanarak kamusal alan üzerindeki her çeşit tartışmayı engelleyerek tekil kamusalığa neden olur. Ferguson, kamusal ruhu yaratmanın en iyi yolunun, vatandaş birliklerinin kurulması ve bunların güçlenmesinin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sivil toplum ve devletin iç içe geçmesi ile güçlü bir yapının mümkün olabileceğini aksi takdirde yönetimin tehlikeye düşeceğini savunmuştur. Ferguson, despotik siyasi

toplumun sivil toplum alanını daralttığını, birey hak ve özgürlüklerini sınırlandırdığını ve bunun önüne geçmek amacıyla kamusal ruhun canlanması için vatandaş birliklerinin kurulması ve güçlendirilmesi gerektiğini söylemesine rağmen son aşamada siyasi toplum ile sivil toplum alanının ayrılmasının yönetim için tehlike oluşturacağı endişesiyle karşı çıkmaktadır.

Thomas Paine, devlet ile sivil toplum arasında ayırım yaparak bu iki yapının farklı kökenlere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Toplum bizim istediklerimizin, hükümet ise kötülüğümüzün ürünüdür; toplum duygularımızı birleştirerek pozitif anlamda, hükümet ise kötülüklerimizi sınırlayarak, negatif anlamda mutluluğumuzu artırır. Biri ilişkiye girmeyi teşvik eder, diğeri ayrımlar yaratır. Birincisi bir patrondur, ikincisi ise bir cezalandırıcı, diyerek siyasal otorite ile sivil toplumu birbirinden ayırmaktadır.

Öte yandan Locke'un iddia ettiği fikirleri eleştirerek, hükümetin yıkılmasıyla toplumun dağılmayacağını, aksine toplumu daha sıkı sıkıya birleştireceğini savunarak, toplumu devletten ayrı bir alan olarak düşündüğünü göstermektedir.

Devleti sivil özgürlükler için potansiyel bir tehlike olarak görmektedir. Sivil toplumun kendi kendini organize ettiği ve siyasal iktidarın hukukla sınırlandırıldığı bir yapıyı savunmaktadır. Paine, devleti değil özgürlüklerin egemen olacağı bir toplumu yüceltmekte ve toplumu idealize ederken sivil toplumun kendi kendine yeterliliğini vurgulamakla siyasal toplumu neredeyse sadece sivil toplumun yararlandığı araçlardan biri düzeyine indirmektedir.

Liberal düşünürler sivil toplumu özel olarak devlete karşı olmaktan ziyade despotik ve mutlakiyetçi devletin iddialarını dengeleyecek bir alan olarak düşünmekteydiler. Sivil toplumun, devletin dışında bir varlığı, örgütlenmesi ve ilkelerinin olduğu kabul edilmekle birlikte bireysel hak ve özgürlükleri destekleyen bir devlet yapısı ile uyumlu çalışması öngörülmekteydi (Aslan, 2010, 192-197). Liberal gelenek, çeşitlilik, farklılık ve plüralizme vurgu yaparak devleti bir araç olarak görmektedir. Liberal gelenekte devlet alanı anayasal hükümet, insan hakları, bireyin önceliği ve piyasa ekonomisiyle sınırlı tutularak sivil toplumun devamlı gelişmesine zemin hazırlanmaktadır. Bireylerin insan olmaktan dolayı doğal olarak sahip oldukları hakların koruyucusu ve gözeticisi durumunda olarak algılayan devleti, araç olmaktan çok amaç konumuna uygun olduğu söylenebilir.

2.3. Fransız Modelinin Sivil Toplum Düşüncesi

İkinci bakış açısı ise Fransız modeli olarak tanımlanabilir. Fransız modeli, Bodin, Hobbes ve Hegel gibi düşünürlerin temsil ettiği devlet eksenli siyasal düşünce geleneğini temsil etmektedirler (Çaha, 2015). Bu bakış açısına göre, devlet yapının temel etkeni olarak egemenliğin devrinin söz konusu olmaması gerektiği çerçevesinde ele alarak sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının devletin kontrolünde olmasını savunmaktadırlar. Bu görüş totaliter bir bakış açısı ile bireyi arka plana itmektedir. Fakat sivil toplum-devlet ayrışması tam olarak totaliter düşünce tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu gelenekte, sivil toplum, totaliter düşünce önünde bir engel olarak görüldüğünden, sivil toplumun ele geçirilmesi ve kontrol altına alınması üzerine yoğunlaşmıştır.

Jean Bodin, vatandaşlar üzerinde mutlak egemenliği bulunan ve kanunla kısıtlanamayan yarı-tanrısal bir devlet anlayışı geliştirerek, siyasal iktidarın elinde yoğunlaşan egemenliğin, sınırsız ve mutlak olmanın yanı sıra bölünmez ve devredilemez bir nitelik taşıması gerektiğini savunmuştur. Bu anlayışa göre, devlet yapılanmasında sivil topluma yer verilmemiştir. Bodin, sivil toplumu devletten bağımsız ya da devlete karşı özerk bir unsur olarak değil, devletin bir parçası olarak görmektedir. Bodin devletin egemenliği için, toplumu her yönüyle kuşatması gerektiğini savunmuştur. Devletin bir bütün yapısı içerisinde ara kurumların (sivil toplum kuruluşlarına) özerk alanlar oluşturmasına karşı çıkmıştır.

Thomas Hobbes, bireyin barış içerisinde mutlu yaşaması devlet oluşumu ile ilgilidir. Her kesin bir biriyle savaş halinde olduğu bir ortamda güvenli yaşamı ancak devlet aracılığı ile sağlamak mümkündür. Devletin olmadığı bir ortamın güvensiz olduğu ve bireylerin bir birilerine hükmetme isteği sebebi ile toplumsal sözleşmeye mahkum kalmışlardır. Toplum sözleşmenin devleti ortaya çıkardığını ve artık geriye dönüşün mümkün olmadığını savunmuştur. Her türlü iktidarsızlık ya da birden fazla iktidar kötüdür; önemli olan iktidarın tek ve mutlak olmasıdır. Hobbes devletin, tek yasa koyucu olarak egemenliği devredilemez ve sorgulanamaz ilkesini ön plana çıkararak, sivil topluma bu yapı içerisinde sınırlı bir rol biçmiştir. Toplumun ortaya çıkarabileceği özerk alanların tamamı yöneticinin iradesi doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Materyalist ve bireyci bir temelden hareket eden Hobbes, birey ve

toplumu maddi dünyadaki gibi mekanik yasalarla açıklamaya çalışır. Ona göre, her şey cisimdir, toplum da yapay bir cisimdir.

Hobbes ve Rousseau, sivil toplumdaki oluşumları güçlü bir siyasal bünye oluşturmak için bir başlangıç noktası olarak kabul etmektedirler. Sivil toplumun örgütlenememiş bir politik alana denk düştüğünü, toplumsal sözleşmenin gerçekleştiği alan sivil toplumu oluşturmaktadır. Rousseau, toplumsal sözleşme yapıldıktan sonra bireysel iradenin genel irade içinde kaybolacağını ve genel iradenin ortaya çıkması ile siyasal toplum ve sivil toplumun birlikte doğacağını iddia etmiştir. Sivil toplumu siyasal topluma geçişte bir aşama olarak gören yazarlar, çeşitlilik ve farklılık üzerine inşa edilen sivil toplum, devlet oluşumu ile kuşatıcı ve kapsayıcı düşünce geliştirilerek toplumsal çeşitlilik ortadan kaldırılacaktır. Bu çeşitliliğin ortadan kaldırılması toplumun genel yarar ilkesi ile işlenecek ve bu işleme de devletin mutlak etkisi olacaktır. Bu yapı içerisinde farklı sesler, fikirler ve oluşumlar devlet için bir tehlike olarak görülerek güç kullanılarak genel iradeye uydurulacaktır. Devletin oluşumuyla sivil toplum tarihsel vazifesini yapmış ve yerini devletin kuşatıcı ve kapsayıcı şemsiyesine bırakmış olacaktır (Abay, 2011, 272-273).

Frederich Hegel, ilk defa 1821 yılında yazdığı “Hukuk Felsefesi” adlı eserinde sivil toplumu devletten ayırarak, aile ile devlet arasında kalan ahlaki hayatın alanı olarak görmüştür. Hegel sivil toplumu, ne özgürlüklerin teminatı ne de bir sözleşmeyle gelişmediğini aksine modern bir toplumda olgunlaşan sivil toplumu, pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, ekonomik şirketler, bireyler vb. kurum ve kuruluşu kapsadığını ileri sürmüştür. Hegel’de farklılık, özel çıkar ve çatışma alanı olarak görür. Sivil toplumu aile ile devlet arasında bir alan olarak gören Hegel, bu alanda bireylerin, toplumsal sınıfların, her türlü toplumsal kurum ve kuruluşların sivil toplumu meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Hegel, önceki düşünürlerin aksine, sivil toplumu kendi başına doğal bir durum olarak görmemekte, sivil toplumun korunmasını devlet düzenlemesine bırakmıştır (Çelikçi, 2015, 13-15). Hegel, devlete bağımlı olmayan sivil toplumu, farklı birey, grup, kurum ve kuruluşların bir mozaiğini oluşturduğunu söylemektedir. Devlete bağlı olmayan her tür kurum ve kuruluşun devleti kuşattığını ileri sürmektedir. Hegel’e göre sivil toplum, bireysel ihtiyaçları karşılamayı ve bireysel hakları korumayı prensip edinen ulusal devletin siyasal ve legal çerçevesinde gelişen uzmanlaşmış kurallar, kurumlar, kuruluşlar ile grupların pratiklerinin ve davranışlarının karmaşık bir ağını

oluşturur. Hegel, sivil toplumun modern dünyaya ait bir oluşum olduğunu, devletin ortaya çıkması ile bütün gelişiminin devletten sonra olduğunu ifade etmektedir. (<http://felsefeguncesi.blogspot.com/2013/01/hegel-sivil-toplum-devlet-ve-yurttaslk.html> Erişim Tarihi 18/07/17). Dolayısıyla sivil toplum kavramını modern devletin ve kapitalizmin gelişmesinden bağımsız ele alınamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Hegel, sivil toplum alanını iki karakteristik özelliğinin olduğunu ifade etmiştir. “İlk olarak siyasal olanın karşısındaki sosyo ekonomik olan ve ikinci olarak, burjuva alanını göstermiştir. Devletin sivil toplumu koruması ve gerektiğinde düzenlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlayışa göre sivil toplumu ortadan kaldıracak bir devlet modelini savunmaktadır. Aynı zamanda sivil toplum alanını mutlak özgürlük alanı olarak tanımlamaktadır. Devleti yücelterek toplumsal gruplara ve sivil topluma bu yüce amaca hizmet etmesi gerektiğini telkin etmektedir (Abay, 2011, 272-273).

Hegel, sivil toplumu, devlete bağlı olarak tanımlarken, Karl Marx, devletin sivil topluma bağımlı olduğunu ve onun sivil toplum tarafından belirlendiğini varsaymıştır. Hem Hegel hem de Marx özel çıkarların çatıştığı bir alanı ifade eden sivil toplumu burjuva toplumu ile özdeş kabul etmelerine rağmen kavramı zıt anlamda kullanmaktadırlar. Hegel’e göre bu çözüm devlette bulunabilirdi, çünkü devlet evrensel doğruları dile getirmektedir. Marx, ise burjuvazi ile gelişen sivil toplumun, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümü olarak görmektedir (Aslan, 2010, 188-212).

2.4. Eleştirel Bakış Açısının Sivil Toplum Düşüncesi

Üçüncü bakış açısı ise Marksist model olarak tanımlanabilir. Marksist görüşe göre, sivil toplum burjuva toplumu olarak kabul edildiği için olumsuz algılanmaktadır (Aslan, 2010, 187). Marksist düşünürler, devletin sivil toplumla özdeş olduğunu ve ikisinin de ortadan kaldırılması gerektiğini belirterek, bireyin karşısında devletin yetkilerini sınırlandırmayı amaçlayan anlayışa karşıt bir düşünce geliştirmişlerdir.

Marx’a göre, devlet çıkar çatışmalarının dışında olmadığı için sivil toplumdaki çatışmalara çözüm getiremezdi. Devlet esasen sivil toplumun bir yansıması olarak, oradaki çelişkileri ve çatışmaları aynen içinde barındırmaktadır. Marx sivil toplumu, eşit olmayan ilişkilerin mevcut olduğu ve bireylerin piyasa aracılığıyla çıkar kavgalarına

tutuştugu bir alan, devleti ise bu düzeni koruyan, toplumdaki bir ölçüde ayrılmış bir kurum olarak görmektedir.

Marx'a göre, sivil toplum, üretim ilişkilerinin, dolayısıyla sömürme-sömürülme ilişkisinin oluştuğu alan olduğu için olumsuz bir alan olarak tanımlanmıştır (Aslan, 2010, 197-201).

Gramsci sivil toplum kavramını Hegel'den alarak, devletin ve sivil toplumun iki üst yapısal düzey olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hegel'in kullandığı anlamda, yani burjuva sivil toplumu anlamında kullanan Gramsci'de sivil toplum-devlet ayrılığı ya da karşıtlığı söz konusu değildir. Aksine bu kavramların beraber değerlendirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Oysaki Marx, sivil toplumu yapısal ve altyapısal olarak ele almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Gramsci devlet kuramını devletin sivil toplumu da kapsadığı Hegelci biçimde genişletmektedir. "Devletin sivil toplumun daha önce ayrı olan alanlarına müdahalesi ve denetimiyle devlet ve sivil toplumun iç içe geçmiş" olduğunu iddia etmiştir (Çelikçi, 2015, 13-15).

Gramsci, sivil toplumun kendi değerlerini yaygınlaştıran kültürel hegemonyaya sahip olduğu vurgulamaktadır. Sivil toplumun ilkesinin hegemonya, devletin ilkesinin ise tahakküm olduğunu savunmuştur. Kültürel politikanın alanı olan ve ekonomiden ayrı olan sivil toplum rıza üretir, siyasi toplum yani devlet ise şiddet ve tahakküm ürettiğini iddia etmiştir. Sivil toplum sadece maddi ilişkiler değil, manevi ve entelektüel hayatın bütününe kapsar. Sivil toplum egemen değerler kültürünü temsil eden kurumlar, ideolojiler, pratikler ve öznelerin oluşturduğu bütündür. Bunlar kapitalist toplumun hakim sınıfının kendi değerlerini topluma nüfuz ettiren araçları olduğunu savunmuştur. Söz konusu hegemonyanın gerçekleşmesinde aileler, okullar, kiliseler, medya ve çıkar gruplarının değerleri topluma yayılmaya çalışılmaktadır (Aslan, 2010, 188-212). Gramsci, bütün hükümet dışı örgütlenmeleri kilise, işveren örgütleri, sendikalar, basın gibi kurumlar ve organizasyonları sivil topluma dâhil etmiştir. Bu gibi sosyal kurumlar toplumsal değer ve düşünceleri üreten, oluşturan kurumlardır (Cicioğlu, 2011, 10-14).

Gramsci'ye göre, devlet sürekliliğini sağlamak için hegemonyanın sert yüzünü, yani zor ve ceza boyutunu teşkil ederken, sivil toplum hegemonyanın ikna boyutunu oluşturmaktadır. Gramsci'e göre, hegemonyanın biri politik, biri de kültürel olmak üzere iki ayağı bulunmaktadır. Politik ayağını devlet oluştururken, kültürel ayağını da

sivil toplum oluşturmaktadır. Sivil toplumu, bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü kültürel hegemonya olarak anlayan Gramsci için sivil toplum olumsuz değil olumlu bir alandır. Önemli olan hegemonya ile karşılıklı etkileşim içinde olan siyasal toplum ile sivil toplumu birleştirmektir. Bu şekilde hegemonyanın siyasal ayağını oluşturan devlet ile kültürel ayağını oluşturan sivil toplum işleyişini tersine çevirerek hegemonyaya son verilebilir. Gramsci, politik toplumun sivil toplum içinde eritilmesi ile toplumun yeniden düzenlenmesinin mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Sivil toplumun politik toplumu içerecek kadar yaygınlaşmasıyla politik toplumun kapsadığı, işgal ettiği tüm alanların sivil toplum tarafından işgal edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Aslan, 2010, 188-212).

Gramsci, ekonomiyi politika karşısında ön planda tutarak, devleti de sivil toplum karşısında arka plana atarak sivil toplum devlet ikiliği konusunda sivil topluma ayrıcalıklı ve belirleyici rol verilmesinin gerektiğini düşünmektedir. Locke, “devleti gece bekçisi” olarak tanımlarken, Gramsci sivil toplumun gereksinmelerini karşılamakla yükümlü bir “gece bekçisi” olması gereken devlet, sivil toplumun özel güçlerini hegemonik bir konuma yerleştirmeye çalışmaktadır (Çelikçi, 2015, 13-15).

Liberal düşünce, sivil toplum devletten bağımsız, devlete dışsal bir alan olarak ele alınması gerektiğini, devletin küçültülmesi ile sivil toplum alanının genişletilmesi gerektiğini ve güçlü toplum zayıf devlet anlayışı ile açıklamaktadırlar. Sivil toplum alanının genişletilmesi ile hak ve özgürlükler ilerletilebilir ve demokratikleşme gerçekleştirilebilir. Gramsci bakış açısına göre sivil toplum devlete egemen olan güçlü grubun toplumun içerisinden kendisine destek devşirmeye çalıştığı alan, yani hegemonya alanıdır. Hegemonyanın tesisi ve devamı için devlet aygıtı sürekli olarak sivil toplum alanından destek devşirmek zorundadır. Devlet aygıtının yapmaya çalıştığı da tam olarak budur. Bir yandan devletin neo liberal dönüşümü gerçekleşirken diğer yandan devlete egemen olan gruplar hegemonya tesisi (ve yeniden tesisi) için kendisine sivil toplumdan destek devşirmeye çalışmaktadır (Çelikçi, 2015, 9). Dolayısıyla Gramsci sivil toplumu, devletin toplumsal temeli olarak devlete dışsal bir alan olmaktan ziyade, devlet tarafından çağrılmış ve bunun içerisinde bütünleştirilmiş bir uygulamalar ve ilişkilerin toplamı gibi görmektedir (Çelikçi, 2015, 19).

Antony Giddens, devletin peşinen kötü ve sivil toplumun iyi olarak kabul edilmesini eleştirmektedir. Sivil toplumun liberaller tarafından çoğulcu ve devlet dışı alan olarak doğrudan kabul edilmesinin toplumdaki güç ve tahakküm ilişkilerinin maskelenmesi anlamına geldiği için yanılıcı ve sorunlu bir yaklaşım olarak görmektedir. Foucault, devletin sivil toplumun derinliklerine dalan yok edici özelliklerine dikkat çekmektedir. Foucault, toplumu düzenleyen ve sivil toplumu kendi içerisinde kendisine yönettiren/yönlendiren devleti büyük göz olarak tasvir etmeye çalışmıştır. Devlet çeşitli yönetim teknolojileri, sınırsız bir yönetim tutkusuyula sivil toplumun içinde dağılmış durumda olduğunu ve sivil toplumun bu nedenle yanılıcı olabileceğini dile getirmiştir. Foucault, sivil toplumu, temelde merkezileşmiş politik iktidarın doğal bir alanı olarak görmektedir. Giddens ve Foucault, sivil toplumun liberaller tarafından toplumdaki güç ve tahakküm ilişkilerini örtbas etmek için kullanıldığını ve sivil toplumun devletin denetiminde olduğunu iddia etmekte ve sivil toplumu bu anlamda eleştirmektedirler (Aslan, 2010, 188-212).

Robert Putnam “Demokrasiyi Çalıştırmak” isimli çalışmasında, sivil toplum geleneklerinin demokrasiye herhangi bir katkısının olmadığını ve toplumun örgütlü olup olmaması yönetim anlayışını değiştirmediğini iddia etmiştir (Putnam, 1993). Dolayısıyla sivil toplumun her durumda demokrasiye destek verecek şartları taşımadığı, sivil toplumun tek başına demokratik sistemi oluşturmaya yetmediğini iddia edilmiştir. Liberal teorinin en temel öğretisi, bireyler akıllı varlıklar oldukları için kendi yararlarını her zaman korurlar bireylerin yararı sivil toplum kuruluşlarının yararı demek nihayetinde devletin yararı demektir. Bu düşünce doğrultusunda aşağıdan yukarıya toplumun sivil toplum kuruluşları etrafında birleşmesi söz konusu olabilir. Azerbaycan örneğinde sivil toplum kuruluşları genellikle demokrasiyi, bağımsızlığı, insan haklarını, çevrenin korunması gibi temel değerleri savunmaktadırlar. Devletin sivil toplum kuruluşlarına yaklaşımı mesafeli ve eğer mümkünse kendi yönetim anlayışına uygun dizayn etmeye çalışmaktadır (Aslan, 2010, 188-212).

2.5. Sivil Toplumun Özellikleri

Sivil toplum; devlet müdahalesini kabul etmeyen yada siyasal iktidarın belirleyici olmadığı, bireylerin ve grupların herhangi bir makamdan izin almadan kendi irade ve istekleri ile örgütlenebildikleri, bireylerin ve grupların kendi kaderlerini tayin

edebildiği, maksimum düzeyde bireysel özgürlüğü hedefleyen, maksimum düzeyde aktif demokratik katılımın olduğu, her türlü sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklerin örgütlü olarak gerçekleştirilebildiği organizasyonel bir faaliyet alanıdır (Abay, 2011, 272-273).

Charles T aylor da sivil toplumla ilgili olarak üç özelliği ön plana çıkarır. Bunlar; özgür ve örgütlü olabilme imkanı, devlet vesayetinden özgür olarak kendilerini yapılandırabilme imkanı ve devlet politikasını etkileyebilme imkanı olarak sıralanabilir (Abay, 2011, 272-273).

Sivil toplum, kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş toplulukların var olduğu toplumların oluşturdukları sivil toplum örgütleri, toplumların toplumsal, kültürel ve siyasal yapılarına ve inançlarına göre biçimlenerek kalıplaştığı söylenebilir (Abay, 2011, 271). Dolayısıyla toplumun yaşadığı bölge, günlük uğraşı inancını, inancı kültürünü, kültürü sivil dayanışmasını, sivil dayanışması sivil toplumunu, sivil toplumu sivil toplum kuruluşlarını, sivil toplum kuruluşları siyasal kültürünü, siyasal kültürü siyasal yapısını, siyasal yapısı devleti oluşturmaktadır. Devletin oluşum süreci aşağıdan yukarıya doğru bu şekilde gerçekleşirse yönetim çoğulcu ve katılımcı olur.

Bir toplumun sivil toplum olması için toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonom ve baskı mekanizması oluşturma kriterlerinin gerçekleşmesi gerekir. Sivil toplumun var olabilmesi ve gelişebilmesi için öncelikle toplumsal düzeyde etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, mesleki vb. gibi sosyolojik kategoriler bazında farklılaşabilme olması gerekir. İkinci olarak her türlü siyasal katılımı sağlayacak ve politika üretebilecek sosyal örgütlenmelerin de sağlanması gerekir. Üçüncü temel şart da örgütlenmenin gönüllü birlikteliği sağlayıcı nitelikte oluşmasıdır. İradi olmayan zorunlu ve tabii örgütlenmeler sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez. Dördüncü temel şart da sosyal grup, kimlik veya kategorilerin devlet karşısında “otonom” bir statüye sahip olmaları gerekir. Başka bir ifade ile devletin müdahalesine maruz kalmaksızın sosyal grup veya kategorilerin kendi kaderlerini tayin etme hak ve inisiyatifine sahip bulunmaları gerekir. Sivil toplumun var olabilmesinin ve gelişebilmesinin beşinci şartı ise sivil toplum örgütlerinin baskı grubu niteliği göstererek demokratik yoldan lobcilik, protesto, miting, grev gibi.) baskı mekanizmalarına yönelebilmeleridir (Çaha, 2015). Bu şartları içermeyen sivil toplum

kuruluşlarına toplum tarafından şüphe ile yaklaşılmıştır. Azerbaycan'da bu düzlemin oluşması Çarlık Rusya'sı ve SSCB tarafından engellenerek toplumun değerler sistemi yozlaştırılmıştır. Günümüzde sivil toplum kuruluşlarının temel sorunlarından birisi toplum tarafından güven duyulmayan yapay kuruluşlar olarak görüldüğü söylenebilir. Bu güvensizliğin nedenlerinden birisi toplumun isteği ve ihtiyaçları doğrultusunda sivil örgütlenmenin gerçekleşmemesidir. Toplumun dayanışma ruhu elinden alındığı için sivil toplum kuruluşlarının kendiliğinden doğal olarak ortaya çıkamadığı için demokrasinin gelişmesi de ertelenmektedir. Demokrasi geleneğinin olmadığı toplumlarda sivil dayanışma ve sivil toplum kuruluşlarının oluşumu ve gelişimi olanaksızdır. Bu sarmal içine düşen devlet toplumdan kopuk yönetim şekli benimsediği için iç ve dış politikadaki kararları tartışma konusu olmaktadır. Devlet tabandan güç alamadığı için dış politikada aldığı kararlar ve uluslararası sisteme yönelik kararları tartışılmaktadır.

2.6. Otoriter Sistemlerde Sivil Toplum Anlayışının Rolü ve Önemi

Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bağımsızlığını kazandıktan sonra da Azerbaycan'da, yöneten-yönetilen ilişkisinin değişmediği, bürokratik yönetim geleneğinin her alanını düzenleyen, güç kullanmaktan çekinmeyen devlet anlayışının aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında toplumsal gelişim sürecini tamamlayamayan Azerbaycan, Sovyet yönetim tarzına direnç göstererek sivil örgütlenmelere gitmeye çalışsa da kısa süre sonra yönetim değişikliği ile bu süreç engellenmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak otoritenin tarzı değişmiş, yumuşama eğilimi göstermiş ve yöneten-yönetilen ilişkisinde yeni bir yapılanmaya gitme zorunluluğu doğmuştur (Biber, 2006, 2-3).

Keyman, hükümet sistemlerinin sivil topluma göre sınıflandırmasını yaparak, devletin sivil toplumdan daha güçlü ve belirleyici olduğu ve sivil toplumun yasaklandığı ya da yok edildiği rejimlerin totaliter, sivil topluma belli derecede özgürlük verilmekle birlikte sivil toplum üzerinde güçlü devlet denetimi kuran rejimlerin ise otoriter olduğunu ifade etmiştir. Rejime ağırlık veren ve sivil toplumu rejimin temel ilkeleri etrafında şekillendirmeye çalışan sistemler, bireycilik, hak ve hukuka bağlılık gibi ilkeleri göz ardı etmektedirler. Bu sistemlerde sivil toplum rejimin temel değerlerine göre değişime ve dönüşüme uğramıştır. İdeolojik devletler genellikle kendi ideolojisine yakın olan

gruplara imtiyaz dağıtarak kendi ideolojisine uzak olan grupları ise büyük ölçüde sınırlandırmaktadır.

Totaliter rejimler, ekonomik hayata müdahale ederek sivil toplumu oluşturacak olan vatandaşları birer işçi olarak görmektedir. İhtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken birey devletin ve rejimin sadık bir bekçisi olmaya mahkum bırakılmaktadır. Aksine mülkiyetin ve ekonomik kaynakların özel girişimcinin elinde toplandığı toplumlarda bireyin seçim yapma imkanı elde etmesi ile devlet üzerinde baskı mekanizması oluşturacak sivil toplum oluşumları içinde yer alma imkânı da doğmuş olmaktadır. “Zayıf toplum güçlü devlet” anlayışı totaliter ve otoriter devleti beslerken; “sınırlı devlet güçlü toplum” anlayışı ise sivil toplum ve demokratik süreci güçlendirmektedir. Bu bakımdan sivil toplumun gelişmesi devletin faaliyet alanları itibariyle sınırlı olmasıyla yakından ilişkili bulunmaktadır (Çelikçi, 2015, 10-13).

1988 yılından itibaren Sovyetler Birliği içerisinde özellikle Azerbaycan’da sivil toplum kavramı, bireysel haklara vurgudan çok devletin demokratik olarak dönüştürülmesi bağlamında yeniden canlanmıştır. Bu süreçte temel referans, bireysel haklardan demokrasiye geçiş; sivil toplumun demokratik bir toplum yaratılmasında, devlet-toplum-birey ilişkilerinin demokratik bir şekilde düzenlenmesinin sağlanmasındaki rolü önemlidir. Liberalleşme, devlet/parti ekseninde işleyen yapısını sivil topluma doğru yaygınlaşmasına yol açmış ve böylece hem sivil toplum hem de devlet demokratikleşme yoluna girmiştir. Sivil toplum, totaliter/otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş sürecinin anahtar kavramı, demokratik toplum yönetiminin temel kurucu ögesi ve bireysel hak ve özgürlükler alanının genişlemesinin en önemli etkeni olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum ayrıca meşruluğun, etkin ve verimli toplum yönetiminin, demokratik sorumluluk ilkesinin, şeffaf devlet örgütlenmesinin devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenmesi sürecine yerleştirilmesini sağlayan bir alan olarak görülmektedir (Çaha, 2015).

Toplumların kültürel değerleri, örf adetleri sivil toplum anlayışlarını ve yönetim sistemlerini belirlemektedir. Sivil toplum kuruluşlarının yapılanmaları esnasında demokratik ilke ve kuralları uygun olmayabilir. Ama zamanla demokrasi kültürünün yerleşmesi ile bu farklılıkların siyasi alana yansımaları gerçekleşecektir. Sivil toplum, modern manada anlamını demokrasi ile kazanırken demokrasi de katılım problemlerinin çözümünü sivil toplum ile sağlamıştır. Sivil toplumun bulunduğu ve güçlü olduğu

toplumlarda demokratikleşme sürecinin daha sağlam temellere oturduğu tarihi bir gerçektir. Sivil toplumun bulunmadığı veya devlet müdahalelerine açık olduğu demokratikleşme hareketlerinin zamanla otoriter bir yapıya dönüştükleri de tarihi bir gerçektir. Bu sebeple güçlü bir sivil toplum demokrasiler için bir mecburiyet olarak görülmüştür; fakat bu mecburiyet gerek sivil toplum gerekse de demokrasi için gereklilikten öte bir şey değildir. Sivil toplum tek başına demokrasi için yeterli olmadığı gibi aynı şekilde de demokrasi tek başına sivil toplum için yeterli değildir. Demokratik yönetimlerde toplumun farklılıklarının alanı sivil toplum olmuştur. Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmada ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil ederken, canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırıcı ve politik mekanizmayı etkileyici bir sivil toplum bugün artık demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu oluşturmuş durumdadır (Abay, 2011, 272-273).

Bir ülkenin demokratik ya da anti demokratik uygulamaları ve yapısı sivil toplum kuruluşlarının yapılanmasını doğrudan ve dolaylı etkilemektedir. Demokratik toplumlarda sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ve yapacakları projeler önceden belliyken ve doğurduğu sonuçlar kestirilebilir nitelikteyken, anti demokratik ülkelerde bu durum değişmektedir.

Otoriter ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması olağanüstü koşullarda gerçekleşmektedir. Yapacakları ve programlarını sonuçlandırılması değişen şartlara ve koşullara göre değişmektedir. Otoriter ülkelerde toplumların sivil toplum kuruluşlarının destekleme gücünün olmayışı ve yönetim baskısı ile farklı şekillerde evrim geçirmektedirler. Otoriter ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının devlet desteği olmadan kendi başına yapacakları projelerde toplum nezdinde karşılık bulamadıkları için genellikle yönetimin ve hakim ideolojinin propagandasını yapmaktan başka çaresi bulunmamaktadır. Bu türden oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının asıl amacının topluma hizmet ettiği gerçeğinden uzaklaştıkça sadece devlet nezdinde dar çerçevede bilinen ve gittikçe hiçbir etkisinin olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Devlet eliyle kurulan, devletin propagandasını yapan, dönemin hakim görüşünü savunan sivil toplum kuruluşları kontrollü bir şekilde yapacakları faaliyetleri de toplumdan uzak bir grup dışına çıkmamaktadır. Belli bir gruba hizmet edecek ve bu grubun isteğinin toplumda karşılık bulması için çalışacaktır.

Yönetimin, toplumu tanması ve toplumun düşüncesini anında bilmesi sivil toplum kuruluşları aracılığı ile mümkün iken, toplumun ihtiyaçları üzerine oluşmayan sivil toplum kuruluşları toplumu tanması ve toplumun isteklerini yönetenlere aktarma olasılığını kaybetmektedir. Yönetime resmi kanallardan gelen bilgilerin de eksik ve yetersiz olması zaman içerisinde yönetim ile toplum (yöneten ile yönetilen) arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açacaktır.

Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin yapay ve yetersiz olması dolayısıyla devlet ile toplum arasındaki bilgi alış verişinin sağlanamaması sonucu düzenin korunması ve devamı açısından büyük tehlikelere götüreceği kesindir. Devleti yöneten bir grubun, toplumu daha yakından tanması ve toplumun isteklerini bilme merakı kendilerinin oluşturacağı sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sorunun giderilmesini yeğlemektedirler.

Devletin oluşturduğu ve şemsiyesi altında bulundurduğu sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından tam olarak benimsenmemekte ve bir süre sonra aynı kısır döngü içerisine girileceği beklenmektedir. Toplumun kendi isteklerine uygun sivil toplum kuruluşları oluşturmaları ve benimsemeleri yukarıdan yapılan baskılarla değil aşağıdan yukarıya doğru oluşan tepkiler sonucu ortaya çıkması sonucu gerçekleşecektir.

Sivil toplumu engelleyen nedenler;

Günümüzde dış politika sadece devlet aygıtınca belirlenen bir konu olmaktan çıkıp, gerek devlet içindeki farklı aktörlerin, gerekse farklı toplumsal kesimlerin aynı, yarışan ya da çatışan çıkarlarının etkilediği süreçler sonucunda belirlenen bir konu olmaya başlamıştır. Bu durumun somut bir göstergesi de dış politika alanına dâhil olmaya ve süreci etkilemeye çalışan toplumsal aktörlerin sayısında ve çeşitliliğindeki artıştır. Bunun sonucu olarak, iş çevreleri, etnik gruplar, farklı düşünsel ve ideolojik tabandan gelen toplumsal örgütlenmeler gerek kendi gündemleri ve öncelikleri etrafında, gerekse toplumsal yarar kavramı ekseninde uluslararası ilişkiler alanına dâhil olmaya çalışmaktadırlar (Doğan ve Mazlum, 2006, 13-14).

Sivil toplum kuruluşlarının üye sayısı ne kadar çok ise demokrasinin gelişmesinde, yerel yönetimlerin gelişiminde, sorunların çözümünde, bilgi alış verişinin sağlanmasında, yöneten ile yönetilen arasında etkileşim, katılımcılık, hesap verebilirlik ve politika oluşturma süreçlerinin şeffaflığı artacaktır. Sivil toplum kuruluşları

aracılığıyla yöneticiler karar alma ve politika oluşturma süreçlerinin şeffaf olmasını sağlamak ve vatandaşların alınan kararlar hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayıp, kendi taleplerini aktarabilmelerine ve bu süreçte söz sahibi olabilmelerine imkân tanırken, yöneticilerin de daha dikkatli ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlayabilir.

Devletin sivil toplum kuruluşlarına eşit davranmaması sonucunda bu kuruluşlar arasında ayrıcalıklar gözetmesi ile sürecin şeffaf işlemediği göstermektedir. Devletin sivil toplum kuruluşlarına karşı önyargılı tutumu karar alma süreçlerine katılım konusundaki çabalarını ve isteklerini azalttığı söylenebilir.

Sivil toplum, hem aile hem de devlet karşısında kendine özgü dinamikler sergileyen, ussal, öz çıkarıcı, somut bireyin etkinlik gösterdiği özerk bir toplumsal ilişkiler örüntüsü olarak ortaya çıkar. Bağımsız bireylerin ekonomik girişim yetenekleriyle tüm toplumun zenginliğine katkıda bulunacağını öngören liberal düşünce, piyasa ve sivil toplum alanına devletin yapabileceği olası siyasî müdahalelere karşı çıkar. Çünkü sivil toplum kavramı, burjuva ideolojisinin kendi kendini yönetebilen toplum düşüncesini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Devlet ise bireyin güvenliği, yaşamı ve mülkiyeti ile ilgili tüm hak ve özgürlükleri korumakla yükümlü kamusal güce duyulan ihtiyacı karşılamak için oluşturulur.

Azerbaycan'da sivil toplum anlayışının gelişmemesinin bir diğer nedeni de yetmiş yıllık Sovyetler Birliği tecrübesinde birey sistemin temeline oturtulmamıştır. Bireyin önemsiz olduğu bir sistemde tüm faaliyetlerin devlet tarafından gerçekleştirilmesi, özel sektörün olmaması sivil toplum anlayışının gelişmesinde bu gün de engel olarak kalmaktadır. Ömer Çaha'ya göre, sivil toplum gelişmeden bir demokrasinin ve yönetişimin gelişmesi mümkün değildir. “Zayıf toplum-güçlü devlet” totaliter ve otoriter devleti beslerken; sivil toplumun ve demokratik sürecin gelişmesi için “sınırlı devlet-güçlü toplum” modeline geçiş yapılması gerekmektedir. Bu bakımdan sivil toplumun gelişmesi devletin faaliyet alanları itibariyle sınırlı olmasıyla yakından ilişkilidir (Çaha, 2015), (Çelikçi, 2015, 10-13).

2.7. Sivil Toplum-Devlet Birlikteliği/Ayrımı

Aristo, devlet-sivil toplum ayrımı yapmayarak, bireylerin “iyi hayat” ve “adil toplum” da yaşamaları için oluşturulan polis düzeninin kurallarına uygun yaşamaları ile

sağlanacağını, kuralların yerine getirildiği ölçüde sağlanabileceğini savunmuştur (Heywood, 2007, 8-10). Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapıdır. Bu yapı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur. Bu, hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı gerektirmemektedir (Sarıbay, 1997, 33).

Sivil toplumun geçirdiği ilk aşama bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulması gerekir. İkinci aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanması için uygun ortamın oluşması gerekir. Üçüncü aşama sivil toplumun içerdiği özgürlüğün, toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtması gerekir. Üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başlandığı noktayı ifade etmektedir (Sarıbay, 1997, 33).

Sivil toplum devlet karşısında aşağıdaki şekillerde örgütlenerek ayakta kalabilir. Demokrasinin tahsis edilmesi ile sivil toplum ve siyasal toplum arasındaki denge kurulabilir. Demokrasinin varlığı toplumsal gruplar arasında güçlü olanın diğer grupları tahakküm altına almasına sebep olabilir. Bu durumun gerçekleşmemesi için sivil toplumun garantörü olarak sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi gerekir. Sivil toplumun desteklenmesi için birkaç şartın da desteklenmesi gerekir. Bu şartlar; toplum karşısında bireyi, kamu karşısında özeli, özgecilik karşısında bencilliği ve duygu karşısında akılın desteklenmesi ile mümkün olabilir. Sivil toplumun öğeleri olarak çoğulluk, kamusallık, özellik ve yasallık bu karşıtlıkların tarihsel aşamalardan geçerek çıkardığı sentezlerin bir toplamıdır.

Devlet ve sivil toplum arasındaki demokratik ilişki, hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olmamasıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla hiçbir hakim ideolojiye ihtiyaç duyulmamasıyla mümkün olabilir (Sarıbay, 1997, 41-42).

Sivil toplum devlet karşısında anlam kazanıyorsa, sivil toplum örgütleri de devlet karşısında anlam kazanmakta ve devlete göre konumları ön plana çıkmaktadır. Bu ilişki

dört farklı şekilde tanımlanabilir: İlki, devletle beraber hareket eden, ona eklemlenmiş bir görünüm sergileyen sivil toplum örgütleri, İkincisi devletin karşısında ve devletle savaş içinde olan, devleti yok sayan oluşumlar, Üçüncüsü ise devletten bağımsız, devlet karşısında özerkliğini sağlamış, fakat devletle temas içinde olan sivil toplum örgütleridir. Dördüncüsü, devletin oluşturduğu, devletin bir enstrümanı olarak var olmasını istediği, gerektiğinde kendi amaçları doğrultusunda kullandığı sivil toplum kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlıklı bir sivil toplum için, devlet karşısında kendini üçüncü tanıma göre konumlandırılan otonom, bağımsız karar alabilme yeteneği olan örgütlenmeler gereklidir (Sarıbay, 1997, 41-42). Yani sivil kültürü içselleştirmiş, kendi otonomisini sağlamış ve üyelerinin taleplerini devlete ulaştırabilecekleri iletişim yollarını kullanan sivil toplum örgütleri dış politika kararlarında etkili olabilirler (Abay, 2011, 278).

Azerbaycan'ın tarihi seyrine baktığımızda hem 1918 Cumhuriyet döneminde hem de 1991 yılında bağımsızlığın kazanılması dönemlerinde modernleşme ve sivil toplum kuruluşlarının oluşumu aşağıdan yukarıya doğru bir seyir takip ettiğini, bu dönemde oluşturulan siyasal amaçlı sivil toplum örgütlenme taleplerinin de kendini merkezin dışında hisseden kesimlerden gelmekte olduğu söylenebilir (Abay, 2011, 280). Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde yöneticiler zayıf toplum yapısı inşa ederek oluşacak herhangi sivil toplum hareketlerini rejime tehdit olarak algılayarak engellemeye çalışmışlardır. Bağımsızlık sonrası demokrasinin içselleştirilememesi sivil toplum örgütlerinin kaynak bulma ve faaliyetlerinin kısıtlanmasına yol açmıştır (Abay, 2011, 280).

Bir toplumun siyasal kurumsallaşma düzeyinin yükselmesi için sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç vardır. Sivil toplum kuruluşları toplumdaki siyasi mücadeleleri ve siyasal çatışma ortamının barışçıl yöntemlerle yapılmasını sağlamaya çalışır. Devletin zaman içerisinde dikkat etmediği ihlal ve tahrip ettiği özgürlüklerin onarımı sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Toplumsal gruplar birbirileri üzerinde iktidar tesis etme yerine birbirileri ile uyumu gözeterek farklılığı ve çoğulluğu esas alarak özgürlüklerin gerçekleşmesi için aynı çatı altında birleşme imkanı bulabilirler. Devlet, halkın ruhuna sahiplenerek toplumda farklı kimliklerin ve söylemlerin bastırılması zamanla sivil toplumun gelişmesini engellemektedir. Az gelişmiş toplumlarda bireyi

devlet gücü karşısında koruyacak mekanizma sivil toplum kuruluşları olabilir (Sarıbay, 1997, 35).

Azerbaycan'da cumhurbaşkanının devlet ile özdeşleşmesi ve devletin resmi ideolojisi çerçevesinde dış politika oluştururken sivil toplum kuruluşlarından da bu görüşe uygun politika belirlemesi beklenmektedir. Toplumun devletten kopuk devletin de toplumsal tabandan yoksun aldıkları kararların isabetli olması için sivil toplum kuruluşlarının olması şarttır. Devlet toplumdan uzaklaştıkça kutsallaşmış, kutsallaştıkça toplumdan daha da uzaklaşmıştır. G. Poggi'ye göre, devlet toplumdan uzaklaşarak özellikle siyasal işlevlerin ve görevlilerin toplandığı farklı bir düzeye çıkmış; paralelinde faaliyetleriyle tüm toplumu etkileyecek güce sahip kılınmıştır. Devlet, toplumu sadece yönetilecek bir varlık olarak gördüğünden, bireyleri de vergi ödeyecek askere alınacak kişiler olarak algılarken, devlet işlerinde etkin roller üstlenecek vasıfta görmemektedir (Sarıbay, 1997, 41-42). Bu düşüncenin zaman içerisinde değişmesi ve yöneten ile yönetilen arasındaki bağı sivil toplum kuruluşları sağlayabilir.

İnsanların birbirine yardım ve dayanışma içerisinde olmasından öte devleti yöneten kişinin insanlara yardım etmesi toplum tarafından daha fazla desteklenmiş ve kabul görmüştür. Bu inançla bireyler kendi faaliyet alanlarını devlete bağlamış ve devletle özdeşleşmiştir. Devletin güçlü olması bireyin güçlü olacağı anlayışını pekiştirmiştir.

SSCB döneminde sosyal yapıların çözülmesi ve toplumsal grupların bilinçli şekilde yok edilmesi veya sosyalizm ideolojisi çerçevesinde yeniden oluşturulması sonucunda bireyin zayıflatılması ve yok edilmesiyle devlet ile birey arasındaki bağ kopmaya başlamıştır. SSCB döneminde ve sonrasında bireyin devlete güveni azalmış ve birey, devletin faaliyeti dışında kendi gündemini oluşturduğu görülmektedir. Devletin faaliyetlerine hiç güvenmeyen birey, faaliyetlerini yürütürken devlete rağmen ve devletin engellemelerini göz önünde bulundurmaktadırlar. Düşünsel olarak devletten uzak olan bireylerin sivil toplum kuruluşları etrafında bir araya gelmesi daha mümkün gözükürken bireylerin bu tür kuruluşlara da fazla güveni yok veya faaliyetlerini onaylayacak durumda değillerdir.

Azerbaycan'da bireyler arasında hoşgörüsüzlük ortamının oluşması, bireylerin birbirine itimadının son derecede düşük olması, toplumsal ve siyasal kurumlara güvenin olmadığı, bir ortamda sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi ve sivil toplum

kuruluşlarının devlete katkısının sınırlı düzeyde olduğu söylenebilir. Azerbaycan'da sivil toplumun oluşumu ve gelişimi için farklı olanın tolere edilmesi devlet tarafından garanti altına alınmıştır. Siyasal ve toplumsal kurumlara güvenin olmayışı yönetimin politikalarına bağlanabilir. Kafkasya, çok milletli ve çok dinli bir bölge olduğu için devlet her zaman bu hassas dengeyi göz önünde bulundurarak politikalar üretmektedir. Azerbaycan coğrafi olarak kıtalar arası geçiş noktası olduğu için her zaman istila ve büyük imparatorlukların uğrak yeri olduğu bu bölgelerde yaşayan halkın kendi inisiyatifini kullanarak sivil toplum kuruluşları benzeri yapıları tercih etmemeleri daha çok devletten yana tercihte buldukları söylenebilir.

Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında Rusya ve İran'ın bölgedeki halklara ilişkin ayrılıkçı politikaları körüklediği bilinmektedir. Günümüzde Azerbaycan'da yaşayan tüm toplumsal grupların örf adet geleneklerini ve dillerini korumak ve yönetimde temsil edilmesi için özel hassasiyet göstermektedir. Bu bütünleşmeyi oluşturan bir diğer etken din olgusudur. Azerbaycan'da yaşayan farklı dini gruplar kendi sivil toplum kuruluşlarını oluşturarak kültürlerini korumak ve geleceğe aktarmada devlet tarafından desteklenmektedir. Etnik ve dini gruplar devletin oluşturduğu bu ortamda faaliyetlerini sürdürmektedirler. Azerbaycan'da toplumun kahir ekseriyeti Müslüman olması diğer dini grupların ötekileştirilmediği bir ortamda her kes özgürce ibadetlerini icra etmektedirler (Sarıbay, 1997, 40). Sivil toplum kuruluşlarının Batı'daki gelişim süreci devlet karşıtlığı ve dini baskılardan kurtulmak için gelişirken, Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşları bağımsızlık mücadelesine ön ayak olarak baskı, sömürü, asimilasyon politikalarına karşı toplumun bilinçlendirilmesi ile geliştiği söylenebilir (Sarıbay, 1997, 39).

2.8. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tanımlaması

Sivil toplum kuruluşları; toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkı sağlayan, kâr amacı gütmeyen, devletten bağımsız hareket edebilen, bireylerin ortak amaç ve hedefleri açısından değerlendirildiğinde ise siyasal idareyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak suretiyle etkileyebilen bir örgütlenme türüdür (Harman, 2014, 344), (Yatkın, 2013, 163-188). Başka bir tanımlama yapılırsa sivil toplum kuruluşları; yurttaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talepleri temelinde gönüllü olarak bir araya gelmek suretiyle, devletin hukuki, idari, üretici ve kültürel organlarının

dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı ve benzerlerinden oluşan biçimsel, biçimsel olmayan, geçici, esnek örgütlenmeler ya da yapılar olduğu söylenebilir (Harman, 2014, 344-345).

Sivil toplum kuruluşları kalkınma, insani yardım çalışmaları, çevre ve insan hakları gibi alanlarda da ön plana çıkmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarını faaliyet alanları açısından kendi projelerini yürüten operasyonel gruplar ve ya dış politikayı etkilemeye çalışan savunuculuk grupları olarak tanımlanabilir. Sivil toplum kuruluşlarının yerleşik kuruluşlar olduğu ve geçici gruplar, gayri resmi dernekler ve ya yapılandırılmamış ağlar olamayacağı kabul edilmektedir (Willetts, 2011, 7-8).

2.9. Sivil Toplum Kuruluşlarının Kapsamı

Sivil toplum kuruluşları farklı ülkelerde farklı terimlerle anılarak kapsamı farklılaşabilmekte ve ya kavramsal tercih ülkelere göre değişebilmektedir. Bu farklılıklar devletlerin tarihi geçmişi ile devletlerin sivil toplum kuruluşuna yaklaşımını veya bireylerin sivil toplum kuruluşlarına bakış açısındaki farklılıklar olarak tanımlanabilir. Sivil toplum kuruluşlarının devlet ve toplum nezdinde gücü ve işlevselliğine göre kavramsallaştığını, aynı zamanda bu kuruluşların gücü doğrultusunda tanımlanabileceği gözlemlenmiştir. Sivil toplum kuruluşları terimi ile aynı anlama gelecek ve zaman zaman literatürde diğer terimlerin de kullanılması tercih edilebilir. Genel bir tanımlama yapılırsa; kar amacı gütmeyen kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar, hayırsever yardım kuruluşları, üçüncü sektör ve ya bağımsız sektör olarak nitelendirilebilir. Tarihte sivil toplum kuruluşları terimi yerine cemaat, cemiyet, tarikat, lonca ve vakıf gibi isimler zikredilirken, günümüzde ise dernek, sendika, oda, kooperatif ve kulüplerin birer sivil toplum kuruluşu olduğu söylenebilir (Süleyman, Halis & Hasan, 2021). Etnik grup ya da alt kimlik temelinde örgütlenen oluşumlar da sivil toplum kuruluşları olarak anılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal ve ekonomik konularda rol oynayan tüketici kurumlarını, ortak amaç çerçevesinde insanları bir araya getiren hükümet dışı toplulukları (çevre, insan hakları, hayır kurumları gibi), dinsel toplulukları, yerel girişimleri, gençlik kuruluşlarını ve hatta aile birliklerine kadar insanların dâhil oldukları tüm birliktelikler olarak kabul edilmektedir. AB Sivil Toplum Veri Tabanı (CONECCS), siyasi partilerin dışındaki bazı oluşumları da sivil toplum kuruluşu kapsamına almaktadır. Bunlar; ticaret

birlikleri, sendikalar, işveren kuruluşları, profesyonel federasyonlar, hizmet ve üretim birlikleri, hükümet dışı kuruluşlar, yerel yönetimlerin birliklerinin bir araya gelerek kurdukları örgütler, politik ilgi grupları, dinsel ilgi grupları, öğrenci birlikleri gibi örgütler olabilmektedir (Harman, 2014, 345), (Güder, 2004, 14-15).

Genel olarak sivil toplum kuruluşları kamu faaliyetlerinin dışında oluşan tüm kurum ve kuruluşu kapsadığı söylenebilir. Kamu faaliyetlerinin dışında sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunma faaliyetlerini üçe ayırabiliriz; Birincisi, aktivite merkezli sivil toplum kuruluşları (kültür, spor vb.), ikincisi toplum merkezli sivil toplum kuruluşları (sendikalar, çevre örgütleri, yerel toplum örgütleri vb.), üçüncüsü ise refah merkezli sivil toplum kuruluşları (sosyal hizmet, sağlık, eğitim vb.) olarak sıralanabilir (Süleyman, Halis & Hasan, 2021).

2.10. Sivil Toplum Kuruluşlarının Amacı

Sivil toplum kuruluşları, resmi kurum ve kuruluşların dışında kalan ve bunlardan bağımsız olarak çalışan politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları, ikna ve eylemlerle çalışan, üyelerini gönüllülük usulüyle alan, kar amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar ve/veya üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır. Belli bir kar amacı gütmedikleri için tamamen gönüllülük esasıyla bir araya gelen sivil toplum kuruluşları devlet ya da özel sektörden topladıkları bağışlarla ve/veya üye aidatlarıyla faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler.

2.11. Sivil Toplum Kuruluşlarının Nitelikleri

Sivil toplum kuruluşları belirli niteliklere sahip olması gerekir. Bu faaliyetleri gerçekleştirirken belirli sorumluluklara sahip olması gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının niteliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- Toplumun yararını gözetmek,
- Toplumdan alınan güçle topluma hizmet etmek,
- Gönüllü olmak, (Güder, 2004, 14-15).
- Sosyal bir fayda üretmek için tasarlanmış olması, (Adisa, 2013, 2).
- Varoluş nedeni ve görev tanımını net olarak yapmak,

- Hedef, program, etkinlikler ve kaynak kullanımı konularında topluma karşı saydam olmak,
- Kaynakları, beyan edilmiş bu görev tanımına uygun ve verimli olarak kullanmak,
- Bütün program ve projeleri, bu görev tanımına uyumlu olarak tasarlamak,
- Sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ilgi duyan bireylere ve gelen taleplere yanıt vermek,
- Devletten bağımsız olmak,
- Kâr amacı ve çıkar gütmemek,

Sivil toplum kuruluşları çalışmaların sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla kazanç elde edebilir, ancak elde edilen kazanç yine var oluş amacı doğrultusunda kullanılmalıdır.

Sivil toplum kuruluşlarının sorumluluklarını ise; dürüst, âdil, saygılı, güvenilir, sorumluluk sahibi ve hesap verebilir ilkelerine sahip olması gerekir. Bu nitelikler, program yürütme, yönetim, insan kaynakları, para yönetimi, kaynak oluşturma gibi sahalarda aynı düzeyde ahlâkî ve saydam biçimde uygulanabilmelidir. Sivil toplum kuruluşlarının destekçilerine, topluma, hizmet verdiği kitleye, üyelerine, gönüllülerine ve çalışanlarına karşı sorumluluklarını saptamalı ve yerine getirmelidir (Güder, 2004, 14-15).

2.12. Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi

Küreselleşmenin etkisi ile sivil toplum kuruluşlarının sayısının her geçen gün artarak devam ettiği söylenebilir. Dünyada 75.000'den fazla sivil toplum kuruluşlarının olduğu ve bu kuruluşlardan 42.000'nin aktif faaliyette bulunarak dış politika kararlarında önemli rolleri yadsınamaz. Uluslararası sisteme her yıl 1200'den fazla yeni örgütlenmenin katılımı ile ne kadar önem arz ettikleri tartışmaya açıktır (<https://uia.org/yearbook> Erişim Tarihi 20/11/2022). Küreselleşmenin etkisiyle devletlerarasındaki resmi ilişkiler artık halklar arasındaki ilişkiler düzeyinde gerçekleşmektedir. Sivil toplum kuruluşları gelişmiş ülkelerin yasama ve yürütme organlarındaki temsil oranı her geçen gün artarken, gelişmemiş ülkelerde bu alana hala kuşku ile yaklaşılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları dış politika başta olmak üzere diğer alanların sağlıklı gelişmesi için öngörüler üreterek devlete katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları kendilerini ilgilendiren konularda sürekli bilgi

topladıkları, araştırma yaptıkları, yayın çalışmalarında bulunarak uzmanlaştıkları için kendi alanlarında hazırlanacak yasa tasarılarının hazırlanmasında çok değerli katkıda bulunmaya istekli olmakla birlikte yine kendi alanlarında hükümetin dış politika oluşturmasında etkin olarak kullanılacak olumlu katkılar sağlayabilir. Böyle bir uzmanlıktan faydalanmamak büyük bir kayıp olarak görülmelidir. Gelişmemiş ülkeler sivil toplum kuruluşlarının gücünü önemsemedikleri için bütün çalışmalarda varolabilmek adına harekât ederek gücüne güç katmamaktadır (Uyar, 2014, 89).

Sivil toplum kuruluşları, insan sağlığına ve sosyal refaha yönelik çok çeşitli hizmetler sunmaktadır. Bu kuruluşlar, gelişmek ve toplumda olumlu bir değişiklik getirmek için durmaksızın çalışırlar. Sivil toplum kuruluşlarının farklı yapıları, faaliyetleri ve politikaları olabilir, ancak tüm sivil toplum kuruluşları amaçlarına bağlıdır ve kendi amaçlarına ulaşmak için işlevlerini yerine getirir. Sivil toplum kuruluşları, devletin elinin yetmediği ve hizmet sunamadığı alanlarda özellikle sosyal refah programlarının genel etkinliğini artırmak için hükümet politikalarını kolaylaştırmaya çalışır. Çoğu uzman sivil toplum kuruluşları kalkınmanın tüm alanlarındaki rolünün farkındadır ve rollerini aşağıdaki kategorilerde sınıflandırmıştır;

Altyapı Geliştirme: Bazı sivil toplum kuruluşları öncelikle altyapının geliştirilmesine ve işletilmesine yardımcı olur. Bu kuruluşlar arazi satın alır ve daha sonra araziye, toplumun tamamı tarafından kullanılan okul, hastane, spor vb. inşaatlar için kullanır.

Araştırma ve Geliştirme: Bu tür sivil toplum kuruluşları araştırma yürütür ve güncel konular hakkında bilginin geliştirilmesine yardımcı olur. Sosyal sorunlar ile başa çıkmak için araştırmaya dayalı yenilikçi çözümler geliştirirler.

Savunuculuk: Birkaç sivil toplum kuruluşları politika geliştirmeyi yoksul ve marjinal topluluklar lehine etkilemeye çalışır. Bu sivil toplum kuruluşları büyük olasılıkla mitingler düzenlemesi, gösteriler düzenlemesi, politika formülasyonuna katılması gibi etkinlikler düzenlemektedir.

Bilginin Yayılması: Hükümetin insanlara ulaşamadığı alanlarda, sivil toplum kuruluşları hükümet planları, politikaları ve programları hakkında bilgilerin yayılmasına yardımcı olur. İlgili hükümet projeleri hakkında farkındalık yaratmaya yardımcı olurlar.

Eğitim ve Kapasite Geliştirme: sivil toplum kuruluşları, marjinal toplulukları güçlendirmek için eğitim sağlar ve kapasite geliştirme kursları düzenler.

Diyaloğu Kolaylaştıran: sivil toplum kuruluşları hem halktan hükümete yukarı doğru iletişimi hem de hükümetten halka aşağı iletişimi kolaylaştırabilir. Bu iki yönlü bilgi akışı, daha iyi projeler ve etkili politikalar tasarlamaya yardımcı olur (<https://www2.fundsforngos.org/cat/functions-of-an-ngo/> Erişim Tarihi 18/12/2022).

Sivil toplum kuruluşlarının performansı, ister ulusal ister uluslararası nitelikte olsun, sivil toplumun politikaların oluşturulmasına artan katılımının önemli bir göstergesi olarak gösterilmektedir. Yeni yönetim mekanizmalarından meşruiyet ve normatiflik ilkelerine sivil toplum kuruluşlarının yardımcı olabileceği ve dış politika ile ilgili konuların değiştirilmesine yönelik yönergeleri belirlemedeki rolünün etkinleştirebileceği düşünülmektedir. Sivil toplum kuruluşları ile devletin ilişki biçimleri meşruiyet ve normatiflik ilkeleri çerçevesinde anlaşılmalı ve birbirini tamamlayan iki boyut temelinde analiz edilmelidir. Kamusal karar verme sürecini meşrulaştırma ihtiyacı, başlangıçta bu tür müzakerelerin yalnızca bir nesnesi olan icracılar için performans sergilemeleri için elverişli bir bağlam yaratır. Hukuken tanındıkları ve politikaların oluşturulmasına ve uygulanmasına olumlu bir şekilde müdahale etmeye başladıkları andan itibaren, hareket ettikleri sosyal ortamla olan ilişki modellerinde yeni bir değişiklik gerçekleştirmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının katılımındaki artış, siyasi güç uygulama modelini değiştiren bir faktör olarak gösterilebilir. Neoliberalizm yaklaşımına göre, sivil toplum kuruluşlarının performansları, devletlerin bu süreçte meşru uygulayıcılar olarak görüldüğü klasik bakış açısının değiştiğini ileri sürmektedir. Bu, siyasi otoritenin uygulanma biçimini değiştirmek anlamına gelir. Bu bağlamda, devletler güç kaybedecek ve aynı zamanda devlete bağlı olmayan icracılar güçlenecektir. Böylece devletin stratejik, ancak zorunlu olarak baskın olmayan bir role sahip olduğu yönetim yapıları oluşturulacaktır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ve bunun sonucunda ortaya çıkan ulus ötesi akışların ortaya çıkardığı yeni zorluklar, siyasi karar verme çerçevesini yeniden düzenleme ihtiyacını içerir. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşları devlet politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında destekleyici bir rol oynamaya başlar. Genellikle merkez hükümet ile eyaletler arası kurumlarda gözlemci statüsü

kazanırlar. Bu durumlarda, karar verme prosedürlerini ve politika seçimini inceleyerek, uygulanmasının ilerlemesini ve sonucunu izlemektedirler. Sivil toplum kuruluşları bu özellikleri ile devletin politikalarının uygulanmasında daha fazla şeffaflık ve meşruiyet kazandıracaktır.

Aynı şekilde sivil toplum kuruluşları teknik bir rol oynayabilirler. Bu gibi durumlarda, politikaları tanımlamak için formüle edildikleri sırada veya uygulandıklarında (eylemlerin etkili olduğundan emin olmak için) ilgili bilgileri sunarlar. Öte yandan, devletten izin aldıktan sonra doğrudan doğruya politikaları fiilen yürüterek faaliyette bulunabilirler. Bu, devletin siyasi ve ya teknik nedenlerle bunu tatmin edici bir şekilde yapamadığı durumlarda olur. Bu kuruluşlar, insani yardım durumlarında, herhangi bir devlete bağlı olmaksızın, siyasi nitelikteki engellerden kaçınabilmekte ve belirli bölgelerde faaliyet göstermeleri için ilgililerin onayını alabilmektedir. Aynı şekilde, kendilerine verilen hukuki araçlara etkili bir şekilde erişebilmeleri için nüfusun muhtaç kesimlerine yardım sağlayabilirler.

Devletler tarafından kendilerine verilen mekanizmalar aracılığıyla hareket etmenin yanı sıra, sivil toplum kuruluşları teorik olarak devlete özel olan siyasi kararları etkileyerek lobici olarak da çalışabilirler. Sivil toplum kuruluşları herhangi bir nedenle siyasi süreçten dışlanmış sosyal grupları güçlendirmenin bir aracı olarak hizmet edebilir. Bu durumlarda, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesine yardımcı olacaklardır.

Özel durumlarda, sivil toplum kuruluşları değişimin gerçek temsilcileri olabilirler. Çünkü devletlerarası alanda konuların kamuoyuna duyurulması, bilimsel keşiflerin açıklanması ve gündeme alınması konusunda çok önemli katkılarda bulunabilmeleri ve ayrıca bazı konularda anlamlar oluşturmaya ve fikir birliğine varmaya yardımcı olabilmeleridir. Sivil toplum kuruluşları, çatışmaları çözmek için geleneksel mekanizmaların başarısız olduğu durumlarda müzakere ve sonuç çözümleri sağlama ayrıcalığına sahiptir. Sivil toplum kuruluşlarının eylemleri ile insan hakları ilkelerine sahip çıkarak teknik bilgilerin detaylı bir şekilde raporlaştırılması ile devlete destek sağlanmasında yardımcı olmaya çalışmaktadır (Lage ve Brant, 2012, 80-82).

2.13. Sivil Toplum Kuruluşlarının Rollerini

Sivil toplum kuruluşları devletlerden ayrı hareket edebildikleri gibi diğeri aktörlerin de davranışları üzerinde değıştirici etki yapabildikleri veya belirli rol oynadıkları söylenebilir. Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda dış politika icrasına yönelik bir platform ve bazen de dış politikanın uygulanmasında bir araç konumuna geldikleri gözlemlenmektedir. Devletler, uluslararası politika sahnesinde önlerine çıkan kriz dönemlerinde ve küresel/bölgesel sorunlarla başa çıkmaya yönelik çabalarında ortaya çıkan maliyeti bu sivil toplum kuruluşları ile işbirliğı ortamı yaratarak en aza indirmeye çalışmaktadırlar (Terzi, 2014, 76). Bu etkileşim sonucu devletler dış politikalarında fazla seçeneğıe sahip olurken alternatif politikalar üretme imkanı elde ederek, sivil toplum kuruluşlarının savundukları ilke ve normlara uygun dış politika çıktısı oluşturmaktadırlar (Akyüz, 2006, 209-210).

Rubin'e göre, eskiden devlet bağımsızlık ilkesi çerçevesinde dış politika kararlarını yukarıdan aşağıya doğru empoze ederken, küreselleşme ile birlikte siyasi çoğulculuğun geliştiğı bir ortamda ve farklı seçeneklerin ortaya çıkmasıyla dış politikayı şekillendiren ve etkileyen sivil toplum kuruluşları yeni bir dış politika iklimi oluşturmaya çalıştığı tespitinde bulunmuştur.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası boyut kazanan sosyal, ekonomik ve kültürel politikalar ülkelerin sınırları dışındaki oluşumlar sebebiyle gündeme gelerek şekillenirken, devletlerin artık yalnızca güvenlik alanında değıl, hemen her alanda çok yönlü işbirliğıne zorlamaktadır (Soysal & İren, 2019, 188-204). Azerbaycan dış politikası değışen çevresel şartlara karşı aktif tavır almayı ve bölgenin ve küresel sistemin barış ve güvenliğinin sağlanmasında çözüm üretici inisiyatifler geliştirmeyi hedeflemektedir. Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra topraklarının %20'nin Ermeniler tarafından işgal edilmesine karşı uluslararası politikada savaştan çok diyalog ve diplomasiye öncelik vermeye çalışmıştır. Karabağ sorununun çözümünde şiddeti bir sorun çözme aracı olarak dışlayarak sorunların meşru siyasi zeminlerde tartışma imkanı sağlayan uluslararası örgütlerle bağlantılarını güçlendirerek barışçıl yöntemlerle çözmeye çalışmıştır. Azerbaycan temel güvenlik kaygılarıyla birlikte uluslararası sivil toplum kuruluşları ile ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkilerini üst düzeyde tutmaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında uluslararası sistemde sivil toplum kuruluşlarının

birbiriyle etkileşimi ülkeler arası ekonomi, siyasi ve toplumsal ilişkilerin derinleşmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra ticari işletmeler, yardım organizasyonları gibi devlet dışı aktörlerin dış politika belirlemede etkin rol oynadığı görülebilir. Ticaret, turizm, eğitim/kültür ve sivil toplum faaliyetleri öne çıkarken bu faaliyetleri sürdüren aktörler dış politikanın belirlenmesinde konumlarını güçlendirmişlerdir.

Yönetimle halk arasındaki aracı kuruluşlar olarak sivil toplum kuruluşları, vatandaşların kendileriyle ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olmalarını ve politika oluşturma süreçlerine katılımlarını sağlayarak hem yerel demokrasinin gerçekleşmesine ve güçlenmesine destek olmakta hem de duyarlı ve sorumlu bir yurttaşlık bilincinin oluşturulmasıyla toplumsal kalkınmanın sağlanmasında etkili olmaktadır. Çağdaş demokratik devletin en önemli aktörleri sayılan sivil toplum kuruluşları, bireylerin kendi hak ve çıkarları yönünde amaçlarını gerçekleştirmek ile beraber devleti etkilemek ve denetlemek istemektedirler (Genç ve Erdoğan, 174-175).

Sivil toplum kuruluşlarının uygulayıcı, katalizör ve ortak rolleri oldukları bilinmektedir. Uygulayıcı rolü, onlara ihtiyaç duyan insanlara mal ve hizmet sağlamak için kaynakların seferber edilmesiyle ilgilidir. Hizmet sunumu, sağlık, mikrofinans, tarımsal yayım, acil yardım ve insan hakları gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet yürütülmektedir. Bu rol, hükümetler ve bağışçılar tarafından ödeme karşılığında belirli görevleri yerine getirmek üzere yönetim reformu ve özelleştirme politikalarıyla sivil toplum kuruluşları giderek daha fazla sözleşmeye tabi tutuldukça bu rol artmıştır; sivil toplum kuruluşları insan kaynaklı acil durumlara veya doğal afetlere insani yardımla giderek daha fazla yanıt verdiği için daha da öne çıkmaktadır. Katalizör rolü, bir sivil toplum kuruluşlarının sosyal dönüşümü teşvik etmek için geliştirilmiş düşünce ve eyleme ilham verme, kolaylaştırma veya katkıda bulunma yeteneği olarak tanımlanabilir. Bu çaba, yerel topluluklardaki bireylere veya gruplara veya hükümet, iş dünyası ve ya bağışçılar gibi kalkınmadaki diğer aktörler arasında yönlendirilebilir. Tabandan örgütlenme ve grup oluşturma, toplumsal cinsiyet ve güçlendirme çalışması, lobicilik, savunuculuk çalışması, inovasyon ve politika girişimciliği yoluyla daha geniş politika süreçlerini etkileme girişimlerini içerebilir. Ortak rolü, STK'ların daha geniş bir çok kurum ile program ve ya proje kapsamında belirli girdiler sağlamak ve ya sosyal açıdan sorumlu iş girişimleri üstlenmek gibi ortak faaliyetlerde hükümet, bağışçılar ve özel sektörle

birlikte çalışmasına yönelik artan eğilimi yansıtmaktadır. Ayrıca, yetenekleri geliştirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan “kapasite geliştirme” çalışması gibi STK’lar ve topluluklar arasında gerçekleştirilen faaliyetleri de içerir. Mevcut “ortaklık” politika retoriği, STK’ları diğer sektörlerle karşılıklı yarar sağlayan ilişkilere sürüklemektedir. STK’ların küçük gayri resmi gruplardan büyük resmi ajanslara kadar genellemeye meydan okuyan çeşitli kuruluşlar grubu ile birlikte farklı roller oynayabilir ayrıca farklı toplumlar içinde farklı şekiller alabilirler (Lewis, 2009, 2-3).

2.14. Sivil Toplum Kuruluşlarının İstek ve Önerileri

Azerbaycan’daki sivil toplum kuruluşları dış politikayı etkileme veya kendi yaşam alanını oluşturmak için birçok sorunları vardır. Sivil toplum kuruluşlarının kurumsallaşamaması, örgütsel ve finansal yetersizlikleri devletin yanında sivil toplum kuruluşlarını zayıf bırakmıştır. Bu nedenlerle, sivil toplum kuruluşları tabandaki üyelere dayalı olarak yaygın faaliyetler yapan kuruluşlar haline gelememiş, yapılan sınırlı çalışmalar esas olarak üst yapıdaki yöneticiler aracılığıyla doğrudan yapılan temaslar yöneticilerin dış politika ile ilgili görüşlerini oluşturdukları basın kanalıyla belirli düzeylerde savunulması şeklinde olmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının tabanlarının zayıf olması, tabanı kuvvetli olanların da taban hareketlerine önem vermemeleri sonucunda, dış politikayı etkileme yönündeki çabalar ancak cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar üzerinden uygulanmaya çalışılmaktadır. Toplumsal tabanı harekete geçiremeyen sivil toplum kuruluşları vizyon eksikliği ve gündem kalabalığı gibi nedenleri bir kenara bırakarak kararlı ve sistematik yaklaşımlarla dış politikada daha etkili olabilirler (Akyüz, 2006, 230-231).

Azerbaycan’da sivil toplum kuruluşlarının gelişimini belirleyen koşulların başında ülkenin kendisine has siyasi ve sosyal koşulları gelmektedir. Bu çerçevede devlet ve bürokrasinin toplum nezdindeki konumları, 70 yıl kadar süren SSCB döneminde kamu kesiminin hakim olduğu, büyük ölçüde dünyaya kapalı bir ekonomik yapıya sahip olması sayılabilir.

Azerbaycan’da yasal düzenlemelere rağmen konuyla ilgili bilgilendirme yapılmadığı, eğitim verilmediği ve uygulanması sağlanmadığı sürece sivil toplum kuruluşlarının varlığı tek başına anlam ifade etmemektedir. Demokrasinin en önemli aktörlerinden biri

olan sivil toplum kuruluşlarının yerel ve merkezi karar alma süreçlerine yeterince katılmadıklarını, dolayısıyla da dış politikanın oluşturulması sürecinde çeşitli nedenlerden dolayı etkili olmadıklarını ya da çabalarının yetersiz kaldığı söylenebilir. Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşlarına eşit muamele yapılmadığı, iktidara yakın olanlara ayrıcalıklı muamele yapıldığı söylenebilir. Bağımsız sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve çabaları görmezlikten gelinerek dış politikada fazla role sahip olamadıkları gözlemlenmektedir. İktidar bu kuruluşlara herhangi bir engelin olmadığını aksine bu sivil toplum kuruluşlarının yeterli çalışmalar yapamadıklarını iddia etmektedir. Bağımsız sivil toplum kuruluşları ise yönetsel ve siyasi mekanizmalardan kaynaklanan engeller nedeniyle karar alma süreçlerinde etkili olamadıklarını ifade etmektedirler (Genç ve Erdoğan, 2013, 190).

- Kendilerinin ve halkın karar alma süreçlerine katılımlarının artırılması,
- Sivil toplum kuruluşları üzerindeki siyasi baskıların ortadan kaldırılması,
- Sivil toplum kuruluşlarına eşit davranılarak ayrımcılığın önlenmesi,
- Demokrasi bilincinin geliştirilmesi,
- Yasaların işlerliğinin sağlanması,
- Eğitime ağırlık verilip örgütlenme bilincinin geliştirilmesi,
- Sivil toplum kuruluşlarına ayrı bütçe oluşturulması,
- Düşünce özgürlüğünün her koşulda sağlanması,
- Sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlanarak birlikte ortak çalışmalar yürütülmesi, üretken ve girişimci bir toplum yapısı oluşturulması,
- Rastgele Sivil toplum kuruluşlarının kurulmasına izin verilmemesi,
- Sivil toplum kuruluşları için ceza ve ödül sisteminin işletilmesi,
- Özerk Sivil toplum kuruluşlarının yapılanmasının oluşturulması (Genç ve Erdoğan, 2013, 189).

Sivil toplum kuruluşlarının üzerindeki siyasi ve merkeziyetçi baskılar kalkmaz ise bu kuruluşlarının bağımsızlığından ve özgürlüğünden söz etmek mümkün olmayacağı gibi işlevlerini de tam olarak yerine getirmeleri mümkün gözükmemektedir. Bağımsız sivil

toplum kuruluşlarının en önemli sorunlarından biri kaynak yetersizlikleri ve mali sıkıntılarının çözülmesi olduğu söylenebilir. Kaynak yetersizliği ve mali sıkıntılarının giderilmesi için devlet bütçesinden ayrılan kaynakların yetersizliği kuruluşların yeterince aktif ve etkili olmalarını engellemektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının dış politika kararlarında rol alması ve bu kararların uygulanması sürecinde aktif rol alması devletin belirlediği çerçevede mümkün olabilir. Devletin izin verdiği ölçüde dış politika kararlarının alınması ve uygulanmasında rol alan sivil toplum kuruluşlarının projeler ve faaliyetleri üst yapı tarafından yönlendirildiği söylenebilir. Sivil toplum kuruluşları ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerin amacına ulaşmadığı söylenebilir. Bu kuruluşların siyasal ve yönetsel mekanizma içinde yer alan aktörler ile ortak ve birlikte çalışmalar yürütmeleri, işbirliği içerisinde olmaları önemlidir. Hiçbir zaman tek başına ve tek taraflı yürütülen çabaların amacına ulaşamayacağı ya da yetersiz kalacağı göz ardı edilmemelidir. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi birinci derecede toplumsal bilincin ve sorumluluğun artırılması ile demokrasi kültürünün yerleşmesine bağlıdır (Genç ve Erdoğan, 2013, 191-192).

2.15. Uluslararası Sistemde Sivil Toplum Kuruluşlarının Aktör Olma Çabası

1910 yılında 132 uluslararası sivil toplum kuruluşu birbirleriyle işbirliği yapmaya karar vererek Uluslararası Dernekler Birliği adı altında bir araya gelmişlerdir. Milletler Cemiyeti'nin 23. maddesi a fıkrasında, devletlerin uluslararası sözleşmelere uyarak uluslararası örgütler kurmaya ve bu kuruluşların faaliyetlerin desteklenmesi istenmiştir. (<https://artsandculture.google.com/entity/m07wzl?hl=tr> Erişim Tarihi 22/10/2022).

Birinci Dünya savaşı sonrası Milletler Cemiyeti'nin sivil toplum kuruluşları temsilcilerini toplantılarına davet etmesi ve onlarla istişare etmesi ile sivil toplum kuruluşlarının uluslararası sistemde aktör olarak dikkate alınmaya başlanıldığı söylenebilir (Zonova, 2021). Milletler Cemiyeti sivil toplum kuruluşlarının uluslararası sistemde aktör olabilmesi için uluslararası sorunların çözümünde önemli görevler üstlenmesini ve devletlerle birlikte çalışmasının yararlı olabileceğini savunmaktaydılar (Willetts, 2011; 7-9).

Milletler Cemiyeti, insanlığı ilgilendiren temel sorunların (sağlık, eğitim, insan hakları, kadın-erkek eşitliği, savaşın önlenmesi) çözümünde devletlere gönüllü kuruluşlar

oluşturmaları tavsiyelerinde bulunarak sorunların çözülmesinde uluslararası işbirliğinin önemine vurgu yapmaktaydı. Milletler Cemiyeti döneminde uluslararası enstitüler, uluslararası birlikler veya uluslararası kuruluşlar olarak bilinmekteydiler. Milletler Cemiyeti “özel kuruluşlarla irtibat” sağlayarak sorunların çözümünde ve gündeme getirilmesinde üyelere yardımcı olmaya, devletler ile sivil toplum kuruluşları arasında köprü rolü oynamaya çalışmaktaydı (Willets, 2022, 4). Milletler Cemiyetinden Birleşmiş Milletlere giden süreçte sivil toplum kuruluşları anlayışı değişmiştir. Bu kavram, farklı ülkelerde değişik isimlerle anılmış olsa da literatürde en çok kullanılan sivil toplum kuruluşları olarak bilinmektedir.

Sivil toplum kuruluşları uluslararası sistemde aktör olarak BM antlaşması ile dahil olmuştur. BM antlaşmasının 70 ve 71 maddesinde, “Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) kendi yetkisindeki sorunlarla uğraşan sivil toplum kuruluşlarına danışmak için uygun düzenlemeler yapabilir” ibaresi sivil toplum kuruluşları ile devletlerarasındaki yetki paylaşımına dikkat çekmiştir. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi aracılığıyla BM Şartı’nda belirtilen temel organlardan biri ve sivil toplum kuruluşları akredite olduğu organ olarak tarihe geçmiştir (Willets, 2022, 4).

ECOSOC, uluslararası ekonomik ve sosyal konular başta olmakla, hayat standartlarının yüksek tutulmasını, tam istihdam, ekonomik ve sosyal gelişimin sağlanmasını desteklemek, kültürel ve eğitime dayalı işbirliğinin geliştirilmesi, sosyal ve sağlık sorunlarına çözümler geliştirmek için sivil toplum kuruluşları temsilcilerinden sürekli bilgi alarak BM’ye üye olan ülkelere tavsiyelerde bulunmaktadır (BM Hakkında Her şey, 2008, s.16).

Dolayısıyla, BM aracılığıyla uluslararası sistemdeki aktörlerden birisi olan sivil toplum kuruluşları ECOSOC’un yardımcı organlarından Sivil Toplum Kuruluşu Komitesi’nin çalışmalarını belli bir dereceye kadar koordine eder ve bunlarla işbirliği yapar. ECOSOC’un en önemli görevlerinden biri de sivil toplum kuruluşları ile iletişim kurmak, işbirliği yapmak, yeni bilgi ve verileri kullanarak BM’nin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktır. ECOSOC bu amaçla sivil toplum kuruluşlarını genel danışma statüsü, özel danışma statüsü ve listedeki kuruluşlar olarak üçe ayırmıştır (Keskin, 2013, 38-40). Birinci kategorideki kuruluşlar Konsey’in faaliyetleri ile en çok ilgili olan kuruluşlardır; ECOSOC yetkisi dahilindeki konularla ilgili sivil toplum

kuruluşlarına danışarak faaliyetlerini yürütür. 2,100'den fazla sivil toplum kuruluşlarının Konsey'de danışman statüsü vardır. Konsey, bu kuruluşların görüşlerini ifade etme fırsatlarının olduğunu ve kendi alanlarında özel bir deneyim ve teknolojik bilgiye sahip olduklarını kabul eder. 2. kategorideki kuruluşların belli alanlarda özel yetkileri vardır ve Konseye ara sıra katkıda bulunan kuruluşlar geçici danışmanlık listesinde yer almaktadır. Danışman Statüsündeki sivil toplum kuruluşları, Konsey toplantılarına ve onun yardımcı organlarına gözlemci gönderebilir ve alanıyla ilgili konularda yazılı beyanlarda bulunabilir. Ayrıca, her iki tarafı da ilgilendiren konularda BM Genel Sekreterliği ile istişarede bulunabilirler. BM ve ilgili sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin önemli ölçüde geliştiğini söylemek mümkündür. Sivil toplum kuruluşları gitgide siyasi konular ve programlar hakkında danışılabilir ortaklar ve sivil toplumla aradaki bağlantıyı sağlayan mekanizmalar olarak görülmeye başlanmıştır. (<http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1a> Erişim Tarihi 25/04/13). Tüm dünyada sayıları giderek artan sivil toplum kuruluşları, BM ile BM Anlaşmasında belirtilen hedeflere ulaşmak için günlük çalışmalar yürütmektedir.

1948'de BM tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve 1950'de Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, sivil toplum kuruluşlarının harekete geçmesine katkıda bulunmuştur (Zonova, 2021). BM insan haklarının korunmasında sivil toplum kuruluşlarından yardım almaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarının hazırladıkları raporlar ile devletlere yaptırımlar uygulayabilirler (BM Hakkında Her şey, 2008, 55). Uluslararası sistemde sivil toplum kuruluşları aktör olarak her geçen gün gücüne güç kattığı görülmektedir. BM aracılığı ile sivil toplum kuruluşları insan hakları ihlallerini dünya kamuoyuna sunmaktadırlar. Devletlerin BM anlaşmasına uyması ve yerelde hukuk kurallarına uymasını denetleyen kuruluşlar olarak sivil toplum kuruluşları, devlet ile uluslararası kuruluşlar arasında köprü rolünü üstlendiğini söylemek mümkündür.

1986 yılında Avrupa Konseyi, Uluslararası Sivil Toplum Örgütlerinin Tüzel Kişilerinin Tanınmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin kabul edilmesine yol açtı. Bu Sözleşmenin hükümlerine ek olarak, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 2003 yılında "Avrupa'daki Sivil Toplum Kuruluşlarının Statüsüne İlişkin Temel İlkeler" başlıklı bir belge geliştirmiştir. Bir STK'nın yapısının demokratik olması ve bazı askeri ve dini

derneklerde, gizli topluluklarda vb. bulunan dikey bir hiyerarşi temelinde inşa edilmemesi gerektiğini belirtti (Zonova, 2021).

6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında imzalanan Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi'nde sivil toplum kuruluşlarının önemi ve rolüne vurgu yapılmıştır. Bu bildirmede devletlerin çözemediği ve tüm dünyayı ilgilendiren kalkınma ve yoksullukla mücadele yapılması için özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla güçlü ortaklıklar geliştirmeye karar verilmiştir (BM Binyıl Bildirgesi).

8 Eylül 2006 tarihinde BM Genel Kurulu terörizme karşı “Terörizmle Küresel Mücadele Stratejisi” kararı aldı (BM Hakkında Her şey, 2008, 33). Bu karar terörizme karşı ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde mücadele etmek için sivil toplum kuruluşları ile işbirliğini önermekteydi. Küresel düzeyde alınan karar ile bu tür hassas konularda devletlerin yanında sivil toplum kuruluşlarının da uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanmasında önemli katkı sunabileceği vurgulanmıştır.

BM, yoksullukla mücadeleye katkı sağlamak ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve toplumların bu konuda bilinçlenmesi için sivil toplum kuruluşlarının gücünü önemseyerek bu kuruluşlar ile ortaklıklar oluşturmaktadırlar (BM Hakkında Her şey, 2008, 42). Sivil toplum kuruluşları diğer konularda olduğu gibi spesifik konularda bile hükümetlerden daha başarılı olduğu ve devletlerin ulaşamadığı noktalara, bireylerin hanelerine girerek sorunun çözümünde başarılı olabilmektedirler. Bu yüzden, sivil toplum kuruluşları ile uluslararası kuruluşların karşılıklı işbirliği içerisinde çalışmaları sorunların kısa zamanda daha az maliyetle çözümü hedeflenmektedir.

Sivil toplum kuruluşları ile işbirliği sürecini geliştirmek isteyen bir diğer kuruluş Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'dür. Üyelerine deneyimlerini karşılaştırabilecekleri, ortak sorunlara çözüm arayabilecekleri bir ortam sağlamaktadır. Örgüt, sivil toplum kuruluşları ile işbirliğini geliştirerek üye devletlere yeni rol model önermektedir. OECD'nin amaçlarının yerine getirilmesi ve üyelerce benimsenmesi için STK'ları ile işbirliğinin önemli olduğu vurgulanmıştır (Karluk, 2013, 111-115).

Sivil toplum kuruluşlarının uluslararası sistemde aktör olarak kabul edildiği bir diğer kuruluş Avrupa Konseyidir. Avrupa Konseyi, Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri Konferansı adı altında sivil toplum kuruluşları devletlerin politika belirleme süreçlerinde aktif rol oynamaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, Avrupa Konseyi'nin

insan haklarının ve demokrasinin korunması ve geliştirilmesi misyonunun en önemli bileşenlerinden biri kabul edilmektedir. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının temsilcisi kabul edilen uluslararası sivil toplum kuruluşları 1952 yılından itibaren Avrupa Konseyi için bir nevi danışma kurumu statüsündedir. 2003 yılı bu statü geliştirilerek uluslararası sivil toplum kuruluşları Avrupa Konseyi'nin politika belirleme süreçlerine ve faaliyetlerine katılımcı olarak dahil olmasına karar verilmiştir. 2005 yılından itibaren Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Konferansı 400'den fazla katılımcısıyla Avrupa Konseyi'nin sivil topluma ilişkin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Bu Konferans aracılığıyla Avrupa Konseyi sivil toplumu hükümetler arası eylemlere dahil edebilmekte parlamento üyeleri ile yerel ve bölgesel iktidarların sivil toplumla ilişkilerini desteklemektedir. Konferans çatısı altında yılda üç veya dört kez Strazburg'da toplantılar yaparak sivil toplum kuruluşlarının devletler ile birlikte iç ve dış politikanın belirlenmesinde önemli görevler üstlendiği ve hükümetlerle devamlı istişare yaptıkları bilinmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının önemi ve geleceği ile ilgili açıklamalar NATO toplantısında dile getirilmiştir. 20-21 Temmuz 2006'da İtalya Genel Kurmay Başkanı Giampaolo di Paola NATO'nun Dönüşümü konulu sunumunda güvenlik kavramına yeni bakış açısı getirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir; Yeni güvenlik bakış açısına göre, hem güvenlik kavramının geçirdiği dönüşümü hem çeşitlenen güvenlik aktörlerini ve gündemini hem de yeni güvenliğin küresel yönetimle ilişkisini bütünsel yaklaşım ile açıklamak gerektiğini vurgulamıştır. "Güvenlik konularında devletlerin gücünün zayıfladığını, buna karşılık uluslararası kurumların, sivil toplum kuruluşlarının ve tüzel şirketlerin gücünün her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Giampaolo di Paola'nın açıklaması, sivil toplum kuruluşlarına yeni bir yol haritası çizmiştir. Aynı zamanda sivil toplum kuruluşları uluslararası sistemde diğer aktörlerle birlikte yeni roller üstlendiği görülmektedir. Devletlerin üstesinden gelemedikleri sorunların çözümünde sivil toplum kuruluşlarının öneminin her geçen gün arttığını söyleyebiliriz (Paola, 2006).

Devletler dış politika kararlarının gerçekleşmesinde iç politikaya yönelik olarak bu kuruluşlardan yararlanabilir. Devletlerin uluslararası sivil toplum kuruluşlarına üyelikleri devletlerin kendilerine yönelik algısını olduğu kadar dünya algısını da önemli ölçüde değiştirmektedir. Bölgesel ve küresel bir kuruluşa mensup olmak, üyeleri için uluslararası gelişmeler hakkında öncelikli bilgi sağlamak ve kendi dış politika tercihleri

konusunda sesini duyurmasını kolaylaştırmak amacına hizmet eder. Ayrıca devletler, kuruluşlar içinde daha önce karşılaşmadıkları yeni normlar ve uygulamalara münasip davranış mantığı geliştirerek, kuruluşlar içerisindeki davranış kalıplarına uyumlu dış politika gerçekleştireceklerdir. Uluslararası arenada aktörler belli bir yapı içerisinde uygun, kabul edilebilir olarak nitelenen davranış kalıplarına göre hareket ederler. James G. March ve Johan P. Olsen'e göre, aktörlerin sosyal öğrenme süreci sonucunda, toplum tarafından münasip kabul edilen hangi hareketlerin ve davranışların bir topluluğun kurumsallaşmış uygulamalarına göre uygun, akılcı, kabul edilebilir, doğru ve haklı olduğunu sivil toplum kuruluşları devlete iletebilir. Bu süreçte devletler toplumun kimliğini, değerlerini ve çıkarlarını sivil toplum kuruluşları ile birlikte inşa edebilirler (Terzi, 2014, 78-79).

2.16. Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyet Gösterdikleri Alanlar

Sivil toplum kuruluşları siyasi ve sosyal hedeflerine ulaşmak için savunuculuk ve operasyonel olarak sınıflandırılabilir. Savunuculuk kuruluşları hükümetin politikalarını etkilemeye çalışırken operasyonel kuruluşlar ise tarım, sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlarda hizmet geliştirmeye çalışmaktadır. Sivil toplum kuruluşları uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde faaliyetler göstermektedir (NGOtips, 2011, 1-2).

Sivil toplum kuruluşları, devletin faaliyetlerinin yetersiz olduğu alanlarda yeni görevler edinerek daha iyisini ortaya koymak üzere çalışmalar gerçekleştirmektedirler. İktidarın söz vererek yapmadıklarını toplumun gündemine getirerek toplumsal duyarlılığı artırmaya çalışmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları uzmanlaştığı alanlarda ulusal politikayı değil aynı zamanda ülkelerin dış politikasını da etkilemekte ve hatta kendi başlarına uluslararası toplumun dikkatini çekebilmektedirler.

Sivil toplum kuruluşları, misyon ve vizyonları doğrultusunda amaçlarına ulaşmak için yasa, kararname, yönetmelik taslakları hazırlayarak her ortamda lobi faaliyetlerini etkin bir biçimde yürütmektedirler. Demokrasinin yerleştiği ve geliştiği ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve etkileri daha fazla olduğu için programlarını gerçekleştirme oranı da yüksektir. Sivil toplum kuruluşları çeşitli alanlarda uzmanlaşarak, sorunların çözümüne ön ayak oluşturmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları bu sorunları çözmek için siyasi kararların oluşum sürecine doğrudan ya da dolaylı katılarak yasa ve

yönetmeliklerin tasarlanmasında, ilgili kanunların denetlenmesinde ve siyasi otoritenin kararlarını sınırlayan ya da değiştiren bir konuma ulaşmışlardır.

Sivil toplum kuruluşlarının üye olabildikleri Dünya Sivil Toplum Kuruluşları Birliği faaliyet alanlarını tasnif ederek 28 alt başlıkta toplamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları aşağıdakilerdir; yaşlanma, yerli insanlar, kalkınma, din, inanç ve ahlak sığınmacılar, hayvan sağlığı ve hakları, uluslararası örgütler, tarım ve gıda, işgücü, politik, hukuk ve yasal meseleler, çocuklar ve gençler, narkotik, uyuşturucular, suç, iletişim ve medya, barış ve güvenlik, çatışma çözümü, nüfus ve insan yerleşimi, eğitim, yardım hizmeti veren kuruluşlar, çevre, aile, bilim ve teknoloji, sağlık ve beslenme, sosyal ve kültürel gelişim, insan hakları, spor ve ulaşım, kadının statüsü ve konu ile ilgili sorunlar, işletme ve ekonomi, ticaret ve uluslararası finans gibi değişik alanları kapsamaktadır (<http://www.wango.org/resources.aspx?section=ngodir> Erişim Tarihi 10/02/2014). Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyet konularına ve alanlarına bakıldığında insan haklarından, eğitim, kültür, çevre, iş, toplum kalkınması ve insani yardım konularına kadar pek çok alanda yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası nitelik taşıdıkları görülmektedir. Ortaya çıktıkları ilk dönemlerde daha çok yardım amaçlı faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, daha sonraki zamanlarda toplumda eşitliğin sağlanması, halk eğitimi, sosyal hizmetler, toplumsal sorunların belirlenmesi, demokratikleşmenin sağlanması gibi çok çeşitli işlevler üstlenmişlerdir. Sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu ya da olması gereken işlevleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir;

- Çoğulcu ve katılımcı bir kurumsal ve toplumsal yapı oluşturularak, çoğulcu ve katılımcı kültürü benimseyen bireyler yetiştirmesini sağlamak,
- Hakim durumda olan piyasa koşulları karşısında dengeleyici bir rol üstlenmek,
- Bireylerin temel hak ve hürriyetlerini siyasi otorite karşısında korumak,
- Bireylerin ifade ve söz haklarını kullanmaları, temel hak ve özgürlüklerini kazanmaları, yaşam alanlarını genişletmeleri için uygun ortamı yaratmak,
- Bireylerin taleplerinin ve sorunlarının dile getirilmesine yardımcı olmak ve toplumsal çıkarlar için kamuoyu oluşturulması konusunda çaba sarf etmek,

- Kamu sektörü ve özel sektör ile işbirliği içerisinde toplumun sorunlarına ve beklentilerine çözüm üretilmesini sağlayarak, toplumsal duyarlılığı artırmak ve toplumsal faydanın en üst düzeye çıkarılmasını sağlamak,
- Toplumsal konularda projeler üretilmesi, bu projelere kaynak temin edilerek uygulamaya geçirilmesi konusunda faaliyetlerde bulunarak farklı türde sosyal sorumluluklar üstlenmek.

Sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini yerine getirebilmeleri konusunda avantaj sağlayan güçlü tarafları olduğu gibi; amaçlarını gerçekleştirmeleri konusunda zayıf tarafları da bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal sorumluluk bilinci ve kamuoyu baskısı oluşturma, alan bilgisi ve uzmanlık, yönetimde etkinlik, hızlı ve pratik çalışma, maliyet-etkinlik, yeniliklere uyum sağlayabilme, halka yakın ve samimi olma, etkin sosyal hizmet sunumu, üst düzeyde fedakarlık, kamu ve özel sektör hizmetlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunma, organizasyonlara farklı kesimleri kolaylıkla dahil edebilme konularında güçlü bir niteliğe sahiptir. Ancak, sınırlı kurumsal kapasite, fon bulma, şeffaflık ve hesap verebilirlikten yoksunluk, temsil yeteneğinde eksiklik, ölçek yakalama, birbirine benzeme, ideolojik önyargılar, programlarının kapsamlı olmaması ve uluslararası işbirlikleri konusunda ise yetersiz kaldıkları görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya çıkmasında, dolayısıyla da kurumsal başarı düzeyleri üzerinde ülkenin rejimi, siyasi durumu, kültürel altyapısı, kalkınmışlık derecesi ile kendilerinin bizzat sahip oldukları özellikler etkili olmaktadır (Genç ve Erdoğan, 2018, 175-177).

2.16.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal İşlevi

Gelişmekte olan ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının önemi her geçen gün artarak devam etmektedir. Uluslararası ve yerel sivil toplum kuruluşları sosyal adaletsizlik ve yoksulluğun ortadan kaldırmaya yönelik uluslararası, ulusal ve yerel çabaların merkezine yerleşmişlerdir. Sorunların çözümü için sivil toplum kuruluşları alternatif olmaktan çıkarak merkezi konuma doğru ilerlediği söylenebilir. Politika yapıcılar tarafından devlet ve piyasa sektörlerinin yanı sıra giderek daha fazla önem verilen bu durum her geçen gün daha da etkili hale gelmektedir (Lewis, 2005, 2).

Sivil toplum kuruluşları, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında devletlerden daha esnek çalışarak hızlı karar alma mekanizması geliştirmektedirler. Toplumun tamamını

ilgilendiren politikaların savunucusu olarak lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır. İnsan hakları, özgürlük, eşitlik, demokrasi, kaynakların adil kullanılması ve doğanın korunması gibi toplumun tamamını ilgilendiren konularda projeler hayata geçirmektedirler. Devletler kendi amaçları doğrultusunda sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları devletlerin çıkarları doğrultusunda etkili lobi faaliyetleri gerçekleştirebilmektedirler. Öngörü düzeyinde olan dış politika kararlarının uygulanabilir hale getirilmesinde sivil toplum kuruluşları devletlere yardımcı olmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer görevi ise, sosyal hizmetlerin yaygınlaşmasına yardımcı olarak, toplumun kalkınmasına ön ayak oluşturmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları insan merkezli düşünce doğrultusunda hareket ederek sosyal politikaların en önemli savunucusu haline gelmektedirler (Yaman & Acar, 2016, 24).

Küreselleşme ile birlikte, yerel kimlikler daha fazla öne çıkarken, diğer taraftan ulusu aşan, etnik temelli olmayan ve medeniyet temelli olarak adlandırılabilir daha üst kimlikler öne çıkmaktadır (Balkanlarda İslam Miadı, 340).

2.16.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasi İşlevi

Günümüzde, sivil toplumun en önemli işlevi demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesinde görülmektedir. Demokrasinin tabandan tavana doğru yaygınlaşması, politik kadroların yetişmesi, siyasal partilere sosyal bir taban teşkil edilmesi ve devlet üzerinde sınırlayıcı bir mekanizma rolünün oynanması gibi konularda sivil toplum çok kritik bir öneme sahiptir. Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmakta ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil etmektedir (Aslan, 2010, 202-204). Çoğulcu ve katılımcı demokrasinin zeminini oluşturan sivil toplum kuruluşları, siyaset kurumunu meşru yöntemlerle ve şeffaf bir biçimde etkilediği ve kamu yönetimini denetlediği bir ortamda gerçekleşebilir. Devletin sivil toplumu kuruluşlarını araçsallaştırarak, devlete eklenmesi ve farklı kaygılarla görüş beyan edemez hale gelmesi sivil toplum kuruluşlarının zamanla zayıflamasına yol açmaktadır (Davutoğlu, 2019).

Devlet-toplum ilişkisinin içerisinde gömülü olan iktidar ilişkilerinin düzenlenme biçiminin açığa çıkarılmasında sivil toplum kuruluşlarının rolü ve etkisinin demokratik ve otoriter sistemlerde farklı olduğu söylenebilir. Her iki yönetim tarzında da yeni toplumsal hareketlerin öncüsü olarak, demokrasinin kurumsallaşması için sivil toplum

kuruluşları en önemli kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Otoriter sistemlerde devletin karşısında gözükersen devletle irtibatı zayıf olan sivil toplum kuruluşlarının demokratik sistemlerde devletle işbirliği içerisinde çalıştıkları söylenebilir. Otoriter sistemlerde demokrasi ve insan hakları mücadelesi ile ön plana çıkarak devletle çatışma halinde olan sivil toplum kuruluşları, demokratik sistemlerde denetim yapabilen, yol gösteren ve devletin politikalarına öncülük yapabilecek düzeye ulaşabilmektedirler (Alpman, 2019).

Neoliberalizm düşüncesinin küreselleşmesi ile devletin siyasal, ekonomik ve sosyal alanlardan çıkarılarak, demokrasi anlayışının yeni hedeflere ulaşarak, devletin rollerinin de değişebileceği öngörülmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için sivil toplum kuruluşları araç olarak kullanılabilir ve devletin üstlendiği görevlerden bir kısmının sivil toplum kuruluşlarına devrinin söz konusu olabileceği öngörülmektedir. Neoliberalizm düşüncesinin küreselleşmesi toplumların demokratikleşmesine katkı sağlamadığı aksine her geçen gün otoriter eğilimlerin arttığını ve baskın kimliklerin sivil toplum kuruluşları aracılığı ile örgütlenerek siyasal yapılar üzerinde etkilerini artırarak iktidara geldikleri veya iktidarları yönlendirdikleri söylenebilir (Alpman, 2019). Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşları Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde vatani savunmak, toplumu bilinçlendirmek ve bağımsızlık mücadelesi düşüncesi ile oluşturulduğu, amacına ulaştıktan sonra işlevselliğini önemli derecede kaybettiği görülmektedir. Toplumun düşünce ve taleplerini iktidara taşıyan sivil toplum kuruluşları yöneticilerinin yönetime gelmesi ile sivil toplum kuruluşlarının yıpranmasına yol açmaktadır. Bu çelişkili durumu avantaja çevirerek toplumun taleplerinin yerine getirilmesi daha çabuk gerçekleşebilecekken sivil toplum kuruluşları devletin herhangi bir resmi kurumu gibi davranarak devletçi tutumu ile kendi sonunu hızlandırmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşebilecek bu taleplerin tam tersi yukarıdan aşağıya doğru da gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Devlet yöneticileri kendi ideolojik düşüncelerini veya yönetim anlayışları topluma aktarmak, toplum mühendisliği yapmak için oluşturdukları sivil toplum kuruluşları aracılığı ile topluma ulaşmaya çalışmaktadırlar. Devlet tarafından organize edilen sivil toplum kuruluşu (GONGO) toplumun taleplerini yönetime aktarmak yerine aksine yönetimin taleplerini topluma aktarmaya çalışmaktadır. GONGO kuruluşlar devletin gözle görülmeyen aygıtlarından birine dönüşmek ile devletin örgütlediği devlet-dışı

örgütlenmeler olarak resmi ideolojik düşünceyi yayma ve rejimin güvenliği sağlamak için önemli araçlardan birisi olarak görülmektedir (Alpman, 2019).

Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşlarının tarihine bakıldığında siyasal iktidarın yörüngesine girerek yeni biçimler kazandığı söylenebilir. Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşları toplumun ortak çıkarları üzerinden politika üretmek ve toplumda var olan güç ilişkilerinde zayıf olanların çıkarlarını savunması yerine devletten yana tavır alarak var olan niteliklerini aşındırmaktadır (Alpman, 2019). Bu durumun uzun süre devam etmesinin mümkün olmayacağı iktidar tarafından bilinerek sivil toplum kuruluşlarının işlevleri ve nitelikleri önceki dönemlerden epey farklılaşmış bir araç olarak yönlendirdiği söylenebilir. Sivil toplum kuruluşları alanın önemli olduğu iktidar tarafından bilindiği için bu alanın boş kalmaması için devlet tarafından oluşturulan sivil toplum kuruluşları ile doldurulduğu görülmektedir. Devletin sivil toplum kuruluşları oluşturarak başlattığı sivilleşmenin ve demokrasinin gelişmesinin pek mümkün olamayacağı aksine devlete karşı ağırlıklı bir sivil toplumun oluşması halinde mümkün olabilir (İbrahim ve Wedel, 2007, 9-10). Otoriter siyasi yapının değişim ve dönüşüm geçirmesini isteyen muhalif gruplar, sivil toplum kuruluşları aracılığı ile demokratikleşme sürecinin daha sağlıklı gerçekleşebileceğini vurgulamaktadırlar.

Bruce Ackermann'a göre, temel soruları analiz etmek ve bunların çözümüne yönelik önerileri sunmak için uygulamaya dönüştüğü somut koşulları da hesaba katmak gerekmektedir. Azerbaycan'da çoğulculuk, fikir özgürlüğü ve hoşgörü gibi öğeler devletin resmi dış politikasında uygulamaya çalışarak, devlet karşısında görece bir özerklik kazanmış olan ve siyasi katılım ve devletin denetiminin olmasını isteyen aracı sivil toplum kuruluşlarının olduğu bilinmektedir. Sivil toplum kuruluşları aracılığı ile barışçı bir toplumsal etkileşim ve katılım ile birlikte, devlet erkinin sınırlanması gerçekleştirilebilir (İbrahim ve Wedel, 2007, 11-12).

Otoriter siyasi yapılar toplumu sıkı örülmüş bir denetim aygıtları ve mekanizmaları ağına tabi kılarak uzun dönem yönetimde kalmak için oluşturdukları düzenin devam etmesi için sivil toplum kuruluşlarını araç olarak kullanmaktadırlar. Bu tür yapılar gelişmeye ve bağımsızlığa öncelik verme şeklindeki normatif iddiasının aksine toplumun ezilmesi ve sosyo ekonomik gelişmesinin engellenmesi ile sonuçlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, parti diktatörlüklerinin aşılması ve otoriter sistemlerin

demokratik dönüşümü için diğer ülkelerde de en önemli araç olarak görülmektedir. Söz konusu dönüşüm ve değişimin gerçekleşmesi için sivillik, gönüllü kuruluşların kurulması ve şiddetsizlik gibi öğeler sıralanabilir. Azerbaycan örneğinde sivil toplum kuruluşları amaçlarına ulaşmak için hiçbir zaman şiddete başvurmadan gönüllü birleşmeler gerçekleştirmektedirler. Devlet, uluslararası organizasyonlar gerçekleştirirken ve bürokrasinin yeniden yapılanmasında Gönüllü Kuruluşlara önem vermekte olduğu söylenebilir. Gönüllü Kuruluşlar aracılığı ile toplumun tüm kesimini kapsayıcı politikalar geliştirebileceği ve aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine ön ayak oluşturmaktadır (İbrahim ve Wedel, 2007, 13). Otoriter yapıdan demokratik yapıya dönüşümün önemli kurumu ve düzenin değişmesinde temel ölçü sivil toplum kuruluşları olduğu söylenebilir. İlham Aliyev'in devraldığı otoriter yapının zaman içerisinde demokratikleşmesi için devlet tarafından atılan adımlar olarak ASAN Hizmetin bünyesinde gönüllü gençlerin belli eğitimden geçerek devlet ve özel sektörde görev almaları veya gönüllülerin Eurovision, Avrupa Oyunları,¹ İslam Oyunları gibi uluslararası organizasyonlarda görev almaları örnek olarak gösterilebilir. Devletten bağımsız veya devlete rağmen oluşturulan sivil toplum kuruluşları yerine devletin kendi organize ettiği gönüllülük kurumu ile devlet istediği ölçüde toplumda sivilleşmeyi gerçekleştirmektedir. İlham Aliyev ve Mehriban Aliyeva gönüllüler ile ilgili konuşmalarında bu harekâtı kendilerinin başlattığı ve gönüllülerin çalışmalarını takdir ettikleri vurgulamaktadırlar. Söz konusu harekâtın dikkate değer yanı zamanla toplumun sivilleşmesine ve değişimin kontrollü bir biçimde gerçekleşmesine ön ayak oluşturarak, sistemin yumuşaması ve demokratikleşmesi ile en az zararlı dönüşüm gerçekleştirilebilir. Bu süreçte, devlet ile birey arasındaki uçurumun ortadan kaldırılması ve toplumsal mutabakatın sağlanması için sivil toplum kuruluşlarının büyük görevler üstlenmesi gerekmektedir.

¹ 2015 yılında Bakü'de gerçekleşen "Avrupa Oyunları" spor müsabakalarının kapanış konuşmasında İlham Aliyev gönüllülerin faaliyetlerinin çok önemli olduğunu ve Azerbaycan halkının karakteristik özelliklerini sporculara ve misafirlere büyük bir kültür, saygı, misafirperverlik ve nezaket ile gösterdiklerini vurgulamıştır (<https://president.az/az/articles/view/15725> Erişim Tarihi 08/05/2022). Gönüllülük faaliyetinde bulunan 17 bine yakın gençlerin toplum içerisinde saygın bir yere yükseldiğini ve bürokraside bu gençlere üstünlük sağlanacağı ile ilgili açıklamalarda bulunarak bu kurumun önemine dikkat çekmiştir. Yönetim, gönüllülük hareketi çerçevesinde gençleri kendi yanlarında tutarak resmi ideolojinin gerekliliklerini aşılıyarak yeni bir nesil oluşturarak sivil toplum kuruluşlarına alternatif bir yapılanma oluşturdukları söylenebilir. Bu tür uluslararası toplantılarda yönetimin resmi politikasının propagandasını yapmaya çalışan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin yeterli düzeyde olmadığını, devletin belirlediği çerçevede politika üretme imkânının olduğu söylenebilir.

Sivil toplumun gelişmişliği yöneten-yönetilen, devlet-vatandaş ilişkisinin, temel hak ve özgürlüklerin tanındığı ve güvence altına alındığı demokratik bir sistemde dengeli bir şekilde kurulabilmesinin ön şartı olarak savunulmaktadır. Özgürlükçü demokratik bir siyasal/toplumsal sistem ancak sivil toplum-devlet-birey ilişkisinin belirli değerler temelinde kurulması ve güvence altına alınmasıyla mümkündür. Bu çerçevede sivil toplumun sıhhati, modern demokratik bir hukuk devletinin sıhhatinin hem ön şartı hem de sonucu olarak söylenebilir (Türköne, 2014, 279).

2.17. Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokrasinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi

Sivil toplum kuruluşları, demokratik bir toplum yapısının oluşturulmasında, temel hak ve özgürlükler alanının genişletilmesinde önemli rol oynayan, toplumsal sorunlara etkili ve uzun soluklu çözümler üretmeye yönelik politikalar geliştirme konusunda siyasi aktörleri harekete geçirmek amacıyla faaliyet gösteren gönüllü örgütlenmelerdir. Bu örgütler üyesi oldukları toplumun ekonomik ve siyasal gelişmişliğine bağlı olarak toplumun çoğulcu bir niteliğe sahip olmasında, demokrasinin yerleşip işlerlik kazanmasında, yönetsel uygulamalardan kaynaklanan sorunların giderilmesinde, toplumsal olumsuzlukların azaltılmasında, vatandaş haklarının korunmasında, devlete alternatif projeler üretme ve bunların uygulanabilirliğini sağlama konusunda etkili olabilecek yapıdadırlar.

Sivil toplum kuruluşları, toplumun gereksinimlerini, sorunlarını ve taleplerini yönetimlere aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Streeten'e göre sivil toplum kuruluşları gelişmeyi veya kalkınmayı teşvik etme konusunda pek çok avantaja sahiptirler. Bu avantajları şu şekilde sıralamak mümkündür;

Sivil toplum kuruluşları hükümetlerden daha yenilikçi, esnek ve deneyimlidirler,

Sivil toplum kuruluşları yoksulları ve kenarda kalan toplulukları harekete geçirmede kamu kuruluşlarına göre daha etkindirler,

Sivil toplum kuruluşları sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edebilir niteliktedirler,

Sivil toplum kuruluşları projelerini daha düşük maliyetle ve daha etkin biçimde gerçekleştirebilmektedirler,

Sivil toplum kuruluşları toplum içinde daha örgütleyici ve temsilci nitelik taşımaktadırlar,

Sivil toplum kuruluşları siyasal sisteme katılım süreci ile bu süreçte küçük gruplar ve halkın desteğini kullanmaktadırlar.

Sivil toplum kuruluşları yerel birimlerle çalışıp, onların güçlenmesine katkı sağlamaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, ulusal ve toplumsal kalkınmayı sağlayabilecek nitelikte işlevlere sahiptirler. Sivil toplum kuruluşlarının kalkınmayı sağlayıcı nitelikteki bu işlevleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesi,
- Yoksulluğun azaltılması,
- Ekonomik kaynaklarının verimli ve etkin biçimde kullanılmasını sağlayarak, ekonomik yönden gelişmeye katkı sağlanması,
- Yurttaşlık bilinci ve sorumluluğu yaratarak, halkın dış politikanın oluşturulmasında ve uygulanmasında rol almalarının sağlanması,
- Halkın demokrasi bilincinin geliştirilerek yönetime katılımının sağlanması ve bu suretle katılımcı demokrasi anlayışının ve halkın siyasal yönden gelişiminin sağlanması,
- Sosyal yardımlaşma ve hayırseverlik anlayışını güçlendirerek özellikle eğitim ve iş olanakları konusunda yurttaşları destekleyici rol oynamak; aynı zamanda yurttaşlar arasında birlik ve beraberlik duygularını pekiştirip sosyal yönden gelişmenin sağlanması,
- Kamuoyu denetimi yoluyla yönetimler üzerinde etkili olarak hesap verebilir bir yönetim yapısının oluşturulmasının sağlanması.

Sahip oldukları bu işlevler dolayısıyla sivil toplum kuruluşları hem ekonomik yönden hem de sosyal ve siyasal yönden kalkınmayı sağlama konusunda büyük önem taşımaktadırlar (Genç ve Erdoğan, 2018, 177-180). Sivil toplum kuruluşları, devlete göre politikalarını hayata geçirilmesinde daha etkindirler.

Sivil toplum kuruluşları, az gelişmiş ülkelere yönelik yardım politikalarında gelişmiş ülkelerdeki arz fazlalığını az gelişmiş ülkelere göndermek şeklindeki yardım anlayışından, nakdi yardım, yerinde tedarik anlayışına doğru bir geçiş yaşanmıştır. Diğer yandan sivil toplum kuruluşları hem devletin karar ve eylemlerinin denetlenmesinde, hem de sorumluluk ve katılımcılık bilincinin artmasında önemli işlevlere sahip hale gelmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları günümüz toplumlarında

kamusal otoritenin eksik kaldığı eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, çevre, kırsal kalkınma, kentsel dönüşüm gibi değişik alanlarda önemli işlevler üstlenmektedirler. Aynı zamanda demokratik yönetimin standartlarından biri olarak görülerek, insana dayalı kalkınma anlayışının temelinde yer almaktadır. Sivil toplum kuruluşları, kalkınma sürecinde devlet ile birlikte hareket eden, kalkınmanın yeni aktörleri olarak görülmektedirler.

Sivil toplum kuruluşlarının ortak problemlerinin başında kurumsallaşamama, profesyonelleşememe ve kaynak sorunu gelmektedir. Para, insan, bilgi ve iletişim kaynaklarını sağlayamayan, kurumsallaşamayan sivil toplum kuruluşları ise etkin olamamakta, bu nedenle aynı konuda çok sayıda etkisiz kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da yerleşmiş bir demokrasi bilincinin olmaması veya yeterli düzeyde olmaması ve sivil toplum kuruluşları işlevlerini tam olarak yerine getirememeleri gözlemlenmektedir. Azerbaycan'da demokratikleşme çabaları toplum tarafından değil, devlet tarafından kontrollü yürütülerek, tek taraflı ve zorunlu olarak, yukarıdan aşağıya doğru işleyen mekanizmalar ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Oysaki demokratikleşme, yukarıdan aşağıya değil, tam tersine aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen, halkın yönetime katılımının sağlanması ile geliştirilebilir (Genç ve Erdoğan, 2013, 185). Sivil toplum kuruluşları demokratikleşme sürecinde kilit rol ve öneme sahip olduğu her kes tarafından kabul edilmektedir. Demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşmasını teşvik eden sivil toplum kuruluşları, devletin sunduğu özgürlük anlayışını devletin gücü karşısında savunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, devletin keyfiliğini kontrol altına alarak, toplumdaki farklı gruplara sunulan siyasi kapsamı genişletmeye çalışmaktadır. Sivil toplum kuruluşları anayasal olarak güvence altına alınan kuralların, demokratik etkileşim biçimlerinin ve iyi vatandaşlık erdemlerinin tanınması için kampanya yürüterek, yalnızca devlet meselelerinde değil, aynı zamanda toplumun genelinde pozitif bir demokrasi anlayışını teşvik etmeye çalışırlar. Aracı sivil toplum kuruluşları temel siyasi işlevlerini, devlet ile halk arasında bir tür iletim sistemi olarak görürler. Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer işlevi toplum tarafından dışlanan grupların çıkarlarını dile getirmeye ve bu çıkarları siyasi sürece taşımaya çalışmaktadır. Toplumun yoksul kesimlerinin sosyal ve siyasi haklarını savunan sivil toplum kuruluşları, yasama ve yürütme erkini bilgilendirerek hassas grupların çıkarlarını savunmaktadır. Toplumsal olay ve olgulara hızlı tepki verebilen bu kuruluşlar devlet kurumlarına yardım etmeye çalışmaktadır (Rodger, 1993; 288-289).

2.18. Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politika Kararlarındaki Rolü ve Önemi

Neoliberal yaklaşıma göre, egemen devletin kendi yapısı içinde üniter bir yapıya sahip olmadığını ve sistemin içerisinde ve dışarısında yer alan aktörlerin politika yapım sürecini etkilediği belirtilmektedir. Neo liberal yaklaşıma göre devlet, farklı toplumsal çıkarların temsilcisi olarak, toplumsal grupların çıkarlarının ilerletilmesinde temel bir araç olarak konumlandırırmaktadır (Cicioğlu, 2013, 23). Sivil toplum ile dış politika arasındaki ilişkiyi incelerken, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki yol gösterici olmaktadır. Dış politikanın devlet tekelinden çıkmasından itibaren bu alana devlet dışında bulunan farklı toplumsal aktörler dâhil olmaya başlamışlardır. Sivil toplum kuruluşları devletle yarışmacı bir biçimde, devleti tamamlayıcı ya da devletle işbirliği içinde olmak suretiyle dış politika yapım süreçlerine dahil olurlar. Devletin şekillendirip kontrol ettiği dış politika alanındaki tekelinden ve yürütülen dış politikadan memnun olmayan gruplar, kaynak üretme ve siyasal sistemi etkileme becerilerine bağlı olarak artık dış politika alanında da faaliyet gösterirler. Bu gruplar devletle yarışmacı bir biçimde dış politika alanına eğilmekte ve devlet tarafından sürdürülen dış politikaları değiştirmeye/etkilemeye çalışmaktadırlar.

Sivil toplum örgütlerinin dış politikaya bir başka giriş biçimi ise devlet tarafından boş bırakılan alanlara nüfuz etme şeklinde olmaktadır. Devletin geleneksel olarak ilgilendiği dış politika konuları arasında yer almayan bazı yeni konular, günümüzde dış politikayı ilgilendiren alanlar haline gelmektedir. Geleneksel Dışişleri Bakanlığı bürokrasisinin ilgilendiği ya da az ilgilendiği durumlarda sivil toplum kuruluşları devletin boş bıraktığı bu yeni alanlara yönelmekte ve o alanı dış politikanın konusu haline getirmeye çalışmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, dış politika konularında siyasal karar alıcılara devamlı ve doğrudan işbirliği yapmak suretiyle de etkili olabilir. Bu durumda dış politikaya ilgi duyan sivil toplum kuruluşları, siyasal karar alıcıların önemli gördükleri alanlardaki politikalarında onları destekler. Bu desteğin karşılığında ise düzenli bir danışılma mekanizması vasıtası ile siyaset süreçlerine dahil edilirler.

Sivil toplum kuruluşları dış politika süreçlerine müdahaleleri, kullandıkları ve harekete geçirdikleri mekanizmalar üzerinden de farklılık gösterir. Bazı sivil toplum kuruluşları dış politikaya etki etmek için doğrudan hükümetler ya da dışişleri bürokrasisi üzerinde

etkinlik kurmaya çalışırlar. Böylece resmi dış politikaya şekil vermeye onu yönlendirmeye çalışırlar.

Bir başka katılım mekanizması ise doğrudan dış politikanın yöneldiği dış odaya hitap etme şeklinde olur. Bazı sivil toplum kuruluşları, resmi dış politikanın pek etki edemediği ülke dışı sivil toplum kuruluşlara, uluslararası kuruluşlara ve hükümetlere yönelirler ve onları doğrudan etkilemeye gayret gösterirler.

Hele etkilenmek üzere yönelime ülke dışı sivil toplum kuruluşlarının kendi hükümetlerini ve hükümetleri vasıtasıyla ulusal hükümetleri etkileme kapasiteleri yüksekse bu durumda özellikle içerideki muhalif gruplar ve onların sivil toplum kuruluşları, iç siyasal alana dolaylı müdahaleleri için bu ülke dışı aktörleri harekete geçirmeye çalışırlar.

Sivil toplum kuruluşlarının dış politika oluşum sürecine katılma ve etkileme amacıyla kullandıkları başka bir yöntem ya da strateji ise, uluslararası örgütlerle birlikte çalışıp hem ulusal hükümetler hem de uluslararası kurumlar üzerine etki yaratmaya çalışmaktır. Bu durumda devletten bağımsız gündemleri olan ve hem devletle birlikte hem de devlete rağmen uluslararası bir gündemi yürütmeye ve gerçekleştirmeye çalışan sivil toplum kuruluşları ile karşılaşmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının uluslararası örgütlerle yaptığı işbirliği genel olarak dünya siyasetini ya da bölge odaklı bir siyaseti ya da rejimi değiştirmeye/etkilemeye yönelik olabilir. Sivil toplum kuruluşlarının dış politika üzerindeki etkisi, kuruluşların kendi kapasitelerinden, dönemin siyasal koşullarına, harekete geçirdikleri kaynakların gücüne ve yöneldikleri odayın taleplerini dikkate almaya açık olmasına kadar pek çok etken rol oynamaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının dış politikanın içeriği ya da tarzı üzerinde değişiklik yaratabilmeleri bu alana taşıdıkları sivil toplum bakışıyla gerçekleşebilir. Böylesi bir etkinin önemli göstergelerinden biri, sivil toplum kuruluşlarının dış politikaya ilişkin farklı söylem geliştirebilmeleri ile mümkün olabilir. Bunun yanında, yeni ve farklı konu ya da sorunları toplumun ve devletin gündemine getirebilmeleri, dış politika gündemi oluşturabilmeleri ile rolleri artabilir. Devletin kendi dış politika faaliyetini eleştirmek ve ya duraksatmak yerine, devletin gündemine yeni alternatifler sunabildikleri ölçüde sivil toplum kuruluşları aracılık ve dönüştürücülük misyonunu üstlenebilirler.

Sivil toplum kuruluşları güncel sorunlara eğilerek, devletin diline ve gündemine sıkışmak yerine toplumu özgürleştirici, ufuk açıcı bir yaklaşım benimseyebildikleri ölçüde dış politika alanına yenilik getirebilirler. Sivil toplum kuruluşları devletin retorik dış politika gündemine ve diline uygun hareket ederse zamanla devlet tarafından yönlendirilerek toplumun gözünün kör olmasına yol açar. Sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerine toplumun ilgisi ve katılımı zayıflamaya başlar. Sivil toplum kuruluşlarının dış politikadaki işlevlerinin devletlerin resmi dış politika tercihlerinin meşrulaştırılmasına dönüşme olasılığı da hep bulunmaktadır.

Uluslararası alandaki değişimin dış politika üzerindeki en belirgin yansımalarından biri, iç politika ile dış politika arasındaki ayrımın giderek belirsizleşmesidir. İletişim olanaklarından da yararlanarak kurdukları ağlarla siyaset sahnesine çıkan yeni toplumsal örgütler, devletlerin dış politikalarını yerel ve küresel olana karşı daha duyarlı hale getirmiştir. Artık devletler, dış politika tasarlarken kendi toplumlarının tercihlerini değil, ilişkide oldukları devletlerin toplumlarının duyarlılıklarını da dikkate almaya zorlanmaktadır. Artık dış politikayı, devletten devlete tek yönlü ve tek aktörlü kapalı bir süreç olarak görmek ve açıklamak giderek zorlaşmıştır. Dış politika toplumdan topluma yatay ilişkileri de içeren çok aktörlü, çok yönlü karmaşık ağ yapılı bir görünüş kazanmıştır (Doğan ve Mazlum, 2006, 12). Devletlerin başka ülkelerdeki sivil toplum kuruluşları üzerinden kendi politikalarına toplumsal destek oluşturma arayışları da bir diğer yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler dış politika oluşturma sürecinde yabancı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini de yönlendirerek kendi amaçlarına ulaşabilmektedirler. Nitekim dış politikayla iç politika arasında çizilen ayrımı sivil toplum kuruluşları ortadan kaldırarak iç ve dış politikayı geçirenleştirmektedir. Dış politikanın toplumdan uzak, devlet merkezli örgütlenme ile yürütülüş tarzının her geçen gün ortadan kalktığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları aracılık rolünün içerik ve mekan açısından genişleyerek yalnızca içerde devlet ve toplum arasında bağlantı kurmanın ötesinde, küresel düzeyde toplumlar ile iktidarlar arasında yeni bir tür bağ ve ilişki biçimleri gelişmesine yol açarak, iktidarın niteliğini değiştirici bir rol oynadıkları gözlemlenmektedir (Doğan ve Mazlum, 2006, 15-17).

2. Karabağ Savaşı sonrasında dış politikada kimlik siyasetinin yükselişinin güçlendiği görülmektedir. Güney Azerbaycan Türklerinin haklarının gündeme gelmesi ve dış politikada bunun bir araç olarak kullanılması sürecinde sivil toplum kuruluşlarının

sessizliği gözlemlenmektedir. Oysaki 1850’li yıllardan bu yana Azerbaycan’ın birleştirilmesi fikrini en fazla sivil toplum kuruluşlarının dile getirdiği bilinmektedir. Sivil toplum kuruluşları İran’da yaşayan Türklerin haklarını savunarak, ulusal siyasete aktif katılım sağlayabilirlerdi. Kimlik eksenli siyasal katılım talepleri özellikle Azerbaycan’ın çevresindeki bölgede ortaya çıkan yeni siyasal koşullardan büyük ölçüde etkilenebilir. Azerbaycan’ın çevresindeki bölgesel rejimlerin yeniden kurulma süreci ve çevre ülkelerdeki sistem değişikliklerinden de önemli ölçüde etkilenebilir. Uluslararası ortam kimliğe dayalı siyaseti kolaylaştırırken, etnik, dinsel ya da kültürel kimlikler etrafında oluşan sivil toplum örgütlenmelerinin sisteme katılımı ve bu süreçte edinilen deneyimler, bu grupların ulusal alanda var olabilmek için uluslararası bir görünürlüğe sahip olmalarının, sınır ötesi ittifaklar içine girmelerinin, sistem içindeki varlıklarını sürdürebilmek için uygundur.

Robert Cox, uluslararası ilişkiler düzeninin yeniden üretimi analizinde, iç ve dış güçler arasındaki diyalektik etkileşimi anlamak, toplumsal güçler ve devletlerarasındaki ilişkiye, ya da uluslararası ilişkilerdeki temel varlık olarak devlet/sivil toplum bileşkesine odaklanmak gerektiğini savunmaktadır (Keyman, 2000, 156). Geleneksel olarak devletin birincilliğinin esas olduğu dış politikada artık sivil toplum kuruluşlarının da dış politikada yeni görevler üstlenmesi ile devletle yarışmacı değil tamamlayıcı nitelikte ilişkiler geliştirdikleri söylenebilir. Çeşitli toplumsal grupların dış politika alanında rol üstlenmelerinin örneklerinden biri de sivil diplomasi ya da ikinci kanal diplomasi olarak adlandırılan süreçlerdir. Devletlerin geleneksel işlevi olarak dış politikada farklı toplumsal kesimlerin artan oranda ilgi göstermeleri ilk bakışta devletlerin geleneksel alanlarından yeni aktörlerin rol çalması olarak algılana bilir. Ama dış politika konusunda yeni kanalların açılması, devletlerin yeni nüfuz damarlarına kavuşmasını da beraberinde getirmektedir. Devletlerin yeni kanallar kullanma olanağına kavuşması iç-dış politika ayrımını daha da belirsizleştirmektedir. Dış politika olarak adlandırılan etkinliklere farklı toplumsal kaynaklardan gelen aktörlerin katılım isteği ile devletin ikincil diplomasi olarak adlandırılan yeni girişim türlerine daha fazla başvurması aynı gelişmenin iki yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle devletlerarası ilişkilerin ötesinde toplumlar arasında gerginliklerin ya da önyargıların devrede olduğu durumlarda, bu grupların girişimleri resmi diplomatik mekanizmalara

tamamlayıcılık ya da kolaylaştırıcılık desteği sunmak açısından büyük önem taşımaktadır (Doğan ve Mazlum, 2006, 18-21).

Küreselleşme, sahip olduğu dinamik yapısıyla, siyasetten ekonomiye hemen her alanda etkisini kabul ettirmiş ve hayatın her alanında radikal değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu radikal değişimlerden nasibini alan sivil toplum kuruluşları, küreselleşmenin devasa gücünü arkasına alarak, yerel aktrlkten küresel aktrlğe doğru bir geçiş yaşamıştır. İnsan hakları ihlalleri, iklim değişikliği ve küresel evre sorunları gibi ulus-devletlerin tek başlarına çözemediği ya da bizzat sorumlusu olduğu küresel çaptaki sorunların çözüme ulaştırılması noktasında bu kurumların etkisi gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu kuruluşlar, başta insani yardımlar olmak üzere savaşlarda, etnik çatışmalarda ya da farklı krizlerde önemli roller üstlenmişlerdir. Bu kuruluşların en büyük silahları, küresel kamuoyunu arkalarına alarak, büyük bir baskı unsuru oluşturmalarıdır. Küresel kamuoyunu arkalarına alan bu kuruluşlar artık devletlerin iç politikalarına değil, dış politikalarına da müdahil olmaya başlamışlardır.

Azerbaycan'da toplumsal ve siyasal yaşam yeni dinamikler kazanırken, bu dinamikleri anlama ve açıklama çabasının arkasında göz ardı edilemeyecek iki olgu bulunmaktadır. Bunlardan biri, dış politikanın siyasetin gündeminde kazandığı ağırlık, ötekisi de, artık dış politika alanı ile doğrudan ilgilenen sivil toplum örgütlenmesi ve etkinliğindeki artıştır. Sivil toplum bir yandan toplumsal ve siyasal değişimin taşıyıcılığını üstlenirken, bir yandan da kendisi yapısal ve söylemsel bir dönüşüm geçirmektedir (Doğan ve Mazlum, 2006, 11).

2. Karabağ Savaşı ile ön plana çıkan kimlik siyaseti, etnik, dinsel, dilsel ya da kültürel farklılıklar üzerinden kurulan ve siyasallaşan kimlikler ve bu bağlamda yrtlen siyasal faaliyetler iç siyaset alanından dış politika düzlemine taşmış ve uluslararası nitelik kazanmıştır (Doğan ve Mazlum, 2006, 13-14). Kapsadığı sorunlar açısından genişleyen dış politika gündemi ve değişen uluslararası dinamikler üzerinden kurulan yeni uluslararası ilişkilerin Azerbaycan'da dış politikaya ilişkin düşünsel bir değişimi de beraberinde getirdiği görülmektedir. Siyasetler st ve devlet merkezli dış politika anlayışı karşısında, siyasal ve düşünsel farklılıkların yansıdağı toplumsal tartışmaya açık ve bu tartışmadan beslenen, etkilenen bir dış politika anlayışı oluşmaktadır (Doğan ve Mazlum, 2006, 14).

BÖLÜM III: AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ

Çarlık Rusya'sı ve SSCB döneminde Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşlarının temel gayesi toplumun asimilasyon politikasını önlemek ve toplumsal bilinçlenmeyi gerçekleştirerek adil ve bağımsız bir toplum yaratmaktı. Bu hedeflere ulaşılması durumunda bağımsız bir ülke kurmak ve çağdaş toplum oluşturulmaya çalışılmıştır.

3.1. Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikaya Etkisi

Çarlık Rusya döneminde sivil toplum kuruluşlarının oluşmasındaki etkenler şu şekilde sıralanabilir;

- Rus-Japon savaşındaki yenilgi ve bu yenilgi üzerine Rus toplumunun değişim isteği sonucu kamuoyu baskısının oluşması,
- Rus yönetiminin savaş dolayısıyla halkı milli ve dini duygularını kabartmak, savaşa destek olmalarını sağlamak,
- Çarlık Rusya'sının asimilasyon politikasına karşı diğer milletlerin direniş göstermesi,
- Bakü petrollerinin çıkarılması ve Bakü'nün sanayi şehrine dönüşümü,
- Petrol zengini kişilerin serbest piyasa ekonomisine geçiş isteği,
- Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden işçilerin Bakü'ye gelişi,
- Azerbaycan'ın Bakü, Şuşa, Nahçıvan, Şamahı, Şeki ve Gence gibi büyük şehirlerinin gelişimi,
- Rusya ve Türkiye'de eğitim/öğretim görmüş kişilerin özgürlükçü ve bağımsızlık düşüncesiyle oluşturdukları yeni kamuoyu ve yayımladıkları gazete ve dergilerle gündem oluşturmaları,

Çarlık Rusya'sında gazete ve dergilerde uygulanan sansürün zayıflaması Azerbaycan'da 63 farklı gazete ve derginin yayımlanması halkın bilinçlenmesi ve kendi kültürünü yaşama ve yaşatmasına olumlu katkı sağlamıştır. Halkın okuma yazma oranı % 4.5 olmasına karşın Türkçülük, İslamcılık, Sosyalizm ve Liberalizm düşünce akımları gazete ve dergilerde temel konular olarak anlatılarak, halkın özgürlük düşüncesinin gelişimi ile paralel sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da sağlanmaya çalışılmıştır. Sivil

toplum kuruluşlarının faaliyetleri ile birlikte gazete ve dergilerin yayınları sonucu Bakü, Rusya Müslümanlarının merkezi konumuna gelmeye başlamıştır.

17 Ekim 1905 yılında halkın talepleri karşısında geri adım atmaya mecbur kalan yöneticiler manifesto yayımlayarak, topluma vicdan, söz ve basın özgürlüğü verilmesini vaat etmekteydiler. Bu manifesto sonrası demokratik düşüncenin gelişmeye başladığını, toplumun kendi ana dilinde eğitim/öğretim, okul, eğitim kurumları ve sivil toplum kuruluşları oluşturmaları taleplerini gündeme getirmekteydiler. Bu karar sonrası Bakü’de 30’dan fazla hayırsever kuruluş oluşturulmaya başlandı ve çok sayıda kültürel eğitim toplulukları oluşturulmaya başlanmıştır. Ulusal bilincin oluşmasında yeni yöntemlerle oluşturulan okulların da katkısı vurgulanması gerekir. “Usuli cedid” okullarının açılması ile Türk Müslüman öğrencilerin eğitim almaya başlaması aynı zamanda İstanbul’dan getirilmiş baskı ekipmanı aracılığıyla ana dilde gazete ve dergilerin yayımlanması önemli gelişmeler olarak sıralanabilir. Hacı Zeynalabidin Tağıyev’in isteği ile İstanbul’dan davet edilmiş öğretmenlerin kurduğu “Füyuzad Dar ul Muallimin” okulunun ulusal bilincin gelişmesinde ve ana dilde eğitimin gerçekleştirilmesi ile toplumun kültürel olarak bilinçlenmesine katkıda bulunmuştur. Hasan Bey Zerdabi’nin oluşturduğu sivil toplum kuruluşları ve gazete faaliyetleri maddi sıkıntılardan dolayı başarılı olmasa da bu düşüncenin devamında burjuva sınıfı artık eğitim öğretime kaynak sağlayarak yeni öğretmenlerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. İlk başlarda din adamları toplumun yeni yöntemlerle bilinçlenmesine ve yeni eğitim öğretime karşı çıkma ve engelleme fikri de zamanla değişmiştir. Eğitim dilinin ana dilde olması ile birlikte artık eğitimdeki konularda milli ve yerel ihtiyaçlar doğrultusunda oluşması gerektiği merkezi hükümetin asimilasyon politikasının aksine halkın kendi milli ve dini hassasiyeti göz önünde bulundurularak ders programları oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüm bu gelişmeler ulusal bilincin oluşmasında 30’dan fazla yardım ve dayanışma amaçlı kurulan sivil toplum kuruluşlarının faaliyet gösterdiği bilinmektedir. İlk başlarda eğitim ve yardım amaçlı kurulan sivil toplum kuruluşları zamanla bağımsızlık mücadelesine ön ayak oluşturmuşlardır.

1800’lü yıllardan itibaren Bakü petrolünün çıkarılması toplumun düşüncesinin değişmesine ve yerli burjuvazinin oluşması ile birlikte diğer şehirlerden Bakü’ye göç eden işçilerin haklarını talep etmesi Çar Rusya’sının merkezi yönetimindeki başarısızlıkları bu bölgede özgürlükçü fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1850’li yıllardan başlayan aydınlanma hareketi, Çarlık Rusya’nın politikalarına karşı toplumu bilinçlendirme, asimilasyon politikalarına karşı yerli ve milli sivil toplum kuruluşları oluşturulma fikri yeşermeye başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra, Osmanlı coğrafyasında başlayan Ermeni terör hareketleri, kısa sürede Kafkasya’yı da etkisi altına almıştır (Atar & Demirkol, 2015, 167-180). Bu gelişme sonrasında Ermenilerin Osmanlı ve İran bölgesinden Azerbaycan topraklarına yerleşerek yerel halkı katlettikleri bilinmektedir. Ermeniler ilk önce Osmanlı topraklarında okullar açarak, dini mabetlerde örgütlenerek silahlı terör örgütleri oluşturarak bilinçli bir mücadeleye başladıkları, Azerbaycan Türkleri ise bu durum karşısında hiçbir şekilde örgütlenmedikleri için, Çarlık Rusya’nın da Ermenileri desteklemesi ile İrevan bölgesi başta olmak üzere insanlar toplu göçe maruz bırakılarak demografik yapı değiştirilmiştir. Ermenilerin bölgeye göç etmesiyle bilinçli ve örgütlü bir toplum olan Ermeniler, Azerbaycan Türkleri içerisinde kendi varlıklarını kabul ettirmişlerdir.

Çar hükümetinin desteği ile Ermenilerin Türklere ve Müslümanlara karşı soykırım ve iskân politikaları sonucu halkın bilinçlenme, direniş ve savunma amaçlı oluşturdukları sivil toplum kuruluşları ile milli duygularda birleştirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu sivil toplum kuruluşları; Hayırseverler Cemiyeti, Müslüman Gençlik Teşkilatı, Müslüman Sosyal Demokrat “Himmet” Teşkilatı, Bakü Müslüman Yardımlaşma Derneği, Neşri Maarif (Bilim Yayma) Vakfı, Nicat Kültür ve Bilim Yayma Vakfı, Saadet Derneği, Sefa Derneği, Bakü Müslüman Kadınlara Yardım Derneği, Difai Teşkilatı, Müslüman Demokrat Grubu, Terakki Cemiyeti, Türk Ocağı gibi kuruluşların faaliyete başladığı söylenebilir.

1850 yılından bu yana Çar Rusya’sına karşı verilen mücadelenin en önemli gelişmesi 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurulması ile aydın kişilerin (Mirze Feteli Ahundzade, Hasan bey Zerdabi, İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Resulzade, Ali bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu,) fikirleri, yayınladıkları gazete ve dergilerle (Ekinçi, Ziya, Kafkasın Ziyası, Keşkül, Şarkı Rus, Hayat, İrşad, Füzyüzat, Kaspi, Molla Nesreddin,) birlikte oluşturdukları sivil toplum kuruluşlarının temel amacına uygun olarak hükümeti oluşturmuşlardır.

Azerbaycan'da Çarlık Rusya'sının yönetim anlayışının ötesinde halkın bilinçlendirilmesi ve toplumsal isteklerini dile getiren dönemin en önemli isimleri (Hasan bey Zerdabi, M. Şahtahtlı, Ahmet Ağaoğlu, Ali bey Hüseyinzade, Mehmet Emin Resulzade, Celil Memmedkuluzade, Üzeyir Hacıbeyov, Ali Merdan Topçubaşov, Feteli Han Hoyski, Nesib bey Yusifbeyli, H. Ağayev, Ahmet Cavad,) gazete, dergi, sivil toplum kuruluşları veya yardım kuruluşları oluşturarak toplumu bir arada tutarak yeni bir döneme-yeni bir oluşuma (cumhuriyete) hazırlamaktaydılar.

Çarlık Rusya'sı döneminde Azerbaycan'da oluşan sivil toplum kuruluşlarının özelliklerinden en önemlisi kendi topraklarını bağımsızlığa kavuşturmak, düşman tehdidini bertaraf etmek, Güney Azerbaycan Türklerinin mücadelesine destek vermek ve tüm Türklerin ve Müslümanların bir düşünce etrafında birleştirilmesini gerçekleştirmektir. O dönemde oluşturulan sivil toplum kuruluşları yerelden daha çok bölgesel ve küresel düşünce sistemi geliştirmeye çalışmışlardır. Azerbaycan Türklerinin haklarının kazanılması diğer Türk ve Müslümanlar ile birlikte mevcut olabileceklerini düşünmekteydiler. Türk ve Müslüman dünyasının haklarını savunmak ve bu hakları elde etmek için farklı metot ve yöntemlere başvurmuşlardır. İslam birliğini sağlamak ve mezhep ayrımını ortadan kaldırmak için 28 Nisan-3 Mayıs 1917 yılında Bakü'de "Kafkasya İslam Kurultayı" gerçekleşmiştir. Bu kurultay sonucunda her iki mezhep temsilcilerinin birlik mesajları okunmuş ve bundan sonra birlikte hareket etme kararı alınmıştır. Bu kurultayda beş mesele görüşülmüştür. Bunlardan birincisi dönemin siyasi durumu, ikincisi millî teşkilatlar, üçüncüsü dinî idareler, medrese, din adamları ve vakıfların ıslahatı, dördüncüsü millî okullar, beşincisi ise maliye olarak belirlenmiştir. Bu kongrenin bir diğer önemi Kafkasya halklarının oluşturdukları küçük ve sayca çok olan sivil toplum kuruluşlarının birleştirilerek büyütülmesi kararı alınmıştır. Bu kuruluşların Kafkasya bölgesindeki bağımsızlık mücadelesini Osmanlı imparatorluğunun destekleyeceği kararı alınmıştır (Sürmeli, 2011, 127-138). Kurultayda Mehmet Emin Resulzade, kendi kaderini tayin etme hakkı, Müslüman halkların birliği, federatif demokratik cumhuriyet veya bağımsız halkların birlikleri düşüncesini/tezlerini tartışmaya açmış, Rusya'nın federasyon yönetimine diğer halkların ise otonom cumhuriyetler kurmasını öngörmüştür (Mahmudov, 2004). Bu kurultayın sonucunda Müslüman Demokratik Partisi-Musavat ile Türk Ademi Merkeziyetçi Partisi birleştirildi ve bundan sonra birlikte mücadele edilmesi kararlaştırıldı. Bu iki kurumun

birleştirilmesiyle Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmasına zemin hazırlanmıştır (Yagublu, 2001, 32-43).

Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi veren sivil toplum kuruluşları Milli Şura çatısı altında birleşerek yeni dönemi inşa etmişlerdir. Azerbaycan'ı Rus ve Ermeni işgalinden kurtarmak ve bağımsızlığını ilan etmek için Milli Şura ile millet kendi hâkimiyetini kurmuş; söz hürriyeti, vicdan hürriyeti, basın özgürlüğü, toplantı hürriyeti, teşkilat ve sivil toplum kuruluşları hürriyeti tanınarak uygulamaya konmuştur (Mehmetzade, 1991, 16).

3.1.1. Hayırseverler Cemiyeti

1800'li yılların sonu ve 1900'lü yılların başında Azerbaycan'da petrol burjuvazisi oluşmaya başlamış, bu oluşan yeni sınıf ilk başlarda Rusya yanlısı tutum sergilemişler daha sonra Azerbaycan'da demokrasi ve özgürlük mücadelesine destek sağlamışlardır. 1872 yılında Hasan Bey Zerdabi tarafından Bakü'de Hayırseverler Cemiyeti oluşturulmuştur. Bu sivil toplum kuruluşu Azerbaycan'da modern okulların açılması, ana dilde eğitim, kadınların eğitimi (Bakü'de kızlar okulunun açılması), yoksul ve kimsesiz çocukların eğitim ve öğretimi gibi temel sorunların üstesine giderek halkın bilinçlendirilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşması için toplumun bilinçlendirilmesi, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile mümkün olacağını savunmaktaydılar (Amrahov, 2009, 36-37).

3.1.2. Müslüman Gençlik Teşkilatı

1903 yılında Azerbaycanlı Genç Devrimciler Derneği oluşturarak gazetelerde Çar Rusya'sına karşı mücadelesini düşünsel temellerini topluma aktarmaya çalışmıştır (Yagublu, 2018, 74). 1902-1903 yıllarında M.E. Resulzade liselerde eğitim alan Azerbaycanlı öğrenciler ile birlikte gizli bir örgüt oluşturmuştur. M.E. Resulzade bu kuruluşun amacının milli kimliğin uyanışı, ana dilde eğitim, Çar Rusya'sı aleyhine propaganda yapmak, yerli ediplerin eserlerini yaymak, basın yoluyla beyannameler yaymak, işçiler arasında özgürlük ve devrimci fikirleri destekleyerek toplumun bilinçlenmesi sağlamaktaydılar (Yagublu, 2001, 20-21).

3.1.3. Bakü Müslüman Yardımlaşma Derneği

10 Ekim 1905 yılında faaliyetine izin verilen bu kuruluşun en temel iki özelliği bulunmaktadır. Birincisi Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasına kadar bu kuruluş aktif faaliyette bulunmuş ve yardımlaşma, eğitim faaliyetleri açısından diğer kuruluşlara örnek teşkil etmiş ve yeni kuruluşların açılmasına öncülük etmiştir (Babaşlı, 2019, 1-19).

3.1.4. Neşri Maarif (Bilim Yayma) Vakfı

4 Mart 1906 tarihinde eğitim/öğretim ve okuryazarlığın geniş kitlelere ulaşmasını amaç edinen söz konusu STK hedefleri, Müslüman toplumun bilim, eğitim ve öğretim, ilkokulda ana dilde ve Rusça eğitim öğretim faaliyetlerini desteklemek, ana dilde ders kitapları hazırlamak olmuştur. Bu kuruluş aracılığıyla aydınlar, burjuva ve din adamları bir çatı altında toplanmaya başlanmıştır.

1917 yılında bu kuruluş 26 okul (23 erkek, 3 kız), 2 bine yakın öğrenci eğitim vermekteydi. Fakir çocuklara kitap, elbise ve burs imkânı sağlamaktaydı. Ayrıca üniversite ve yüksekokullarda eğitim alan öğrencilere burs vermekteydi. Bu kuruluşun temel amacı öğrencilerini gelecekte öğretmen olarak yetiştirmektedir.

Yabancı ülkelerde eğitim alan öğrencilere burs vermek ve gelecekte öğretmen ve kamu personeli yetiştirme amaçlanmıştır. Bu kuruluş, İran, Türkiye, Çarlık Rusya'nın konsoloslukları ve Bakü'deki guberniya yöneticilerinden yardım aldıkları faaliyetlerine destekte bulduklarını söyleyebiliriz.

1909 yılında Kars, Otlu ve Iğdır'da okul şubeleri açarak Rus işgalindeki kardeşlerine yardım yapmıştır. Bu bölgedeki Türk çocuklarına eski medrese ve yeni usul ile okul ve okuma yazma hizmeti sunmuştur. Kafkas cephesinde şehit olmuş Türk askerlerinin çocuklarını Azerbaycan'a getirerek eğitim öğretimlerini üstlenmişlerdir. Bu kuruluş Azerbaycan'daki diğer STK'na (Nicat ve Saadet) düzenli yardımlar yapmıştır. 1920 yılında faaliyetine son verilmiştir (Babaşlı, 2019, 1-19).

3.1.5. Nicat Kültür ve Bilim Yayma Vakfı

9 Mart 1906 yılında Bakü'de oluşturulmuş eğitim ve öğretim kuruluşu olarak Müslümanlar arasında ana dilde eğitim ve öğretim vermeye yardım etmek, edebiyat ve tiyatro sanatının gelişimine katkı bulunmak amacıyla kurulmuştur. Bu kurumun

yöneticileri arasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ilk parlamento başkanı Ali Merdan Bey Topçubaşov başkanlık yapmıştır. Azerbaycan'ın bölgelerinde 30'a yakın okul açarak, Azerbaycan Türkçesinin yazılışı, okunuşu ve telaffuzu ile ilgili kitap yazılması ve kütüphane oluşumunu sağlayarak Azerbaycanlı Öğretmenler Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Vakfın önemli faaliyetlerinden birisi de I. Dünya savaşında Anadolu'ya yardım gönderilmesi söylenebilir (Babaşlı, 2019, 1-19).

3.1.6. Saadet Derneği

7 Haziran 1907 yılında Bakü şehrinde dini okul ve medreselerin yeni yöntem ve kurallarla yeniden tesis edilmesini öngörmektedir. Dini eğitim kurumlarının, dini öğretmen yetiştirme enstitülerinin açılmasını amaçlamışlardır. Bu derneğin açmış olduğu okullarda Türkiye'deki eğitim öğretime uygun ders programlarına göre dersler işlenmekteydi. Ders kitapları İstanbul ve Tebriz'den getirilmekteydi. Bu dernek İran işadamlarının da yardımıyla Bakü'de ve Tiflis'te dini eğitim vermekteydi. Derneğin amaçlarından birisi de Türk ve Müslüman dünyasının birliği ve geleceği amaçlanmaktaydı (Babaşlı, 2019, 1-19).

3.1.7. Sefa Derneği

12 Temmuz 1910 yılında aydınlar tarafından eğitim amaçlı oluşturulmuş kuruluştur. Bu kuruluş okullar açarak kimsesiz çocukların ve toplumda okuma yazmanın yayılmasını amaçlamıştır (Babaşlı, 2019, 1-19).

3.1.8. Bakü Müslüman Kadınlara Yardım Derneği

21 Kasım 1914 yılında petrol zengini Murtuza Muhtarova'nın eşi Liza Hanım başkanlığında kimsesiz ve yoksul çocuklara eğitim ve meslek okulları açılarak öğrencilere burs imkânı sağlanmıştır. Bu faaliyetler 31 Mart 1918'de Ermenilerin Bakü ve diğer bölgelerdeki katliamları sonucu dernek faaliyetlerini sonlandırmıştır (Babaşlı, 2019, 1-19).

3.1.9. Difai Teşkilatı

1904 yılında Japon-Rus savaşı ve 1905 yılında Rus İhtilali sonucunda bölgelerde halk ayaklanmaları ve bağımsızlık düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Merkez yönetimin bölgelerdeki gücü zayıfladığı için Kafkasya coğrafyasının savaş ve iskân politikaları sonucu Türkler aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır. Rus ve Ermeni silahlı grupları birlikte hareket ederek Azerbaycan'ın tamamında Türkleri katletme ve yok etmeye çalışmaktaydılar. Ermenilerin oluşturduğu Taşnak ve Hınçak örgütleri bölgelerde nüfus değiştirme ve katliamlarına karşı Türkler örgütsüz ve savunmasız durumdaydılar. Bu nedenlerle birlikte Türklerde kendilerini savunmak için sivil toplum kuruluşları oluşturmayı hedeflemişlerdir.

1905 yılında Müslüman Türkler, “Sosyal-Federalist Türk Devrim Komitesi” adıyla, ikincisini 1905 yılının yaz aylarında “Gayret” adı altında savunma amaçlı bir sivil toplum kuruluşu kurmuşlardır. Difai'nin kuruluş amacı; halkın bilinçlenmesi ve eğitim çalışmaları, hazırladıkları broşür ve gazete yayınları ile toplumun eğitim çalışmaları ile bilinçlendirilmesini, siyasal ve toplumsal gelişmelere karşı duyarlı olmasını sağlamaya çalışmıştır. Azerbaycan Türkleri, Gürcüleri ve çatışma halinde bulunmalarına rağmen Ermenileri, Çarlık Rusya'sına karşı birlikte mücadele etmeye, Kafkas halkları arasında samimi kardeşlik ve birlik oluşturma yönünde birlikte hareket etmeye çalışmışlardır. Bu kuruluş, Kafkas milletlerinin hürriyet ve istiklallerine tecavüz edecek Rus ve Ermeni birliklerine karşı yerel halklara yardım yapacağını taahhüt etmiştir.

Difai teşkilatı, Taşnak gruplarının saldırılarına karşılık verileceğini bu katliamların sonucunda Ermenilerin de bu bölgede huzur içinde yaşamalarının mümkün olmayacağını beyan etmekteydiler. Toplumun önde gelen şahısları tarafından oluşturulmuş savunma ve bilinçlendirme amaçlı bu kuruluş, 1918 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin ordusunun temelini oluşturmuş Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasında büyük katkılar sağlamıştır.

Difai teşkilatı halkı, Rus ve Ermeni silahlı birliklerinden korumak ve kollamak için Rus yöneticilerine baskı uygulayarak haklarını savunmaya çalışmışlardır. Yöntemleri baskı ve yıldırma olarak bilinen bu kuruluş, halkın kendi kendisini koruma ve haklarını savunmaya çalışmışlardır. Bu kuruluşun yöneticileri daha sonra Azerbaycan Cumhuriyetinde temsil edildikleri için ülkenin iç ve dış politikasında söz sahibi olmuşlardır (Atar ve Demirkol, 2015, 167-180).

Azerbaycan'daki millî teşkilatlar Osmanlı hükümetinin temsilcileriyle irtibat kurmuş, kendi faaliyetlerini Osmanlı birliklerinin hareketi ile uyumlu hale getirmeye çalışmışlardır. Şubat 1915'de Emir Arslan Han Hoyski, Difai teşkilatının temsilcisi sıfatıyla Erzurum'a giderek Osmanlı hükümet temsilcileriyle görüşmelerde bulunmuştur. Han Hoyski, Kafkasya'da bünyesinde birçok milleti barındıran bağımsız bir devlet kurma fikrini savunmaktaydı. Han Hoyski, fikirlerini Enver Paşa'ya iletmiş ve bu fikri takdir edilerek önemli bulunmuştur. Dolayısıyla Türkiye ile Rusya arasında Kafkasya'da bir tampon devletin kurulması ve Türkiye'nin Rusya tehdidinden korunması fikri tartışmaya açılmıştır. Ancak, Osmanlı ordusunun Doğu cephesindeki yenilgileri bu planın uygulanmasını ertelemiştir. Rusya'daki Şubat İnkılabı ve Kafkasya'nın fiilen Rusya'dan siyasi ve hukuki yönden ayrılmasından sonra Türkiye hükümet çevrelerinde “Şark meselesine” dikkat daha da artmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti çevrelerinde, Turan veya İslam birliği ülküsünü gerçekleştirmek için uygun koşulların oluştuğu havası oluşmaya başlamıştır. Turan'a giden yolun başında, Turan'ın “altın köprüsü” olan Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi tartışılmaya başlanmıştır. Osmanlı imparatorluğu, Azerbaycan'da ve Kafkasya'da kendi lehine faaliyette bulunacak örgütlerin kurulmasına büyük önem vermekteydi. Bu amaçla, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kafkasya bürosu kurulmuş, başına da Hasan Ruşeni Bey Barkın getirilmişti. Onun, sadece Azerbaycan'da değil, Türkistan'daki faaliyetleri de yönetmesi gerekiyordu. Bu amaçla da, 1918 yılının başında Bakü'ye gönderildi. Hasan Ruşeni Bey'in doğrudan faaliyeti sonucu, Ocak 1918'de Göyçay'da Kafkas İttihat ve Terakki Partisi kurulmuştu. Bu partinin programı, “Tüm Kafkasya Müslümanlarının eski anavatanımızın kutsal bayrağı altında mesut olması; dünyadaki tüm Türklerin büyük Türkiye'ye katılması ile İslam alemine öncülük etmek olarak belirtilmiştir.” (Nesibli, 2019, 326-327).

1872 yılından itibaren Azerbaycan'daki aydınların ve zenginlerin öncülüğünde oluşan sivil toplum kuruluşları 1917 yılında tarihi karar alarak birleşme kararı almışlardır. Bu birleşme sonrasında sivil toplum kuruluşları iki temel fikir etrafında kümelenmeye başlamıştır. Bağımsızlık ve demokrasiden yana olanlar ve Sovyetler Birliğinin kurulması ile sosyalist düşünce taraftarı olanlar olarak bu iki temel grubun ortak düşüncesi, toplumun bilinçlenmesinin eğitim ile gerçekleşebileceğini savunmaktaydılar. Bağımsızlık ve demokrasi düşüncesini savunanların başını çektiği Mehmet Emin

Resulzade, sosyalist düşüncenin temsilcisi ise Neriman Nerimanov olarak bilinmektedir. Genellikle Cumhuriyet döneminde bu iki görüş etrafında rekabet edildiği söylenebilir. Mehmet Emin Resulzade tam bağımsız Azerbaycan'ın Batılı demokrasi geleneği ile gelişebileceğini, N. Nerimanov ise Azerbaycan'ın gelişmesini ve geleceğini Sovyetler Birliği çatısı altında mümkün olabileceğini savunmaktaydılar.

3.1.10. Müslüman Sosyal Demokrat “Himmet” Teşkilatı

1904 yılında Müslüman Sosyal Demokrat Himmet grubunu Mehmet Emin Resulzade, Neriman Nerimanov, Meşedi Azizbeyov gibi farklı düşüncedeki insanlar oluşturmuşlar. Bu kuruluşun en önemli özelliği üyelerinin bir kısmı Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurucuları ve SSCB'nin Azerbaycan'daki ilk yöneticileri idiler. Bu kuruluşun amacı, Çar Rusya'sını devirmek, Azerbaycan'da toplumun bilinçlendirilmesi, işçilerin devrim yapmaları gerektiğini savunmaktaydılar. Daha sonra Mehmet Emin Resulzade, devrimci sosyalistler, Bolşevikler ve Menşeviklerden ayrılarak toplumun kurtuluşunun halkın bilinçlendirilmesi, eğitim öğretimin ana dilde olması ve bağımsız demokratik cumhuriyet kurulması yoluyla mümkün olacağını savunmuştur.

Mehmet Emin Resulzade özgürlüklerin beş türlü olabileceğini; fikir ve düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplum ve sivil toplum kuruluşlarının özgürlüğü, mülkiyet ve inanç özgürlükleri olması gerektiğini savunmuştur. Mehmet Emin Resulzade bu özgürlüklerden toplum ve sivil toplum kuruluşlarının kendi kendilerini özgürce oluşturulması gerektiğini, devletten bağımsız bir şekilde kuruluşlar oluşturmalarını öngörmekteydiler (Yagublu, 2001, 24-25).

3.1.11. Demokratik Müslüman Harekatı

1907-1908'li yıllarda Mehmet Emin Resulzade İran'a giderek sivil toplum kuruluşu oluşturmaya ve halkın bilinçlenmesi ve demokratik ilkelere uygun oluşumlar içerisinde bulunmuş İran meşrutî harekâtını başlatanlarla birlikte hareket etmiştir. Daha sonra 1911 yılında Türkiye'ye giderek Türk Ocakları kuruluşunda faaliyette bulunmuştur (Yagublu, 2001, 30-31). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde millî kimliğin oluşturulması yönünde önemli çalışmalardan birisi Osmanlı Devleti'nde Türk milletinin oluşumunda olağanüstü bir rol oynamış olan Türk Ocakları örneğinde Ekim 1918'de Bakü'de Türk Ocağı açılmıştır. Bu kültür ve eğitim cemiyetinin yönetimi Cevad

Ahundzade, Abdulla Şaik Talıbzade, Kerbelayı Veli Mikayılzade, Abbaskulu Kazımzade ve Tağı Nağızade gibi şahıslar yürütmektedirler (Nesibli, 2019, 353).

1911 yılında Türk ve Müslüman düşüncesinin birleştirilmesi gerektiğini 1913 yılında Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları Bakü'ye dönerek sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu oluşumlar ilk önce Demokratik Müslüman Harekatı (Müslüman Demokratik Partisi) daha sonra Musavat Partisine dönüştürülmüştür. Oluşumun temel amacını Mehmet Emin Resulzade şu şekilde açıklamıştır; Rusya'da yaşayan Türklerin Ruslarla eşit hak ve hukuka sahip olması, Türk ve İslam aleminin birlikte özgürlüğe kavuşturulması, dünya medeniyetinin gelişimini ve zenginliğini halkların özgür ve hiçbir halkın diğerine baskı uygulamamasında görmektedirler. Mehmet Emin Resulzade, sosyal gelişmenin maddi ve manevi boyutlarının olduğunu, manevi gelişmenin bağımsızlık ve toplumun milli şuurunun yükseltilmesinde görmektedir (Yagublu, 2001, 31-32).

27 Şubat 1917 yılında Rusya'da Şubat devrimi sonucunda Azerbaycan'da etkilenmeye başlamış ve o güne kadar oluşturulmuş bütün sivil toplum kuruluşları birleşme kararı almışlardır (Yagublu, 2001, 32-43). Aynı zamanda Rusya Komünist Partisi Bakü Komitesi, Himmet ve Güney Azerbaycanlı işçilerden oluşan Adalet gruplarını kendi bünyesinde birleştirme kararı almıştır (Nesibli, 2019, 372). Sivil toplum kuruluşlarının birleştirilmesi düşüncesine, 29 Mart 1917 yılında Bakü Müslüman Sivil Toplum Kuruluşu geçici komitesi oluşturularak devam edilmiştir. Ekim 1917 devrimi sonrasında Mehmet Emin Resulzade başkanlığında demokratik cumhuriyetin kurulması için Azerbaycan'daki bütün sivil toplum kuruluşları birleşerek geçici komite oluşturularak bağımsızlık için mücadele etmeye başlamışlardır (Yagublu, 2001, 32-43). Bu gelişmeler ışığında Kasım 1917 yılında Kafkasya'daki sivil toplum kuruluşları bir toplantı yaparak birleşme kararı alarak temsilcilerini demokratlar, sosyalistler ve İslamcılar olarak üç grupta toparlayabiliriz (Yagublu, 2001, 44-45). Çarlık Rusya'sından bağımsızlığa giden yolda Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları oluşturdukları sivil toplum kuruluşları aracılığı ile Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurulmasına ön ayak olmuşlardır. Aralık 1918 yılında parlamentonun açılış konuşmasında Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, milli ve siyasi hukuklarının korunması, komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin oluşturulması ve güçlendirilmesi, hukuki demokratik devlet kurulması, sosyal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi,

ordu kurulması gibi temel konulara önem verdiklerini açıklamıştır. Bu hükümetin temel dış politikası 50 yıllık sivil toplum kuruluşlarının mücadelesinin sonucu olarak görülebilir. Özellikle Mehmet Emin Resulzade'nin kişisel özellikleri ve kararlı mücadelesi ile sivil toplum kuruluşları cumhuriyetin temellerini oluşturmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve amaçları cumhuriyetin pekişmesine neden olmuştur (Yagublu, 2001, 59-61).

3.1.12. Kafkas Terakki Cemiyeti

24 Haziran 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade başkanlığında yedi kişilik heyet İstanbul'a giderek bir dizi anlaşmalar imzaladıkları ayrıca Dörtler İttifakı devletleri ve Kafkasya'daki yeni kurulan devletlerin temsilcilerinden oluşan konferansa katılmışlardır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Osmanlı imparatorluğu ile ilişkilerini geliştirmek aynı zamanda İstanbul'da bulunan birçok ülkenin yetkili temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak uluslararası sistemde tanınma sorununu çözmeye çalışmışlardır. Heyet başkanı olarak Mehmet Emin Resulzade Bakü'deki Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanına yazdığı mektubuna göre, Azerbaycan heyeti İstanbul'da çok sayıda ülke temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirmiş, İstiklal Bildirgesini bu ülkelerin temsilcilerine sunmuştur. Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri ile sınır konularındaki tartışmalar ilk kez burada başlamıştır. Savaş sırasında Dörtler İttifakı devletlerinin durumu ağırlaştıkça İstanbul konferansının başlayacağı ihtimali azalmış ve bir süre sonra konferansın yapılamayacağı anlaşılmıştır.

Bununla birlikte, Azerbaycan heyeti, Osmanlı hükümet başkanı ve diğer yetkililerle verimli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Mehmet Emin Resulzade'nin Bakü'ye yazdığı mektubunda, Türkiye basınında ve halk arasında Azerbaycan'a karşı büyük ilgi olmasına rağmen, bu ülkede Azerbaycan ile ilgili bilgilerin yüzeysel olduğunu vurgulamaktadır. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla, Kafkasya muhacirlerinin aktif katılımıyla kurulmuş olan Kafkas Terakki Cemiyeti'nin büyük çalışmalar yürüttüğünü belirtmiştir. Osmanlı hükümeti, on yıl süreyle Azerbaycan'a 2 milyon lira tutarında borç para verme kararı alarak, İstanbul'da Azerbaycan parası da basılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti Azerbaycan'a gerektiği kadar kitap ve öğretmen gönderilmesini aynı zamanda askeri yardım yapacağını Batum anlaşması ile onaylamıştır. Azerbaycan heyetinin en büyük başarısı Batum anlaşmasının 4. maddesi uyarınca, Enver Paşa

Azerbaycan'a bir tümen askeri güç göndereceğini vaat ederek, Mehmet Emin Resulzade aracılığıyla Azerbaycan'ın kendi ordusunu kurmasını tavsiye etmiştir (Nesibli, 2019, 329).

Sovyet işgali gerçekleşikten sonra 2-9 Aralık 1919'da yapılmış olan VIII Umum Rusya konferansının kararıyla sivil toplum kuruluşlarının tamamı feshedilerek, Komünist Partisinin yerel oluşumları olan arazi büroları statüsü ile birleştirilmiştir. Azerbaycan komünistlerinin önceden oluşturdukları sivil toplum kuruluşlarının isimlerindeki Türk ve Müslüman sözcükleri millî karakter taşıdığı için çıkarılmış, yalnız arazi anlamında "Azerbaycan" sözcüğünün kullanımına izin verilmiştir. (Nesibli, 2019, 372). Bu sivil toplum kuruluşları da daha sonra kapatılmıştır.

1872 yılından itibaren başlatılan sivil toplum kuruluşları hareketi düşüncesi Azerbaycan'ın Sovyet yönetimine kolay teslim olmamasına yol açarak, Sovyet dış politikasının oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği oluştuktan sonra Azerbaycan'daki sivil toplum kuruluşları üyeleri başta Türkiye ve İran olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi düşüncesinin canlı tutulması faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Başta Mehmet Emin Resulzade olmak üzere diğer aydınlar Azerbaycan'ın haklı davasını yaşadıkları ülkelerde sivil toplum kuruluşları oluşturarak gündemde tutmaya çalışmışlardır. Sovyetler Birliği dış politikasında Türkiye ve İran'da yaşayan Azerbaycanlıların faaliyetlerinin kısıtlanması veya ülkeden çıkarılmasını talep etmiştir. Sovyetler Birliği iç politikasında da Azerbaycanlıları devamlı Türkiye ve İran casusu olmakla suçlayarak, bölge politikasını bu yönde şekillendirmiştir. Oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin doğurduğu sonuçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Birincisi, halkın bilinçlenmesiyle yeni kurulan cumhuriyetin yöneticileri ve fikir taşıyıcıların bu kuruluşların üyeleri veya başkanları idiler. Bu kuruluş aracılığıyla yeni kurulan cumhuriyetin iç ve dış politikası da şekillenmeye başlanmıştır. Bu kuruluşların temel amaçlarından bir tanesi halkın bilinçlenmesi sonucu kendi kimliğine, kültürüne sahip çıkması ile yönetim kadrosunun da yıllar önce şekillenmeye başladığı söylenebilir.

İkincisi, cumhuriyet sonrası Sovyet Azerbaycan'ın yöneticileri de bu kuruluşların üyeleri ve yöneticileri kendi düşünceleri doğrultusunda halkın Marksist ve Bolşevik

düşüncenin gelişmesine katkı sağlamaya yönelik faaliyetleri vardı. Nicat ve bilim yayma derneğinin yöneticileri arasında dönemin Sovyet yöneticilerinin de olması bu kuruluşların o dönemde ne kadar önemli olduğunun göstergesi olduğu söylenebilir. Bu kuruluşların tüm toplumun farklı kesimlerini kapsadığını söyleyebiliriz. Bu sivil toplum kuruluşları aracılığıyla hem cumhuriyet taraftarları hem de Sovyet yanlıları temsil edilmekte ve her iki düşünceyi benimseyenlerde kendi taraftarlarını bu kuruluşlar aracılığıyla propaganda yaparak halkı ikna etmeye çalışmaktaydılar.

Her iki düşünce sahipleri otoriter Çar Rusya'sı rejimine karşı sivil toplum kuruluşları aracılığıyla mücadele etmekte ve halkın dilinin, dininin yok edilmesine, kaynaklarının yağmalanmasına, asimilasyon politikalarına karşı çıkmaktaydılar. Bu sorunların çözümü konusunda yöntemleri ve tutumları farklılaşmıştır. Birinci görüşü savunanlar tam bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasından, ikinci grup ise Sovyet yönetimi ile birleşerek bu sorunların çözümü ve üstesinden gelmeyi düşünmekteydiler. Bu kuruluşlarda temsil olunan daha sonra Sovyet yönetiminde görev alan yöneticilerin de ilk başta temel amaçları halkın bilinçlendirilmesi ve okullaşma düzeyinin okuma yazma düzeyinin yükseltilmesi idi. Bu kuruluşlarda temsil olunan kişilerin farklı ideolojik düzlemdeki görüşleri ilk önce cumhuriyet daha sonra ise Sovyet rejiminde temsil edilerek uygulama alanı bulmuştur (Babaşlı, 2019, 1-19).

Bu faaliyetlerin tamamına baktığımızda Rus ve Ermenilerin tüm baskılarına rağmen toplum her zaman kendini savunma kuruluşları kurarak mücadele etmişlerdir. Şiddet kullanmayan yada en son seçenek olarak (savunma amaçlı) kendini korumak için oluşturdukları sivil toplum kuruluşları (Difai) karşı tarafı yok etmek amacıyla kurulmamıştır. Toplumun aydın kesimi savaş değil birlikte yaşama ve demokratik ilkelere uygun bir yönetimi desteklemişlerdir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde sosyo ekonomik ve sosyo politik hayatın diğer alanlarında olduğu gibi, bağımsız bir milli ekonominin inşası için ve sosyal alanda önemli tedbirler almıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, bağımsız bir Azerbaycan ekonomisi oluşturarak bağımsız Azerbaycan fikrini gerçeğe dönüştürmek için ciddi adımlar atmıştır. Mehmet Emin Resulzade, Feteli Han Hoyski, Alimerdan bey Topçubaşov gibi önde gelen bağımsızlık liderlerinin sosyo ekonomik görüşleri, sosyal adaletsizliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte ekonomik ve siyasi düzenin oluşması ile

demokratik bir toplumun kurulmasını öngörmektedirler. Mehmet Emin Resulzade, “Fikri, milli ve siyasi bağımsızlığın kökü ekonomik bağımsızlıktır” düşüncesi ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ekonomik platformu, liberal değerler çerçevesinde oluşturularak, bireylerin mülkiyet hakkı ve özel girişimcilerin teşvik edilerek herkese eşit fırsatların yaratılmasını öngörülmekteydi (Mahmudov, 2004, 63).

Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra ekonomide liberal değerlere uygun düzenlemeler yapılmıştır. Özel mülkiyetin güvence altına alınması gerektiğini, aksi takdirde halkın kişisel inisiyatif gücünün yok olabileceği için toprak sahibi olmayan köylülere karşılıksız toprak dağıtımını yasa tasarısı savunulmuştur. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ekonomik mevzuatına göre, devlet mülkiyeti ve özellikle belediye mülkiyeti, devletin zenginlik ve gelir kaynağı olan yeraltı madenleri ile demiryolları, elektrik, su, telgraf vb. alanlarda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, petrol endüstrisini yeniden çalıştırarak yıkılan Bakü-Batum petrol boru hattını restore etmiş, Bakü-Culfa demiryolu inşasına devam ettirmiş, Kür Nehri üzerine köprü yapmış, Azerbaycan Devlet Bankası kurulmuş, milli banknotlar basılmış, Hazar denizciliği geliştirilmiştir. Bağımsız bir devletin niteliklerinden olan ulusal para biriminin basılması, Cumhuriyetin mali politikasının önemli bir başarısıydı. 1918 yılının başından itibaren Bakü’de yeni banknotlar-Bakü tahvilleri çıkarılmıştır. En başından beri, ulusal para biriminin güçlendirilmesi, satın alma gücünün korunması, Hükümetin ekonomi politikasının temel konusu olarak görülmüştür (Mahmudov, 2004, 63).

3.2. SSCB Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetleri

1920 yılında Azerbaycan’da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra bu sivil toplum kuruluşlarının tamamının faaliyetlerine son verilmiştir. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarının uzun dönem yeraltı faaliyetler yürüterek, devlete ve yönetime karşı bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. SSCB döneminde ülke dışında ve ülke içinde oluşturulan sivil toplum kuruluşları olarak ikiye ayırabiliriz. Ülke dışında oluşturulan sivil toplum kuruluşları daha çok siyasi mücadele yaparak ülkeyi yeniden bağımsızlığa kavuşturmak isterken, ülke içinde oluşturulan sivil toplum kuruluşları ise kültür, sanat ve edebiyat alanlarında faaliyette bulunmuşlardır. Dolayısıyla SSCB içinde mücadele eden sivil toplum kuruluşları rejimin baskısını her zaman hissetmiş ve faaliyetlerini düzenlerken bu faktörü dikkate almışlardır.

27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan, Bolşevik Rus orduları tarafından işgal edildikten sonra, Musavat partisinin yeraltı faaliyetlerini yürütmek üzere Mirze Bala Mehmetzade, A. Vahap Yurtsever, Cafer Cabbarlı, Mehmet Sadık Kuluzade, Mehmet Hasan Baharlı ve Rahim Vekilli ile birlikte İstiklal Komitesini kurdukları bilinmektedir. Bu gizli kuruluş milli mücadeleyi sürdürmek, kültürel, siyasi faaliyetleri yurt geneline yaymak için uğraşmışlardır. 1920-1930 yılları arasında Azerbaycan'da Sovyet rejimine karşı 150 silahlı isyan gerçekleştirilmiştir (Yagublu, 2018, 5). Azerbaycan'da halk hiçbir zaman Sovyetler Birliği yönetimini kabul etmemiş ve gizli örgütlenmeler ile mücadelesini devam ettirmiştir. 1923 yılında Sovyetlerin baskısı ile bu kurumun üyeleri Güney Azerbaycan'a geçerek özgürlük faaliyetlerini orada sürdürmüşlerdir. 1920'li yılından itibaren Mehmet Emin Resulzade tüm faaliyetini Sovyet rejimini aleyhine sivil toplum kuruluşları oluşturarak devam ettirmiştir. Mehmet Emin Resulzade Türkiye, Fransa, Almanya, İran ve Polonya'da farklı isimler altında sivil toplum kuruluşları oluşturarak, gazeteler, dergiler, kitaplar yayımlayarak SSCB'ye karşı mücadelesini sürdürmüştür. SSCB'nin dış politikasını etkileyen ve dönüştüren bu faaliyetler ile ilgili 7 Mayıs 1951 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Güvenlik Bakanı Stepan Yemelyanov'un "SSCB'ye karşı musavatçı ve milli unsurların düşman ve casusluk faaliyeti hakkında" raporunda Mehmet Emin Resulzade'yi Sovyet rejiminin "**ana düşmanı**" olarak belirterek ABD ve İngilterenin gözetimi ve desteği ile Sovyet aleyhine Ankara'da Azerbaycanın Hukuklarını Savunma Cemiyeti, İstanbul'da Karşılıklı Dostluk Yardımı Cemiyeti, Tehran, Tebriz ve İran'ın diğer bölgelerinde Azad Azerbaycan cemiyetleri oluşturarak Sovyetler Birliği aleyhine ciddi faaliyetler yürütüldüğü belirtilmiştir. Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşlarının oluşturdukları sivil toplum kuruluşlarının temel gayesinin Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu Azerbaycan ve diğer Türk ve Müslüman topluluklarını birleştirerek bağımsızlığa kavuşturulmasını gerçekleştirmektir.

Söz konusu gizli rapora göre, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği görevlisi Kenning Hem, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı ile görüşerek "SSCB'ye karşı mücadele edilmesi gerektiğini ve bu mücadelede SSCB'de yaşayan Türk halklarından yararlanılması gerektiğini vurgulamıştır. SSCB'de yaşayan 40 milyon Türk azınlıkların durumunu dikkate alınması gerektiğini, Almanların SSCB'de Türk azınlıkları dikkate almayarak yanlış yaptıklarını ve bizim bu yanlışı tekrarlamamız gerekmektedir. Biz

Türk azınlıklara bağımsızlık vaad etmemiz gerekmektedir” diye belirtmiştir (Yagublu, 2018, 189-195).

Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı işgali sonrasında cumhuriyet yöneticilerinin ve aydınları yurtdışına çıkarak faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Siyasi muhacir olarak yaşadıkları ülkelerde sivil toplum kuruluşları oluşturarak milli davalarını sürdürmüşlerdir. Yurtdışındaki faaliyetler toplumun belirli bir kesiminde millî düşüncenin devam etmesine ve gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmuştur. Siyasi muhacirlerden Mehmet Emin Resulzade başta olmak üzere tamamı kısa sürede örgütlenerek faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüşlerdir. 1918-1920'li yıllarda, millet-devlet inşası görevini üstlenen aydınlar, Sovyet işgalinden sonra siyasi muhacereti organize etmeye başlamışlardır. Cumhuriyeti oluşturan kadro, millet-devlet inşası yıllarında oynadığı başarılı rolünü, muhaceretde sivil toplum kuruluşları aracılığı ile toplumun bilinçlenmesi ve örgütlenmesini devam ettirmişlerdir. Sovyet yönetiminin topyekun aydınları düşman olarak görmesi, muhaceretin sosyal yapısını da genişletmiştir. Toprak ağaları, ticaret ve sanayi burjuvazisinin dışında, millî ordunun subayları, bakan, parlamento üyesi, üst düzey yetkili, siyasi parti yöneticileri, serbest meslek sahipleri ve aydınların ülkeden gitmesiyle, Azerbaycan'da sosyal-sınıfsal yapı önemli ölçüde fakirleşmiştir. Sovyet yönetiminden kurtulan aydınların yurtdışına çıkabilmesi ve orada sivil toplum kuruluşları oluşturarak millî davayı devam ettirmesi millî bir kazanç olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan muhaceretinin coğrafyası başta Türkiye, İran olmak üzere genişlemiştir. İran'a göç etmek zorunda kalanlar, bu ülkede mevcut rejimin Azerbaycan'a ters olması nedeniyle uzun süre etkin olup, örgütlenemediler. 1941 yılında Sovyet birlikleri İran'ın kuzeyini işgal etmesinin ardından, onların bir kısmı ya yok edildi, ya da tekrar göç etmek zorunda kaldılar. Avrupa'da, özellikle Paris'te bulunan birçok değerli kişi (Ali Merdan Topçubaşı, Ceyhun Hacıbeyli, Muhammed Meherremov vb.) Azerbaycan davasının dünyada tanıtılmasına yönelik bir takım çalışmalar yapmış, ancak sayıları az olduğu için geniş faaliyet imkânına sahip olamamışlardı. Azerbaycanlı muhacirlerin büyük bir kısmı Türkiye'ye sığındı ve bu ülke, dünyanın dört bir yanına dağılmış Azerbaycan muhacirlerinin merkezi haline geldi. (Nesibli, 2019, 433-434).

M.Emin Resulzade'nin 1922'de İstanbul'a gelişine kadar dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olan muhacirler, çeşitli muhacir dernekleri kurarak bir araya gelmeye başlamışlardır. Ancak bu dernekler uzun süre var olamamış, dağılmıştır. Mehmet Emin Resulzade, öncelikle Müsavat Partisi'nin Yabancı Ülkeler Bürosunu kurarak, Eylül 1923'de Azerbaycan muhaceretini bir araya getirebilecek Yeni Kafkasya dergisini yayınlamaya başladı. Bu dergi, gerçekten toparlayıcı ve birleştirici rol oynadı. Bunun sonucunda, Nisan 1924'de Azerbaycan siyasi muhaceretinin çeşitli gruplarını tek bir teşkilat çatısı altında bir araya getiren Azerbaycan Millî Merkezi'nin kurulması mümkün oldu. 1924-1931 yıllarında bu teşkilatın faaliyetinde Mehmet Emin Resulzade, Abbaskulu Kazımzade, Mehmet Ali Resuloğlu, Halil Hasmemmed, Ali Merdan Topçubaşı, Ekber Ağa Şeyhülislam, Mustafa Vekilli, Mir Yakup Mehdizade (Mehdiyev), Ceyhun Hacıbeyli, Mehmet Sadık Aran, Şefi Rüstembeyli, General İsrafil Bey, Abbas Emircan, Nağı Şeyhzamanlı, Muhammed Meherremov önemli rol oynadılar (Nesibli, 2019, 434).

3.2.1. Azerbaycan Millî Merkezi

1924 yılında Mehmet Emin Resulzade Türkiye'de Azerbaycan Millî Merkezini kurarak, Sovyetler Birliği içerisinde Azerbaycan'ın özgürlük mücadelesini devam ettirmek ve diğer ülkelerde yaşayan mücadele ve fikir adamlarını bir çatı altında toplayarak, Azerbaycan Türklerinin haklarının korunmasına destek sağlamaya çalışmışlardır. Söz konusu kurumun temel gayesi yurtdışındaki musavatçılarla ilişkiler kurarak onların faaliyetlerini bir merkezden yürütmek, Azerbaycan'daki siyasi olaylar ile ilgili bilgi almak, yerli komünistleri kullanarak merkezi yönetim aleyhine kullanmak, Azerbaycan'da itiraz eden insanları bilgilendirerek bağımsızlık ve cumhuriyetin yeniden tesis edilmesi için dış ülke yöneticilerini bilgilendirmek ve yönlendirmekle bağımsızlık mücadelesini her alanda sürdürmektir.

Diğer bir kuruluş ise **Azerbaycan Kültür Derneği** Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulmuştur. Bu derneğin temel amacı; Azerbaycan'ın tarihi, kültürü ve edebiyatı ile ilgili araştırmalar yaparak kitap, dergi ve gazete çıkararak tanıtılmasıydı. Bu dernek ve Azerbaycan dergisi günümüze kadar faaliyetini sürdürmektedir (Yagublu, 2018, 181-184).

Mehmet Emin Resulzade başta olmak üzere yönetici ve aydınların Sovyet rejimine karşı oluşturduğu ve oluşumunda katkı sağladığı sivil toplum kuruluşları; Gizli Musavat Teşkilatı (1920-Bakü), Azerbaycan Ulusal Merkezi (1924-İstanbul), Musavat Partisi Dış İlişkiler Bürosu (1923-İstanbul), Prometey Teşkilatı (1928-Varşova), Kafkas İstiklal Komitesi (1926-Paris), Azerbaycan Ulusal Yayınevi (1923-İstanbul), Ulusal Azerbaycan Komitesi (1942-Berlin), Azerbaycan Demokratik Birliği (1946-Münih), Azerbaycan-Türkiye Cemiyeti (1947), Azerbaycan Kültür Derneği (1949-Ankara) ve yayımladığı gazete/dergiler; Yeni Kafkasya (1923-1927-İstanbul), Azeri Türk (1928-İstanbul), Odlu Yurt (1929-1931-İstanbul), Odlu Yurt Bülteni (1929-1930-İstanbul), Bildiriş-Mesaj (1930-1931-İstanbul), İstiklal (1932-1933-Almanya), Kurtuluş (1934-1939-Berlin), Musavat (1936-Berlin-1962-Munih), Azerbaycan (1952-günümüzde de yayımlanmaktadır-Ankara) kitaplar; Azerbaycan Cumhuriyeti (1923-İstanbul), Asrımızın Siyavuşu (1923-İstanbul), İstiklal Mefkuresi ve Gençlik (1925-İstanbul), Rusya'da Siyasi Durum (1925-İstanbul), İhtilalcı Sosyalizmin İflası ve Demokrasinin Geleceği (1928-İstanbul), Milliyet ve Bolşevizm (1928-İstanbul), Bolşeviklerin Şark Siyaseti (1928-İstanbul), Milliyet Sorununda Bolşevik Teorileri (1928-İstanbul), Pantürkizm ve Kafkasya Problemi (1930-Varşova), Panturanizm Hakkında (1930-Paris), Azerbaycan Bağımsızlık İçin Savaşıyor (1930-Paris), Şefibeyçilik (1934-İstanbul), Azerbaycan (1936-Paris), Azerbaycan Sorunu (1938-Berlin), Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesi (1938-Varşova), Azerbaycan Kültür Gelenekleri (1949-Ankara), Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı (1950-Ankara), Çağdaş Azerbaycan Tarihi (1951-Ankara), gibi yapıtlarla Sovyet rejimine karşı çok önemli mücadele vermişler (Yagublu, 2018, 68-75). Mehmet Emin Resulzade 35 yıllık yurtdışı faaliyetinin tamamı Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşturulması ve toplumun aydınlanması üzerine kurulmuştur. Bu faaliyetler içerisinde 10'dan fazla sivil toplum kuruluşları, gazete, dergi ile 20'e yakın kitap çıkarmışlardır. Bu faaliyetlerin tamamı Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşması için uzun dönemli mücadelenin devamı olduğu söylenebilir.

3.2.2. Prometey Kuruluşu

1924-1926 yıllarında Polonya'nın Türkiye'deki askeri atışesi albay Tadeuş Setselin “prometey” düşüncesini, anti Bolşevik düşüncesini ve Sovyetler Birliği ile mücadelede

muhacirlerin özellikle üst düzey komutanların önemli rol oynadığını anlayan Polonya Cumhurbaşkanı M.Pilsudski bizzat yardımları ile kurulmuştur.

31 Mart 1923 yılında Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Milli Merkezi kurumun başkanı olarak Polonya Baş Komutanı Mareşal Pilsudki'ye mektup yazarak Sovyetler Birliğinden muhacir olan Azerbaycanlı subayların askere alınması ve Sovyetler Birliğine karşı birlikte mücadele edilmesi gerektiğini iki millet olarak ilişkilerimizi ileri düzeye taşımamıza yardımcı olacağını vurgulamıştır. Polonya'nın İstanbul'daki askeri ateşesi ile görüşmeler yaparak muhacirlerin listesi Polonya Baş Komutanına sunulmuş ve onaylanmıştır. Bu mektuplaşmadan sonra Azerbaycanlı muhacirler Avrupa'da özellikle Polonya'da ordu birliklerinde hizmet etmişler ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çalışmışlardır (Yagublu, 2018, 125-131).

1926 yılında Pariste uluslararası bir kuruluş olarak, Sovyet yönetimine karşı mücadele yapmak için oluşturulmuştur. Bu kuruluşun yöneticileri SSCB dışında muhacir olarak yaşayan liderlerden oluşmakta ve Sovyet Rusya'sının işgal ettiği bölgelerin (Azerbaycan, Gürcistan, Kırım, Türkistan, Ukrayna ve Ural bölgesi) yeniden bağımsızlığına kavuşması temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu kurumun temel görev ve hedefleri;

Kendi halklarının bilinçlenmesini ve kendi kaderini tayin hakkının yeniden gerçekleştirilmesini sağlamak,

Sovyetler Birliğinde yaşayan Rus olmayan halkların sorunlarını dünya kamuoyuna anlatmak ve açıklamak,

Bolşevik diktatörlüğünü tüm dünyaya anlatmak,

Sovyetler Birliğinde yaşayan tüm halklarla birlikte bağımsızlık mücadelesi fikrinin savunulması amaçlanmıştır.

1928 yılında Polonya'nın başkenti Varşova'da "Ezilen Rusya Halklarının Ligi" ismiyle Prometey kuruluşu Polonya Dış İşler Bakanı ve Genelkurmay başkanı Mareşal Pilsudski tarafından yeniden faaliyete başladı bu kuruluşun temel amacı SSCB'ye karşı mücadele eden mühacirleri birleştirerek onların gücünden yararlanarak Sovyet yönetimini devirmektir (Yagublu, 2018, 169).

1943 yılında Berlin’de Ceyhun Hacıbeyli, Abdürrahman Fetelibeyli-Düdenginski ve Cahangir Bey Kazımbeyli **Azerbaycan Milli Birlik Meclisi** oluşturarak Milli Azerbaycan Kurultayı gerçekleştirmişlerdir. Almanya ve Polonyalı yetkililerle fikir alış verişini yaparak, Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 2. Dünya savaşı sonrası Cahangir Bey Kazımbeyli Münih’te “Özgürlük” radyosunda çalışmalarını sürdürerek Sovyet rejimine karşı mücadelesini sürdürmüştür (Yağublu, 2018, 90).

3.2.3. Genç Azer Örgütü

1920 yılında Sovyetlerin işgaline karşı musavat üyeleri birkaç dernek ve gruplar kurarak faaliyetlerini gizli devam ettirmeye çalışmışlardır. 1926 yılında Genç Türkçüler Birliği’ni Abdul Hasan Rahimov ve 1927 yılında Hasanağa Ahundzade, Haşim Aslanov ve Aliğa Aslanovun başkanlığında genç musavatçılar “Genç Azer” örgütünü oluşturmuşlardır. Yüksekokul ve üniversitelerde oluşturulmuş gizli kuruluşlar Sovyet rejimi tarafından faaliyetleri sonlandırılarak üyeleri sürgün edilerek ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Bu örgütün amacı Musavat partisi ile işbirliği yaparak Azerbaycan’ın Sovyetler Birliğinden ayrılması, Azerbaycan’da Sovyet rejimini devirmek, Türk ve Müslümanların bağımsızlıklarına ulaşmasını sağlamak ve Türkiye ile ilişkilerin üst düzeye çıkarılmasını sağlamak olarak bilinmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için ülke genelinde yeni gençlerin örgüte üyeliğini temin etmek ve broşürler bastırarak toplumun bilinçlenmesi sağlamaktaydılar. Bu kuruluş Mehmet Emin Resulzade’nin Türkiye’de yayımladığı Yeni Kafkasya ve Genç Azer dergileri aracılığıyla rejime karşı düşüncelerini topluma ulaştırmayı başarmıştır. Genç Azer örgütü Sovyet yönetimi tarafından kara listeye alınarak üyelerinin ölüm cezasına çarptırılması ve örgütün faaliyetlerini gerçekleştirmesi Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından engellenmiştir. AKPMK kararınca örgüte üye olan herkes ölüm cezası veya mülküne el konularak sürgüne gönderilmekteydiler. Sovyet yönetimi bu tür örgütlerden ve bağımsızlık talebi ile fikir söyleyen kişileri her zaman takip ederek önleyici tedbirler almıştır. Sistemin aleyhine konuşan ve yazı yazan herkesi takip etmesi hatta yurt dışında Sovyetler Birliği aleyhine oluşturulan sivil toplum kuruluşu yöneticilerini bile ajanları aracılığı ile katletmiştir (Yağublu, 2018, 95-96).

Direnış hareketinin ilginç ayrıntılarından biri de “Genç Azer” adlı gizli teşkilatın yaratılması ve faaliyeti ile ilişkilidir. Genç Müsavatçıların 1926’da üç kişilik gruplar ilkesi ile kurduğu bu örgüt, ağırlıklı olarak eğitim kurumlarında propaganda çalışmaları yürütmekteydi. Ocak 1929’da liderlerinin tutuklandığı bu örgüt, amacını, bir üyenin ifadesine göre; “Eğitim alan gençlerden “Genç Azer” teşkilatında genç kadrolar-Müsavatçılar hazırlamak, onları Müsavat Partisine vermek ve bu parti ile birlikte Azerbaycan SSC’de Sovyet iktidarını devirmek, Azerbaycan’ın Rusya’dan ayrılmasını, onun sadece Türk-Tatar halklarının değil, tüm Müslüman Doğu’nun siyasi ve manevi merkezi olan Türkiye ile birleşmesi için faaliyette bulunmak, Azerbaycan’da Sovyet iktidarını devirmek, ya da daha doğrusu, Azerbaycan’ı Rusya’dan ayırmanın yolunu Türkiye’den ve oradaki Müsavatçılardan yardım almakta gerçekleştirilebileceğini aktarmıştır.” (Nesibli, 2019, 429).

Sovyet yönetimi bölgeyi işgal ettikten hemen sonra aydınları, yerel kanaat önderlerini ve cumhuriyet yöneticilerine karşı sert tutum sergilemiştir. Haksız suçlama ile karşı karşı kalan aydınlar, yer altı kuruluşlar kurarak cumhuriyet değerlerini ve toplumun örf adet geleneklerini yaşatmaya çalışmışlardır. Sovyet yöneticilerinin iddia ettikleri yeni kültürel çerçevede doğrultusunda oluşturdukları yapay üst kültürün her kes tarafından benimsenilmesine çalışılmıştır. Oluşturulan yapay kültür ile geleneksel kültür karşılaştırması yapılarak, toplumun örf adet geleneklerini yaşamasına izin verilmemiştir. Söz konusu değersizleştirme ve taraflı tutum toplumun kendi kendini koruma mekanizması oluşturmasına yol açmıştır. Devlet kurumlarında ve üniversitelerde Türk olmayan aydınların belirli bir kısmının milliyetçi eğilimleri (üniversitelerin Türkleştirilmesine karşı direniş, devlet kurumlarında ve kültür kurumlarında Türk kültürüne itinasız tutum) objektif olarak Türk milliyetçiliğinin yükselmesi için ortam yaratmıştır. Tüm aydınların %10-15’nin Sovyet karşıtı ruh halinde olduğu ve eğitim alanında milliyetçilik propagandası yaptıkları Sovyet belgelerinde yer almıştır. Söz konusu belgede yer alan fikirler şu şekildedir; “Türk aydınları arasında milliyetçiliğin bir başka türü yaygındır. Bu ağırlıklı olarak üç konuda yoğunlaşmıştır: Sovyet kurumlarının, özellikle de üniversitelerin Türkleştirilmesi, Azerbaycan’ın doğal kaynaklarının (petrolün) satışından elde edilen gelirlerin büyük bir kısmının talep edilmesi ve dışarıdan gelenlerin-Rusya’dan göç edenlerin Azerbaycan’da yerleştirilmesi” halk tarafından dirençle karşılanmıştır. Sovyet karşıtı propagandanın

çapını, bu “suçtan” dolayı tutuklanmış kişilerin sayısı dolaylı olarak göstermektedir. Resmî belgelere göre, 1929’da 1142 Müsavat Partisi ve 474 İttihad Partisi üyesi ve taraftarı tutuklanmıştı (Nesibli, 2019, 429).

3.2.4. Hakikat Ordusu ve Azrail Fırkası

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan’ın Kazak ilinde Hacı Kerim Sanlı Sovyet rejimine karşı sivil savunma kuruluşu oluşturmuş ve bu iki fırka Sovyet rejiminin Azerbaycan’da gerçekleşmemesi için mücadele etmiştir. Bu kuruluş musavat ve ittihatçılar tarafından oluşturularak Mehmet Emin Resulzade ile bilgi alışverişinde bulunmuştur. Bu kuruluşun 33 üyesi 1931 yılında Sovyet rejimi tarafından yakalanarak hapse mahkûm edilmiştir (Yagublu, 2018, 97).

3.2.5. Bağımsız Azerbaycan Teşkilatı

1928 yılında musavat ve ittihatçı Mirze Cemil Yusifzade, Alihaydar Babayev, Ahmet Hacıyev, Yusuf Ali Aliyev, Yusuf Necefov ve Mehmet Salayev tarafından oluşturulmuştur. Bu teşkilat, uluslararası durumu anlamak ve SSCB’nin haricinde Azerbaycanın bağımsızlığı için faaliyet yürüten kurum ve kuruluşlardan bilgi almak ve bu kuruluşlarla bilgi alış verişi gerçekleştirmektir. Bu kurum Bakü’deki Türk Konsolosluğu ile ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bakü’deki Komünist parti yöneticilerden de üyeleri bulunmaktaydı dolayısıyla merkez yöneticilerin iş grafiki, planları ve yönetim düşüncesini öğrenerek Azerbaycan’ın bağımsızlığa kavuşturmanın yöntemlerini tartışmaktaydılar (Yagublu, 2018, 96).

3.2.6. Azerbaycanı Öğrenme Topluluğu

1920-1930’lu yıllarda musavatçılar Sovyet rejimin eğitim/öğretim ve yeni alfabe geçişini eleştirerek yeni alfabe ile yayımlanan kitap ve gazetelere itiraz etmişlerdir. Topluluğun sözcüsü Aliasker Alakbarov sürgün edilirken, topluluğun üyeleri; Dostuhanım Safarova, Cavad Ahundzade, İdris Ahundzade, Emin Abid gibi şahıslar Sovyet Azerbaycanının da yeni alfabe ile yayımlanan eserlerin halka ulaşmasını engellemeye çalışmışlardır (Yagublu, 2018, 98).

3.2.7. Azerbaycan Milliyetçi Topluluğu

Bu topluluk 1930 veya 1933 yılında oluşturulmuştur. Bu topluluğun amacı, SSCB'den ayrılarak bağımsız Azerbaycan SSC'ni oluşturmak, toplumu milliyetçi ve devrimci ruhta eğitilerek isyanlar çıkarılması hedeflenmiştir. Bu topluluğun yöneticileri Azerbaycan'daki Bolşevik önderlerden; Ruhulla Ahundov, Hamit Sultanov, Dadaş Bünyadzade, Mirze Davud Hüseyinov, Ahmet Triniçin, Veli Hulufli, Hanefi Zeynalli ve Hamit Yagublu oluşturdukları iddia edilmiştir. Bu topluluk devlet yöneticileri tarafından oluşturulmuş veya bu kişileri yönetimden uzaklaştırıp hapsedmek için sahte kuruluş olduğu söylenebilir (Yagublu, 2018, 98).

3.2.8. Anti Sovyet Birliği-Öğrenci Teşkilatı

1940'lı yıllarda Sovyet aleyhine üniversite öğrencileri örgütlenerek bildiriler yayınlamakla halkın bilinçlenmesini sağlamak ve rejim aleyhine milliyetçi ayrılıkçı söylemlerde bulunmaktaydılar. Bu teşkilatın temel hedefleri; Sovyet rejimi aleyhinde gençleri eğitmek ve anti Sovyet milliyetçi teşkilata üyeliklerini sağlamak, Sovyet aleyhinde yayınlar yaparak toplumun bilinçlenmesini sağlamak, Türkiye Cumhuriyetini örnek alarak Azerbaycanı bağımsızlığa kavuşturmak, yabancı ülkelerdeki gelişmeleri radyo alıcılar aracılığıyla takip ederek toplumu haberdar etmek, Sovyet rejimini devirerek Azerbaycanın bağımsızlığını temin etmek olmuştur. Bu cemiyetin amacı, milli sosyalist ve milli hoşgörü toplumu oluşturarak bağımsız ülke olarak Kemalist düşünce sistemini ülkemizde uygulamasını gerçekleştirmektir.

2. Dünya Savaşı sonrası vatan hainlerine, casuslara, özgür düşünceli insanlara ve sivil toplum kuruluşu oluşturanlara karşı idam cezasını yeniden uygulamaya koymuştur. Bu karar sonrası yönetimin insanları sıkı takip etmesi toplumun bu kuruluşlardan uzak durmasına yol açmıştır (Yagublu, 2018, 120-124).

3.2.9. Aktif Aydınlar Derneği

Mart 1942 yılında Şuşa'da oluşturulmuş bu kuruluş 2. Dünya Savaşı döneminde SSCB'nin Almanya'ya yenilmesini ve Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşması için çalışmaktaydılar. Seksenden fazla üyesi olan bu kuruluş Azerbaycan'ın bölgelerinde şubeler açarak Azerbaycan'ı Adolf Hitler'in bağımsızlığa kavuşturması propagandası yapılmaktaydı. Bu kuruluşun üyeleri Devlet Güvenlik Komitesi (DTK) tarafından yakalanarak ağır cezalara çarptırılmıştır (Yagublu, 2018, 150-151).

3.2.10. Yıldırım Teşkilatı

1937 yılında Azerbaycan'da toplumun önde gelen kişilerini özellikle aydınlarını Sovyet rejimine karşı gelen, özgürlükçü fikir sahibi olan herkese karşı baskı yapılarak hapsedilmesi ve ya sürgüne gönderilmesi, insanların yönetime karşı güven duygusunu zedelemiştir. Sovyet yöneticileride bu baskı ve yıldırma yönteminin devam ettirilmesi konusunda kararlı adımlar atmaya, halkı korku içinde bırakarak sivil toplum kuruluşlarından uzak tutmaya çalışmışlardır. Ama yetmiş yıllık baskı rejimine rağmen halk her fırsatta kendi oluşumunu oluşturarak sistemli bir şekilde direnç göstermişlerdir. Özellikle üniversite öğrencileri oluşturdukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla rejime ve yönetime devamlı etki etmeye ve toplum tarafından kabul edilemeyen politikaların değiştirilmesini merkez yönetimden talep etmişlerdir.

1943 yılında üniversite öğrencilerinin oluşturduğu yıldırım teşkilatının temel hedefi ana dilde eğitim ve resmi devlet dairelerinde evrakların ve yazışmaları ana dilde gerçekleşmesini sağlamaktı. Diğer hedefleri ise Milli Azerbaycan Cumhuriyetinin oluşturulması halkın tam bağımsızlığa kavuşturulması ve Sovyet rejimi aleyhine konuşmalar yaparak toplumun bilinçlenmesini sağlamaktaydılar. Bu kurum 1946 yılında faaliyetini sonlandırmış ve üyeleri 25 yıl süre ile hapsedilerek sürgüne gönderilmiştir (Yagublu, 2018, 152-159).

Yıldırım teşkilat, Sovyet karşıtı faaliyetin en çarpıcı tezahürlerinden biriydi. Bakü Devlet Üniversitesi'nin 5 öğretim görevlisinden İsmihan Rehimov, Gülhüseyin Hüseyinoğlu, Musa Abdullayev, Azer Alesgerov, Hacı Zeynalov ve Petrol Enstitüsü'nün iki çalışanı Aydın Vahidov ve Kemal Aliyev'den oluşan bu teşkilat, daha savaş sırasında Sovyet karşıtı propaganda yapmaktaydılar (Nesibli, 2019, 429-430).

İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin zaferi, Sovyet rejimini ve propagandasını güçlendirdiği için toplumun büyük bir kısmında Sovyet rejimine karşı bağımsızlık mücadelesi düşüncesinin mümkün olmadığı hissi uyanmıştı. Bu şartlarda bile Azerbaycan'da örgütlenmelerin olduğu söylenebilir. 1942 yılında 8 kişilik "gizli milliyetçi gençler gruplaşması" ifşa edilerek üyelerinden üç kişi idam cezasına çarptırılırken, beş kişi de 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Nesibli, 2019, 429-430).

3.2.11. Genç Muhafızlar Teşkilatı

1948’li yıllarda bu kurum Şamahı şehrinde oluşturulmuş, bu kurumu oluşturan İsmail Terigpeyman ve üyeleri Muhammed Azerpun, İsfendiyar Coşkun Güney Azerbaycan Pişeveri harekâtından etkilenerak, SSCB’nin Pişeveri harekâtına destek vermemesini eleştirilerek gizli toplantılar yaparak toplumun bilinçlenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu cemiyetin amacı güney Azerbaycanlı gençlere iş imkanı sağlamak ve vatana dönmelerini sağlamaktı. Bu cemiyetin kurucusu ve üyeleri hapsedilerek sürgüne gönderilmiştir (Yagublu, 2018, 216).

3.2.12. Milli Kurtuluş Karargâhı

1957 yılında “Millî Kurtuluş Karargâhı” isimli gizli Sovyet karşıtı sivil toplum kuruluşu oluşturulmuştur. Bu kuruluşu başkanlık yapan Oktay Eldegez ve 95’e yakın Azerbaycan aydınlarının üye olduğu iddia edilmektedir. Bu kuruluşun üyelerinin tam olarak bilinmemesinin nedeni Sovyet döneminde bu tür oluşumlara izin verilmemesiydi. Bu kuruluşun amacı, Sovyet karşıtı toplumu bilinçlendirerek, halkın isminin geri getirilerek Azerbaycan dilinin devlet dili haline getirilmesi ile okullarda Rusçanın gönüllü olarak öğretilmesi olarak belirtilmiştir (Nesibli, 2019, 431).

3.2.13. Bağımsız Azerbaycan Teşkilatı

1960-1961 yılında 8 öğrenci (Muhammed Hatemi Tantekin, Mansur Alisoy, Vagif Türkekul, Beydulla bey, Seyfullah İzzetput, Demir Gedebeyli) tarafından oluşturulan bu cemiyetin başkanı Demir Gedebeyli seçilmiştir. Cemiyetin amacı, Azerbaycanın bağımsızlığı ve birliği doğrultusunda çalışmalar yapmaktır. Cemiyet bu amaç doğrultusunda Azerbaycanın aleyhine politika üreten kişilerle mücadele yapmak, toplumun çıkarlarını savunan herkesle birlikte olduğunu, topraklarımızın işgali ve komşu ülkeler lehine sınırların değiştirilmesine karşı mücadele edeceğini, Azerbaycanın uluslararası sistemde diğer devletler ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve bağımsız kararlar almasının sağlanması, ana dilde eğitim ve resmi yazışmaların ana dilde gerçekleşmesi, yöneticilerin demokratik seçimle iş başına gelmesi, İslam ve Türk dünyasında manevi bir birliktelik oluşturulması ve bu birlikteliğin gerçekleşmesi için çalışmalar yapmak temel hedef ve faaliyetleri olarak söylenebilir. Cemiyet, üyeleri ile gizli toplantılar yaparak hedefleri doğrultusunda toplumu bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Cemiyet

1989 yılına kadar faaliyetini sürdürerek Halk Cephesine birleşmiştir (Yagublu, 2018, 424-426).

3.2.14. Kırlangıç Teşkilatı

Şubat 1956 yılında 20. Parti Kongresinde Nikita Sergeyeviç Kruşçev iktidarın tek kişide toplanmasını tenkit etmesiyle bölgelerde kimsen özgür düşünceli insanların kendi kültürlerini yeniden yaşamak, hapsedilmiş ve sürgüne gönderilen aydınların affedilmesiyle Azerbaycan toplumunda yeniden bir canlanma yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu kısmı yumuşama ile sivil toplum kuruluşları devletin alternatifi olarak halkın bilinçlenmesinde önemli rol oynamaya başlamıştır (Yagublu, 2018, 210).

1963 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi öğrencilerinden Mövlud Süleymanlı, Tofiq Abdin, Tanrıku Aliyev, Azer Abdulla ve Bağır Ağayev yönetim kurulunda 80'den fazla üyesi bulunmaktaydı. Öğrencilerin oluşturdukları cemiyetin temel amacının toplumun bilinçlendirilmesi, topluma kaliteli eğitim vermek ve Güney Azerbaycanı bağımsızlığa kavuşturmak olarak belirtilmiştir (Yagublu, 2018, 231-233).

3.2.15. Karabağ Milliyetçi Grubu-Ölümsüzler Cemiyeti

1979 yılında Nureddin Aliyev tarafından oluşturulmuş bu kurumun amacı, Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenilerin yetkilerinin sınırlandırılması, Karabağın ikiye ayrılmasına itiraz etmek, Dağlık Karabağın merkezinin Ağdam şehri olması, Azerbaycan Moskova'dan ayrılmalı ve bağımsız olması gerekir, Azerbaycanlı askerlerin Afganistan savaşına gönderilmesine itiraz etmiş ve kendisi de Sovyet ordusunda askerlik hizmetine gitmeyerek Sovyet aleyhine halkın bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu faaliyetleri Sovyet rejimi tarafından takip edilerek haps edilmiş ve sürgüne gönderilmiştir (Yagublu, 2018, 278-282).

3.2.16. Tövbe Cemiyeti

1985 yılında Hacı Abdul Abdulov tarafından oluşturulan bu cemiyet, SSCB döneminde toplumun yozlaşmasının önlenmesi ve insanların İslam dinine uygun yaşamaları için tövbe ederek bu cemiyete üye olmaları tavsiye edilmiştir. Cemiyete üye olanlar islamın beş şartına uygun davranarak içki ve uyuşturucu maddelerden uzak durmak, milletler arasında ihtilaf çıkarmamak, mezhepler arasında ayrımcılık yapmamak ve etnik gruplar

arasında ihtilaf çıkarmamayı taahhüt etmişlerdir. Bu cemiyet Rusya'nın birçok şehirlerinde, Moskova'da, Tataristan'da, Dağıstan'da şubeler açarak insanları dine davet etmişlerdir. Bu faaliyetler sonucunda toplumun rejime karşı gösterilerde itiraz etmesine yol açmıştır (Yagublu, 2018, 346).

3.2.17. Yeşil Kardeşler Cemiyeti

1985-1986 yıllarında bu kurum Eldar İbrahim ve Lokman İbrahimli tarafından oluşturulmuş ve cemiyetin temel amacı, dinimize ve evimize dönmek olarak nitelendirmişlerdir. Faaliyetlerini camilere insanları toplayarak, rejimin toplumu dinsizleştirmesinin aksine insanlara dini bilgiler verilmesi ve toplumun bilinçlendirilmesini sağlamaya çalışmışlardır (Yagublu, 2018, 351-352).

20 Ocak 1990 yılı olaylarından sonra Moskova yönetimi, Azerbaycan'daki farklı sivil toplum kuruluşlarını ve rejime muhalif grupları bir araya toplamak için, Yeşil kardeşler ve Kızılbaşlar cemiyeti aracılığıyla Azerbaycan Demokratik Milli Kongresini oluşturmuşlardır. Sivil toplum kuruluşlarını bir araya toplamak ve onları rejime destek vermeleri için hükümet tarafından desteklenen bu oluşum üç ay sonra faaliyetini durdurmuştur (Yagublu, 2018, 356).

3.3. Azerbaycan'ın Bağımsızlığa Kavuşmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Önemi

3.3.1. Azerbaycan Demokratik Açıklık Merkezi-Varlık Cemiyeti

1986 yılı sonlarında Abülfez Elçibey, Firudin Celilov ve İsmail Terigpeyman tarafından oluşturulan Varlık cemiyetinin temel amacı, Azerbaycan'da düşünce birliğinin sağlanması ve Azerbaycan'ın birleştirilmesi gerektiği, SSCB ve İran coğrafyasındaki asimilasyon politikalarına rağmen siyasi, coğrafi ve manevi varlığımızı devam ettirmek için mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Cemiyetin toplum tarafından kabul edilmesi ve popülaritesinin artmasının sebebi merkezi hükümetin Azerbaycan aleyhine aldığı kararlar ve Ermenilerin Karabağ bölgesindeki faaliyetlerine tepkisiz kalarak Ermeniler lehine kararlar alması üzerine kurulmuştur. Bu iki nedenle aydınların toplumu bilinçlendirmeye ve hükümetin kararlarına tepki göstererek, gösteriler düzenlemek için harekâta geçmeleri istenmekteydi. Ermenilerin Karabağ bölgesinde nüfus değişimine çalışması ve Moskova yönetiminin bu tür faaliyetlere sessiz kalması

sonucu Varlık cemiyeti toplumu bilinçlendirmeye çalışmaktaydı. Varlık cemiyetinin programı;

Azerbaycan'da siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve toplumsal konuların çözümünde toplumun tamamının katılımını sağlamakla birlikte yeniden yapılanma politikasını uygulamak için açıklık ve demokrasinin geliştirilmesini topluma yaymak en önemli hedef olarak açıklanmıştır.

Bu hedefler ulaşmak için ülkedeki bilim insanlarının bir araya gelerek yeniden yapılanma ve açıklık politikası doğrultusunda çalışmalar yapmak ve bu politikalara engel olan nedenlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel abidelerinin korunması ve isimlerinin geri verilmesine toplumun bilinçli tepki göstermesini sağlamak,

Azerbaycan dilinin ve etnik grupların kendi dillerini ve kültürlerini korumaları geliştirilmeleri için uygun koşulların sunulması,

Azerbaycan'ın ulusal örf adetlerine uygun yaşaması, ulusal bayramlarını kutlaması, muzik ve folklor alanlarında yeniden yapılanma politikasına uygun politikaların geliştirilmesi,

Kitapların yayımı ve ders kitaplarının ulusal düşünceye uygun yeniden yayımlanması ayrıca edebiyat alanındaki kitapların diğer dillere tercümesi veya diğer dillerde yazılan kitapların ana dilde tercümesi yapılmalı,

SSCB içinde Azerbaycan SSC siyasi hayatında halk aktif olmalı ve milletvekili seçimlerinin gerçekleştirilmesi açıklık ve yeniden yapılanma politikasına uygun olarak geliştirilmeli,

SSCB yönetiminin hukuki yapısının oluşmasına yardım etmek ve uluslararası insan hakları ilkelerini topluma anlatmak ayrıca Azerbaycan Anayasasını uygulamak ve halka anlatmak için hukukçulardan oluşan ekip oluşturularak toplumun bilinçlenmesini sağlamak,

Azerbaycan SSC dışında yaşayan Azerbaycanlıların sorunları ile ilgili cemiyet içerisinde grup oluşturularak aylık toplantıları gerçekleştirilerek katılımcılar bilgilendirmek,

İşçilerin sendikalaşma ve haklarını korunması için cemiyet içerisinde bir grup oluşturularak toplumun bilinçlenmesini sağlamak olarak sıralanabilir (Yagublu, 2018, 415-423).

Bu cemiyetin önemi, Gorboçov'un açıkladığı açıklık ve yeniden yapılanma politikası doğrultusunda oluşturulan ilk cemiyet olarak bundan sonra oluşturulan kuruluşlara örnek teşkil etmesidir. Varlık cemiyetinden sonra oluşturulan cemiyetlerin programları ve amaçları birbirine benzer hedef ve faaliyet alanları belirtmişlerdir. Genellikle merkez yönetime karşı ulusal bağımsızlıklarını kazanma ve Karabağ sorunu üzerine odaklanılmıştır.

Temmuz 1989 Varlık grubunda daha çok millî ruhlu aydınlar temsil olunmuşlardı. Karabağ meselesinin yarattığı gerginlik toplumun artan oranda siyasallaşmasına ve söz konusu küçük grupları da içine alan kitlesel halk hareketi organı Ebülfez Elçibey'in başkanlığında Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) kurulmasını sağladı (Nesibli, 2019, 450).

3.3.2. Vatan Cemiyeti

27 Aralık 1987 tarihinde oluşturulmuş ama faaliyete 1988 yılında başlamıştır. Başkanlık divanına yazar Elçin Efendiyev seçilmiştir. Bu cemiyetin amacı, Azerbaycan'ın tarihini araştırmak, Dağlık Karabağ sorununu ve Ermeni işgalini, katliamlarını dünya kamuoyuna anlatmak aynı zamanda yabancı ülkelerde yaşayan soydaşlarımızla ilişkiler kurarak Azerbaycan sorunları ile ilgili yabancı ülkelerde yaşayanları bilgilendirmek olmuştur.

3.3.3. Çenlibel Bilimsel Edebiyat Cemiyeti

17 Şubat 1987 yılında Bahtiyar Tuncay, Abulfez Elçibey, Tofiq Aslan, Tofiq Rasulov, Mehmet Elli, İsfandiyar Çoşkun, Sabir Yanardağ, Şamil Saleh, Fuad Ağayev, Firudin Ağasıoğlu, Sabir Rüstemhanlı, Tağı Halisbeyli, Nemet Penahlı, Anver Yusuf Börüsoylu ve Muhammed Hatemi Tantekin'in oluşturdukları bu bilimsel edebi birliğin başkanlığına Vurğun Eyyub seçilmiştir (Yagublu, 2018, 254-256). Bu birlik, büyük oranda Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde çalışan Bakü Âlimler Kulübü üyeleri oluşturmaktaydı. Birliğin toplantılarında liberal ve milli ruhlu aydınların millî kültürün ve tarihin çeşitli meseleleri tartışmaya açılarak politik görüşleri ve düşüncelerinin

şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Çenlibel cemiyetinin etkinliği bölgelerde şubelerinin kurulmasıyla daha da artarak politik tartışmalar ile gündemi belirlemeye çalışmıştır (Nesibli, 2019, 450). Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığı elde etmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu kurumda aktif çalışanlardan birisi de İsfendiyar Çoşkun SSCB aleyhine konuşmalar yaparak, 16-18 Mayıs ve 9 Haziran 1988 yılında Özgürlük Meydanında gösteriler düzenleyerek toplumun bilinçlenmesi ve kendi haklarını savunması gerektiğini, bağımsızlık mücadelesini sonuna kadar sürdürülmesi gerektiğini savunmaktaydılar (Yagublu, 2018, 254-256).

Çenlibel cemiyetin amacı, Azerbaycan tarihinin öğrenilmesi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti mirasının topluma aktarılması ve Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığa kavuşturulması ve Güney Azerbaycan ile birleştirilmesi konularında toplumun bilinçlendirilmesine çalışılmıştır. Cemiyetin hedefleri, kısa zamanda Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve daha sonra Güney Azerbaycan ile birleştirilmesi olarak açıklanmıştır. Bu amaç ve hedeflere ulaşmak için düzenli toplantılar yapılmakta ve Sovyet rejimi tarafından cemiyetin faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Gösterilere aydınlar, fabrika işçileri ve üniversite öğrencileri ile toplumun farklı kesimleri katılmaktaydılar. Cemiyetin amaçlarından birisi de tarih bilincinin yükseltilmesi ve etnik kimlik konularında konferanslar verilerek toplumun bilinçlenmesine çalışılmaktaydı. Cemiyetin faaliyeti, bilim edebiyat alanında yazılan eserlerin tanıtımı ve yazarlarla buluşma, kültürel abidelerin tanıtılması, Türklerin kültürünün tanıtılması gibi konularda konuşmacılar davet edilerek toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılar rejim tarafından engellenmiş ve daha sonra bu faaliyetler yasaklanmıştır (Yagublu, 2018, 368-383).

Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığa kavuşmasında ilk olarak Çenlibel sivil toplum kuruluşu oluşturulmuş ve bu cemiyet Azerbaycan Halk Cephesinin oluşmasına ön ayak olmuştur. Garboçov'un kararı sonrasında toplumda yeni düşünce ve davranışların oluşmasında bu cemiyetin önemi yadsınamaz. Cemiyetin tarihi görevi Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasında ve yeni kurulan cumhuriyetin yönetim kadrosunu bir araya getirmesi olmuştur. Aydınların ilk önce kendi aralarındaki toplantıları ve toplumu rahatsız eden konuların meydanlarda anlatılması, gösteriler yapılması ve bağımsızlığa giden yolun bu cemiyetden geçtiği söylenebilir.

3.3.4. Yurd Cemiyeti

SSCB karşı üniversitelerde farklı kuruluşlar oluşturan öğrencileri birleştiren en önemli değerler bağımsızlık, kültür yozlaşmasını durdurmak, bölgenin tarihinin tahrif edilmesine itiraz etmek, milli düşüncenin gelişimini kuvvetlendirmek, topluma anlatmak, toplumun bilinçlendirilmesini sağlamaktı (Yagublu, 2018, 293).

Eylül 1987 tarihlerinde Alisefa Kadirov başkanlığında Bakü Devlet Üniversitesi öğrencilerinden Ganimet Zahid, Ahmet Babayev, Bahaddin Heziyev ve Osman Kazımov'un oluşturdukları cemiyet kısa zamanda Azerbaycanın bağımsızlığa kavuşturulması yolunda gösteriler düzenleyerek aydınların ve öğrencilerin öncülüğünde toplumu bir araya getirmeyi başarmıştı.

Sovyet döneminde oluşturulan cemiyetler tarih, edebiyat, kültür ve sanat alanlarında yapılanmaktaydı. SSCB resmi ideolijisi aleyhine, yönetimde olan yöneticileri eleştirel ve ya siyasi alanda yapılanmalara izin verilmemekteydi. Yurd cemiyeti ise kurulduktan hemen sonra siyasi alanda faaliyet göstermeye başlamış üniversite önünde ve Bakünün merkezi meydanında siyasi içerikli gösteriler gerçekleştirmişlerdir. Kısa zamanda üniversite öğrencilerini başarılı bir şekilde organize eden cemiyet, aydınların da desteği ile toplum tarafından kabul gören cemiyetin, artık rejim için sorun hale geldiği söylenebilir. Cemiyet yöneticileri ve üyeleri KGB'ye çağırılarak uyarılarak tehdit edilmişlerdir.

Cemiyet, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yeniden bağımsızlığa kavuşmanın en önemli hedef olduğunu savunmaktaydılar. Cemiyetin temel amacı Sovyet ve Azerbaycan anayasasında var olan ama uygulamasının olmadığı halkların hukuk ve özgürlüklerinin sağlanması, Azerbaycan tarihinin doğru öğrenilmesi sağlamak, tarihi ve medeni abidelerin devlet tarafından koruma altına alınmasını sağlamak olarak söylenebilir (Yagublu, 2018, 384-385).

1987 yılında Yurt cemiyeti "Hudaferin köprüsünü kurtaralım" başlıklı kampanya yürütmekteydiler. Bu olay SSCB ve İran hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya göre Azerbaycan SSC ile İran arasında bulunan köprü üzerinde Su Elektrik Stansiyası yapımını protesto ederek bu yapının yapılması halinde tarihi köprünün su altında kalacağını SSCB cumhurbaşkanı Garboçov'a itiraz mektubu göndermişler.

Azerbaycanlı aydınlar ve öğrencilerin imzaladığı itiraz dilekçesi sonucunda bu projeden vazgeçilmiştir.

Yurt cemiyeti Bakü Devlet Üniversitesine Mehmet Emin Resulzade'nin isminin verilmesi için üniversite senatosu toplantısında dile getirerek ve halka çağrı yaparak üniversite yönetimine baskı yaparak gösteriler düzenlemişlerdir.

19 Şubat 1988 yılında Yurt Cemiyetinin rolü ile Ermenistan'dan zorunlu göçe tabi tutulan insanlar ve Ermenilerin Karabağı ilhakı sonucu savaşa sürüklenen toplum gösteriler yaparak toplumun bu konudaki düşüncelerini yönetime ulaştırmaya çalışmaktaydılar. Cemiyet sorunların çözümü için yönetime uyarılarda bulunarak sorunların çözmesini talep etmekteydi. Eğer Ermenilerin Azerbaycanlılar üzerindeki baskısı devam eder ve çözülmez ise büyük gösteriler yapılacağını önceden beyan etmekteydiler.

14 Kasım 1988 yılında Yurt cemiyeti, Bakü Devlet Üniversitesi önünde gösterilerde bulunarak Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması ve bölgede orman yangınlarına son verilmesi istenmiştir. Yönetimin bu konularda sessiz kalırsa ve cemiyetin şartlarına uygun açıklamalarda bulunmaz ise 17 Kasım günü büyük gösteriler yapılacağını önceden beyan etmiştir. 17 Kasım "Milli Dirçeliş" Günü ve cemiyetin gösteri yaptığı Lenin Meydanı ise "Özgürlük Meydanı" olarak Azerbaycan Bağımsızlık tarihine geçmiştir.

Cemiyet hem Sovyet Azerbaycanını bağımsızlığa kavuşturmak hem de İran istilasında olan Güney Azerbaycanın bağımsızlığa kavuşması için faaliyet yürütmekteydi. 12 Aralık 1945 yılında Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşması ve bağımsızlığın kaybedilmesi ile ilgili konferanslar yapılmıştır. SSCB ile İran arasındaki Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları ile ikiye bölünmüş Azerbaycan'ın birleştirilmesi önündeki engeller tartışmaya açılmıştır. Bu çerçevede Bakü Devlet Üniversitesinde oturumlar organize edilmiş ve üniversite çalışanları bilgilendirilmiştir. Azerbaycan şairi Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın ölümü ile ilgili tedbirler yapılmış ve toplum bilgilendirilmeye çalışılmıştır.

Azerbaycan Demokratik Cümhuriyetinin kurulmasında maddi ve manevi destek sağlamış ve Azerbaycanda ilk sivil toplum kuruluşlarının oluşumuna destek sağlamış, Müslüman toplumun haklarını savunan, modern okullar özellikle kızlar için modern

okul açtırmış binalar ve fabrikaları ile toplumun bilinçlenmesine destek sağlamış Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in mezarının restore edilmesi gerektiği doğrultusunda çalışmalar yapılmış topluma bu konu ile ilgili bilgi verilerek gerçekleşmesi için çaba göstermişlerdir.

1989 yılında Yurt Cemiyeti, gönüllü askeri birlikler oluşturarak Laçın bölgesinin Ermenistan ile olan sınırına giderek geçici gözetim kuleleri oluşturarak toplumun bölgeden ayrılmaması ve morallerini yüksek tutmaya çalışmaktaydılar. Bu olay sonrasında Azerbaycan ile Ermenistan sınırına Rus askerleri gönderilmiştir (Yagublu, 2018, 384-396). Bu tür gönüllü askeri birlik oluşturma düşüncesi diğer üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşmıştır. Sovyet döneminde Azerbaycan'ın kendine ait ordusu olmadığı için toplum kendini savunmak için oluşturdukları yeni askeri birlikler ve gönüllüler aracılığıyla Karabağ bölgesine giderek savaşmaktaydılar. Hatta öğrenciler ara tatil dönemlerinde savaş bölgesine giderek orada yaşayan insanların günlük işlerine yardım etmiş, bölgede yaşayan öğrencilere ek dersler vererek gönüllü olarak savaşa katılmaktaydılar. Yurt cemiyetinin hedefi, bilgili öğrencileri bir araya getirerek onların gücünden yararlanarak bağımsız devlet kurmak ve güçlendirmek olarak belirtmekteydiler (Yagublu, 2018, 389-390).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin yeniden kurulması, bu cumhuriyetin uluslararası alanda demokratik cumhuriyet olarak tanınması, hukuki devlet ve sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması en önemli amaç olarak belirtilmiştir. Demokratik ve cumhuriyet yönetim sistemi, güçler ayrılığı sistemi, serbest piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü, hukuk önünde eşitlik, sosyal adalet ilkelerine uygun olarak Yurt cemiyeti, demokratik ilkelere uygun mücadele etmek, demokratik kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi, bireysel hak ve özgürlüklere saygı, çok partili sistem ve seçim kanununun kabul edilmesi,

Azerbaycan'ın diğer ülkelerle eşit ilişkilerinin kurulması ve uluslararası hukuk normlarına uygun diğer ülkelerle diplomatik ilişkilerin kurulması, uluslararası anlaşmalar imzalayarak,

Cumhuriyetin bağımsız ekonomik programlar kabul ederek, bireylere mülkiyet hakkının tanınması ve sosyal programlar gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

Cemiyet toplumun kültürünü, siyasi ve hukuki bilgisini yükselterek tarihin yeniden yazılması, Güney Azerbaycanlı soydaşalara kültürel, ekonomik ve bilimsel ilişkilerimizin geliştirilmesi, milli kimliğimiz ve etnik kimliklerin kendi kültürlerini tanıma ve yaşama, inanç özgürlüğü ve dinin devletin ideolojisi haline getirilmesi, yabancı ülkelerde yaşayan Azerbaycanlıların ile ilişkiler kurmak ve onların aracılığıyla dünya kamuoyuna gerçek bilgi aktarmak, çevresel sorunları çözmek ve doğayı korumak gibi hedefler belirtilmiş ve bu hedeflere ulaşmak için cemiyetin programı olarak açıklanmıştır (Yagublu, 2018, 393-395).

3.3.5. Bağımsız Azerbaycan

1988 yılında Eldar İbrahim, Lokman İbrahim ve Demir Gedebeyle tarafından oluşturulan bu cemiyetin temel amacı, Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşturulması, milli ordunun oluşturulması ve milli devletin kurulması olarak söylenebilir (Yagublu, 2018, 351).

3.3.6. Ozan Alesker Cemiyeti

1988 yılında Becan İbrahimoglu Rusların yardımı ile Azerbaycan Türklerinin Ermenistandan zorunlu göçe tabi tutulacağı bilgisine ulaşması sonucu cemiyet oluşturarak aydınların bölgeye giderek kongreler düzenleyerek halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır. Oluşturulan bu cemiyet daha çok Ermenistanda yaşayan Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgeden zorunlu göç ettirilmesini önlemek ve halkın yaşadıkları bölgelerden ayrılmamaları için sürekli olarak toplantılar yapılmıştır. Bu cemiyet, Azerbaycan Halk Cephesi oluşturulduktan sonra faaliyetlerini devam ettirerek, Azerbaycanın bağımsızlığa ulaşmasında katkıda bulunmuşlardır (Yagublu, 2018, 360-361).

3.3.7. Destek Yardım Cemiyeti

1988 yılında Ağdam şehrinde oluşturulan yardım kuruluşu, Karabağ bölgesindeki insanlara maddi ve manevi yardım yaparak insanların bu bölgeden göç etmesini engellemeye çalışmıştır. Bu kuruluşa yardım edenler rejim tarafından baskılara maruz kalmış ve cemiyetin faaliyet göstermesine müsaade etmemişlerdir (Yagublu, 2018, 352).

3.3.8. Terakki Cemiyeti

SSCB'deki değişim ve dönüşüm Azerbaycanı da etkilemekteydi. Garboçov'un aldığı kararlar Azerbaycan'da özgürlükçü düşüncenin artık meydanlara taşındığı ve geriye dönüşü olmayan bir halk hareketinin başladığını söyleyebiliriz. SSCB yönetimine itiraz eden ve meydanlarda gösterilere katılan Tarakki cemiyeti üyeleri de olmuştur.

Bu cemiyetin diğer cemiyetlerden farkı Azerbaycan'daki durumu Moskova ve uluslararası kamuoyuna ulaştırmaya çalışmaktaydılar. 5 Aralıkta Sovyet ordusu meydandaki gösterileri bastırarak aktif kişileri haps etmiştir. Dolayısıyla bu cemiyet faaliyet alanını değiştirerek seçim ve seçim kanunu hazırlıkları yaparak hapsedilmiş kişilerin özgürlüklerine kavuşturulması için çalışmışlardır. Broşürler hazırlayarak toplumu ve uluslararası kuruluşları bilgilendirilmeye çalışmışlardır. Cemiyetin bu tutumu karşısında yönetimin baskıları sonucu faaliyetlerini durdurmuşlardır. Mart 1989 yılında cemiyet üyeleri Azerbaycan'ın ilk siyasi partisi olan Azerbaycan Dirçeliş Partisini oluşturmuşlardır (Yagublu, 2018, 397-398).

3.3.9. Birlik Cemiyeti

21 Mayıs 1989 yılında İsfendiyar Coşkun öncülüğünde Bakü Devlet Üniversitesi hukuk fakültesi öğretim üyesi İsmail Terikpeyman cemiyetin başkanlığına seçildi. Cemiyetin üyeleri İsfendiyar Coşkun, Mansur Aliyev ve Firuz Haşimov oluşturmaktaydılar.

Cemiyetin temel amacı, Türk halklarının birliği, Türkçülükle ilgili makaleler yayımlamak, gösteri ve mitingler organize ederek Karabağ sorunu ile ilgili yönetimin inisiyatif alması olarak söylenebilir.

28 Mayıs 1989 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin bağımsızlığının 71 yılı dolayısıyla Bakü'nün merkezinde gösteri düzenlediler. Bu cemiyet Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi binası karşısında gösteri yaparak yönetime taleplerini iletmışlerdir. Talepler şu şekilde özetlenebilir;

28 Mayıs Azerbaycanın Ulusal Bağımsızlık Günü olarak kutlanması,

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin bayrağı cumhuriyetimizin ulusal sembol olarak kabul edilsin,

Moskovada gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Komünist Parisi 19. Kongresinde Azerbaycan milletvekillerini ve Azerbaycan halkına saygısızlık yapan milletvekillerinin özür dilemesi talep edilmiştir. Bu taleperin gerçekleşmesi için devamlı gösteriler yaparak halkı meydanlara toplayan Birlik cemiyeti üyeleri yönetimin baskısı ve gözaltıları ile hapsedilmişlerdir.

Birlik cemiyetin hedefleri;

Azerbaycan halkının manevi ilişkilerini geliştirerek Halk Cephesi etrafına toparlamak, Azerbaycan halkının hukuk ve geleneklerini savunmak, kültürünü, siyasi bilincini yükselterek tüm dünyadaki Azerbaycanlılar ile ilişkileri geliştirerek belli amaca yönelik çalışmalar yapmaktı. Bu amaca ulaşmak için;

Azerbaycanlı vatansever gençleri cemiyete dahil etmek,

Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde oluşturulan cemiyetlerle işbirliği yapmak,

Azerbaycan dilinin resmi devlet diline dönüşmesini sağlamak,

Cemiyet olağnüstü olaylar ve önemli haberler ile ilgili bültenler yayımlamak,

Azerbaycan'ın gerçek tarihinin yeniden yazılmasını bu işten sorumlu kurumlardan talep etmek,

Azerbaycan'da oluşturulan siyasi, iktisadi ve toplumsal eşitsizlik ile mücadele etmek,

Azerbaycan'dan hukuksuz olarak koparılmış toprakların geri alınması ve yeni toprakların işğali politikasına karşı mücadele etmek,

SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinin otonom ve bağımsızlık politikalarına destek sağlamak,

Azerbaycanlıların Sovyet ordusunda askeri eğitime tabi tutulması ve kendi ülkelerinde hizmet etmesinin sağlanması,

Azerbaycan bölgesindeki otonom bölgelerin ülkenin güvenliğine zarar verdiği anda bu otonom bölgeyi feshetme yetkisine sahip olması,

Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlığına ve geleneklerine saygı göstermeyen ayrılıkçı ve milletçi gruplarla mücadele etmek,

Azerbaycan'ın tarihi yapılarının yeniden restorasyonu ve tarihi yer adlarının yeniden geri verilmesi,

Azerbaycan halkının Türk dilli halklarla ilişkilerinin geliştirilmesi,

Azerbaycan Halk Cephesinin amaç ve hedefleri doğrultusunda çalışmak ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışmak olarak özetlenebilir (Yagublu, 2018, 403-406).

3.3.10. Zengezur Cemiyeti

1989 yılında bu cemiyet Köçeri Nağıyev tarafından oluşturulmuş ve cemiyetin temel amacı, Ermenistan bölgesinden zorunlu göçe ettirilen insanlara yardım etmek bu insanların sorunlarının çözülmesinde onlara yardım etmeye çalışmışlardır. Bakü'den göç eden Ermenilerin güvenliğini sağlayarak onların şehirden ayrılmasında yerli ahalinin bu insanlara her hangi baskı uygulamamasında bu cemiyetin faaliyetleri olmuştur. Bu cemiyette 70 e yakın aydın ve 300 den fazla gönüllü çalışmaktaydı. Bu cemiyet SSCB rejimine ve uygulanan politikaları eleştirmek için toplumu bilinçlendirmek ve gösteriler yapılmasında ön ayak oluşturmaktaydılar. Köçeri Nağıyev, Abulfaz Elçibey'in özel kalem müdürlüğü görevinde bulunmuştur (Yagublu, 2018, 352-354).

3.3.11. Kuzey Azerbaycan Özgür Öğrenci Birliği

27 Aralık 1989 yılında öğrencilerin oluşturduğu bu birlik, SSCB sistemine itiraz ederek sömürü düzenin bitmesi ve eğitim öğretime ayrılan bütçenin yetersizliği, öğrencilerin hiçbir haklarının olmadığını, üniversiteye giriş sınavlarının adaletsizliği ve Güney Azerbaycandaki kardeşlerimizle birlikte hareket etmemiz gerekir gibi taleplerinin olduğu açıklanmıştır (Yagublu, 2018, 347-349).

3.3.12. Uluslararası İnsan Hukukları Cemiyeti

1988-1989 yıllarında bu kurum Azerbaycan aydınları; Yusuf Samedoğlu, Oktay Mirkasimov, Ahmet Rza ve Leyla Yunusova tarafından oluşturulmuştur. Sovyet rejiminde insanların haklarının ve hukuklarını savunmak ve insan hakları ihlallerinin uluslararası kamuoyuna taşınmasında yardımcı olmaktaydılar. Rejime karşı siyasi faaliyette bulunan insanları mahkemelerde yalnız bırakmayan ve duruşma salonlarının önünde itiraz eden cemiyet üyeleri bu yöntemle bir kaç kişinin özgürlüğe kavuşmasında

başarılı olmuşlardır. Bu kurumun faaliyetleri Sovyet hukuk sisteminin toplum nezdinde zayıflamasına yol açmaktaydı (Yagublu, 2018, 364-365).

3.3.13. Karabağ'a Halk Yardım Cemiyeti

15 Ağustos 1989 yılında Karabağ bölgesinde savaş ve mülteci konumuna düşen insanlara maddi ve manevi yardım için aydınların oluşturduğu bu kurum, Dağlık Karabağ'da Ermeni işgalinin olumsuzluklarının giderilmesine çalışmışlardır (Yagublu, 2018, 365).

3.3.14. Boz Kurt Cemiyeti

1987 yılında İsgender Hamidov çalıştığı İç İşleri Bakanlığında yedi kişi ile birlikte gizli Subaylar Birliği cemiyetini oluşturmuşlardır. 1988-1989 yıllarında Özgürlük meydanındaki gösteriler zamanı Azerbaycan Halk Cephesi yanında yer alarak bu kurumun güçlenmesine çalışmışlardır.

1989 yılında İsgender Hamidov tarafından oluşturulmuş bu cemiyetin temel amacı, Azerbaycan'ın bağımsızlığı, özgürlüğü, toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı sağlamak için mücadele etmek olarak belirtilmiştir. Azerbaycan'ın uluslararası sistemde saygın ülke olarak yer alması ve Azerbaycan'da yaşayan halkların hukuk önünde eşitliği ve dokunulmazlığı garanti altına alınması ile halkların birliğinin sağlanması gerekmektedir. Cemiyet faaliyetlerini uluslararası hukuk normlarına ve Azerbaycan'ın anayasasına uygun yürüterek, toprakların işgalden arındırılması ve Türk birliğinin gerçekleşmesi için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca cemiyet Karabağ savaşı zamanı gönüllü askeri birlikler oluşturarak savaşlarda aktif katılım göstermişlerdir. Cemiyet daha sonra parti olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Yagublu, 2018, 427-431).

3.3.15. Azerbaycan Mülteciler Cemiyeti

28 Aralık 1989 yılında Niftalı Kocayev başkanlığında Ermenistan'dan zorunlu göçe tabi tutulmuş aydınların oluşturduğu bu kurumun amacı, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin haklarını savunmak ve göçe zorlanmış insanlara maddi ve manevi yardımda bulunmaktır. 22 Ocak 1990 tarihli Azerbaycan Bakanlar Kurulu 35 nolu özel kararı ile cemiyetin faaliyeti için her türlü olanak sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu karar

doğrultusunda cemiyet mültecilere daha fazla yardım etmek ve faaliyetlerini vatan sesi gazetesi kamuoyuna ulaştırmaya çalışmışlardır (Yagublu, 2018, 365-366).

3.3.16. Ana Dili Birliği

1989-90'lı yıllarda bilim adamı Aydın Mammadov tarafından oluşturulan bu kurumun amacı, eğitim ve öğretimde dil ve kültürün Ruslar tarafından asimile edilmesine karşı mücadele etmek ve milli kimlik temelinde duran düşüncesini yaymak olmuştur. Tarihi Azerbaycan topraklarının Türklere ait olduğu, Türklerin bu bölgeye sonradan gelmediği bilimsel olarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu kurum faaliyeti esnasında SSCB'ye karşı itiraz eden aydınların, memurların, öğrencilerin, köylülerin, işçilerin yanında durarak onların haklarını savunmaya çalışmıştır. Bu cemiyetin en önemli faaliyetlerinden biri de Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasında, milli birliğin sağlanması, demokrasi ve özgürlük mücadelesinde toplum ile birlikte Moskova yönetimine itiraz ederek gösteriler düzenlemişlerdir. Cemiyetin bir diğer amacı Karabağ'a yardım yapılmasında öncülük etmek ve mağdur olan insanlara yardım yapılmasını sağlamaktır (Yagublu, 2018, 358-360).

3.3.17. Eski Musavatçılar Soyundan Gelen Uluslararası Cemiyet

1991 yılında oluşturulmuş bu kuruluşun yöneticisi Fuad Zeynallı, cumhuriyetin kurucu partisi musavatçıların SSCB döneminde uğradıkları haksızlıkların giderilmesi, sürgün hayatı yaşamış musavatçıların çocuklarının sorunlarını giderilmesi, eski musavatçıların hayat hikâyelerini toplayarak tarihi yeniden yazmak, cumhuriyete yaptıkları hizmet ve katkılarını topluma anlatmak, musavat düşüncesini yeni nesillere anlatmak ve ülke dışında yaşayan Azerbaycanlılar ile irtibata geçerek onları bilgilendirerek birlikte sivil toplum kuruluşları oluşturmalarına yardımcı olunması gerektiği en önemli amaçlar olarak sıralayabiliriz (Yagublu, 2018, 358).

3.3.18. Azerbaycan Milli Subaylar Birliği

5 Ocak 1992 yılında Hagani Hüseyinov tarafından oluşturulmuş bu kuruluşun amacı, Azerbaycan milli ordusunun oluşması ve bu oluşum gerçekleşirken demokratik ilkelere uygun bir sistem oluşturulması düşünülmüştür. Bu kurum Azerbaycan Halk Cephesi oluşumu ile birlikte hareket etmiştir (Yagublu, 2018, 363).

Sivil toplum kuruluşlarının en önemli özelliklerinden birisi devletin ideolojik politikalarının ötesinde toplumsal dönüşümün gerçekleşmesinde ön ayak oluşturmaya çalışmaktadırlar. Toplumsal grupların ve bu grupların haklarının tanınması ve özgürlüklerinin sağlanmasında sivil toplum kuruluşları pozitif rol oynamaktadır. SSCB dağılma sürecine girerken toplumu ideolojik politikaların etkisinden kurtarmak ve yeni bir vizyon inşa etmek için AHC kurucu rolü üstlenmeye çalışmıştır.

3.4. Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Önemi

3.4.1. Abulfez Elçibey Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikada Rolü ve Önemi

3.4.1.1. Azerbaycan Halk Cephesi'nin Dış Politikada Rolü ve Önemi

25 Şubat ile 6 Mart 1986 tarihleri arasında Moskova'da gerçekleşen Sovyetler Birliği Komünist Partisi 27. Kongresi'nde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri görevine Mihail Gorbaçov seçilmiştir (Gorbachev, 1986). SSCB'yi içine düşüğü durumdan kurtarmak için “yeniden yapılanma”, “hızlandırma”, “açıklık” politikası benimsenmesi gerektiğini ve bürokratik yapılanmanın gözden geçirilmesi gerektiğini savunan M. Gorbaçov, sert merkezîyetçi politikaların yerine üye ülkelerin demokratik bir biçimde yönetilmesi gerektiğini savunmaktaydı (Abdullayev, 2017, 343). M. Gorbaçov'un ortaya koyduğu bu düşünce üye ülkelere farklı şekillerde anlaşılmıştır. Mart 1986 yılında Komünist Partisi'nin 27. Kurultayında Azerbaycan Komünist Partisi'nin Birinci Sekreteri Kamran Bağirov ise, Bakü petrolünün öneminden, petrol üretimini yükseltmek için petrol çıkarma teknolojisinin yenilenmesi gerektiğini vurgulayarak, ekonomik reformlara dikkat çekmiştir. Azerbaycan yönetimi, merkez yönetimdeki bu düşünce değişikliğinin toplum nezdinde uygulamaları eski yöntemlerle devam ettirmektedirler (Nesibli, 2019, 442-445). Baltık cumhuriyetlerinde ve komşu ülkelerde yenilikçi anlayış Azerbaycan toplumunun taleplerini de şekillendirmeye çalışmıştır. Azerbaycan'daki yönetimin katı ve tutucu tavrı toplum arasındaki oluşan zayıf bağların kopmasına yol açmıştır. Çar Rusya'sı ve SSCB döneminde toplum kendi dilini, örf, adet ve geleneklerini korumak için devletten uzaklaşarak yeni bir alan oluşturmuşlardır.

SSCB döneminde sivil alanın oluşumu engellenerek, sivil toplum kuruluşlarının oluşumu ve işleyişi merkez yönetim tarafından güç kullanılarak sindirilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları ise bireysel talepleri örgütleyerek siyasal oluşumlara toplumsal destek sağlayarak devletin etkinlik alanının zayıflatılmasına çalışmaktaydılar. Madun toplum olarak tanımlanabilecek bu durumu tersine çeviren en önemli kuruluşlardan biri Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), kendini geniş bir toplumsal kesime kabul ettirerek, sosyolojik anlamda meşruiyet elde etmede yeteri kadar başarılı olduğu söylenebilir (Biber, 2006, 4-5). Toplumun ihtiyaçlarını karşılayamayan yönetimin bu tutumu karşısında, toplumun ihtiyaçlarından doğan sivil toplum kuruluşlarından en önemlisi AHC olduğu söylenebilir.

AHC toplumun tamamını kapsayarak diğer sivil toplum kuruluşlarını da kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Daha sonra bağımsızlık döneminde de AHC içinden birkaç sivil toplum kuruluşunun çıktığı veya AHC etrafında kümелendikleri söylenebilir. AHC olduğu dönemde bu kapsamda ve güçte ikinci bir sivil toplum kuruluşunun olmadığı bilinmektedir. AHC oluştuktan sonra yönetimin artık meşruiyeti tartışmaya açılmış ve ikili bir yapı oluşmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikasında söz sahibi olan AHC artık Moskova yönetimi ve yerel yönetim tarafından aktör olarak dikkate alındığı söylenebilir. Azerbaycan yönetiminin her geçen gün yanlış politikaları AHC'nin daha da güçlenmesine ve siyasetin meşru politika üreten aktörü olmaya hak kazandırmıştır. Yenilikçi, özgürlükçü ve bağımsızlık savunucusu olan AHC, toplumun tamamı tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. AHC'nin toplum nezdinde hızla benimsenmesinde etkili olan faktörler; uluslararası sistemin yapısı, SSCB'deki değişim ve dönüşümün yanında Ermenistan'ın toprak iddiaları ve Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesi ile birlikte Dağlık Karabağ'ın statüsünün değiştirilerek Ermenistan'a birleştirilmesi gibi etkenler sıralanabilir.

Merkez yönetimin sözde yenilikçi tavrı aslında Azerbaycan toplumunun daha fazla benimsemesi gerekmektedir ve toplumun muhalefet ruhunun beklenenden daha güçlü olması gerekmektedir. Ama toplumun ilk başlarda yönetime karşı çıkmaması Moskova yönetiminin asimilasyon politikalarının sonucu olarak söylenebilir. 70 yıllık Komünist Partisinin totaliter yönetimi bilinçli olarak Azerbaycan Türklüğü düşüncesini asimile ederek kimliğini yok etmeye çalışmıştır. Komşuların lehine Azerbaycan topraklarının

komşular arasında parçalanması, geriye kalan toprakların bilinçli bir şekilde ekonomik istismara ve yağmaya maruz kalması, toplumun fakir bırakılması² gibi nedenler toplumun merkez yönetime karşı güven sorunu oluşturmuştur.

Azerbaycan Halk Cephesi dönemin sorunlarını iki başlık altında toparlayarak çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. İlk önce, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar ikincisi, Karabağ sorunu olarak özetlenebilir. Azerbaycan Halk Cephesini ortaya çıkaran başlıca nedenler ise, Azerbaycan'ı yeniden bağımsızlığa kavuşturma isteği, Azerbaycan Türklerinin Ermenistan bölgesinden zorunlu göç ettirilmesinin durdurulması ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a birleştirilmesini önlemek olarak sıralanabilir (Gambar, 1990).

Kasım 1987 yılında SSCB lideri M.Gorbaçov'un Fransa seferine eşlik eden A.Aganbekyan'ın Dağlık Karabağ'ın Ermenistana verilmesinin olumlu karşılandığını beyan etmiştir. Bu açıklama sonrasında Ermeni diasporası, Ermenistan'da "Karabağ" komitesi ve Dağlık Karabağ'da "Krung" örgütü oluşturarak, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi yönünde propaganda yapmaya başladılar. Azerbaycan yönetimi ise Ermenistan'dan 230 binden fazla zorunlu göçe tabi tutulmuş insanların yerleştirilememesi ile halkın gösteriler düzenleyerek meydanlarda toplanmasına yol açmıştır (Abdullayev, 2017, 344-346). Ermenistan'dan gelen insanların³ itirazlarına diğer insanların da destek vermesi ile Azatlık meydanında özgürlük, tam bağımsızlık sloganları ile SSCB'den kopma süreci başlatılmış oldu. 1988-1993 yılları arasında Azerbaycan dış politikasının temel aktörü AHC'si olduğu söylenebilir. 1988 yılından itibaren SSCB'de Azerbaycan ile ilgili alınan kararlarda AHC'nin tutum ve davranışları göz önünde bulundurulmuştur. Merkez yönetimin açıklık, yeniden yapılanma ve demokratikleşme söylemi Azerbaycan'da milliyetçi söylemlerin ön plana çıkmasıyla tam bağımsızlık sürecinin başlatılmasına yol açmıştır. SSCB yönetimi, 21 Mayıs 1988 tarihinde Karman Bağirov'u görevden alarak Abdurrahman Vezirov'u atayarak Azerbaycan'da yönetim değişikliği yaparak sorunların üstesinden gelmeyi düşünmekteydi. Dağlık Karabağ'da Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerine itiraz eden halk

² Sovyet Azerbaycan'ında kişi başına düşen millî gelir Rusya, Ukrayna ve Beyazrusya'nın yarısına, Baltık Cumhuriyetlerindeki ise üçte birine denk geliyordu (Nesib Nesibli, Azerbaycan Tarihi, 2019, 442-445).

³ 1988-1991 yıllarında Ermenistan'daki 185 Azerbaycan köyünden ve diğer yerleşim yerlerinden yaklaşık 230.000 Azerbaycan Türkü zorunlu göçe tabi tutulmuştur. https://republic.preslib.az/az_a3.html Erişim Tarihi 17/02/2022

Özgürlük meydanında gösteriler yaparak merkez yönetimin bu duruma sessiz kalmamasını talep etmekteydiler. Dağlık Karabağ'da Ermenilerin tetiklediği bu süreç çok kısa bir zamanda bağımsızlık düşüncesinin gelişmesine neden oldu. Azerbaycan'ın 1918 yılında kabul ettiği üç renkli bayrak Özgürlük meydanına getirilerek bağımsızlığın sembolü olarak dalgalandırılmaya başlanılmıştır. Özgürlük meydanına toplanan halkın temel isteği; Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan politikasının durdurulması, Dağlık Karabağ'da ayrılıkçı kurum ve kuruluşların faaliyetinin sonlandırılması, Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan aleyhine politikalarının durdurulması gibi şartların yerine getirilmesini talep etmekteydiler. Bu ayrılıkçı politikalar devam ettiği taktirde Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulanması talep edilmekteydi. Bu gösteriler esnasında SSCB'den ayrılarak tam bağımsızlık sloganları atılarak toplum bilinçlendirilerek toplumdaki destek istenmekteydi. Azerbaycan'da bağımsızlık düşüncesinin tecelli ettiği Özgürlük meydanından halkın ayrılmayarak sürekli gösteriler düzenlemesi, yönetimin her geçen gün zayıflayarak AHC'nin güçlenmesine yol açmaktaydı (Abdullayev, 2017, 346). Bu gelişmeleri önlemek için Kasım 1988 yılı Sovyetler Birliği Komünist Partisi Kongresi'de Mihail Gorbaçov, AHC'ni yeniden yapılanma düşüncesinden uzak, milliyetçi, ayrılıkçı, SSCB'nin temellerini mahveden ve dış güçlerin etkisinde olan kurum olduğunu iddia etmiştir. M. Gorbaçov'un AHC'yi hedef göstermesi ile Azerbaycan'da bu kuruma karşı sert politikaların başlatıldığı söylenebilir. 4 Aralık 1988 yılında Özgürlük Meydanı zorla boşaltılarak, AHC'nin faaliyetleri de artık yönetim tarafından kısıtlanarak üyelerine baskılar yapılmaktaydı. Azerbaycan'da başlatılan bu özgürlükçü düşünce merkez yönetimin Bakü ve diğer bölgelerde olağanüstü hal ilan etmesine yol açmıştır (Hüseyn, 2019). 12 Ocak 1989 tarihinde SSCB Yüksek Konseyi kararı ile Azerbaycan SSC Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinde Özel Yönetim Kurulunun oluşturulması hakkında karar alarak, bölge Azerbaycan'dan alınarak Moskova yönetimine devredildi (Abdullayev, 2017, 346). Azerbaycan aleyhine gelişen bu durumu⁴ değiştirmek için AHC'si, 16 Haziran 1989 tarihinde tüm baskılara rağmen 1. Kongresini⁵ yaparak Abulfaz Elçibey'i başkan

⁴ Ermeniler, Hankendi ilini ablukaya alarak halkın zorla göçe tabi tutmuşlardır. Hankendi ilinden 14.000 Azerbaycan Türkünü zorla göç ettirilmiştir. https://republic.preslib.az/az_a3.html Erişim Tarihi 17/02/2022

⁵ AHC'in kabul ettiği ilk programda temel amaçları şu şekilde ifade edilmişti: AHC'nin siyasi faaliyetinin temel amacı Sovyetler Birliği bünyesinde Azerbaycan SSC'in siyasi, ekonomik ve medeni egemenliğini kazanmak, Sovyet Azerbaycan'ın hukuk devletine dönüştürmektir. İlk kurucu konferansta kabul edilmiş

seçmiştir. AHC'si yönetim ile birlikte iç ve dış politikada söz sahibi olarak yönetimin yetkisini paylaşmaya başlamıştır. Bunu en çarpıcı örneği, 1989 yılında yapılmış SSCB Halk Milletvekilleri 1. Kongresine seçilmiş üyelerine AHC'nin baskıları sonucunda 23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan SSC'nin Bağımsızlık Hakkında kanun teklifi kabul edilmiştir. Azerbaycan Anayasasının SSCB Anayasasından üstün olduğu vurgulanarak, Azerbaycan'ın istediği zaman SSCB'den ayrılması fıkrası eklenmiştir. Bu gelişmelerin AHC'nin iç ve dış politikada başarısı olarak kayda geçtiği söylenebilir. Azerbaycan Halk Cephesi olduğu dönemde, Sovyet sisteminin tahrip ettiği toplumun kültürünün yozlaşmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Dış politikada AHC'nin bir diğer başarısı, 28 Kasım 1989 tarihinde Dağlık Karabağ bölgesinin yeniden Azerbaycan yönetimine devredilmesini Moskova yönetimine kabul ettirmiştir (Abdullayev, 2017, 346-348). Kasım 1989 yılında AHC Nahçıvan şubesinin meclis toplantısında alınan kararla, Kuzey ile Güney Azerbaycan arasındaki sınır direklerinin ve tellerinin sökülmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar ile Sovyet ve İran sınırları olarak bilinen, Azerbaycanı ikiye ayıran sınırın ortadan kaldırılması diğer bölgelerde de gerçekleşmeye başlamıştır. 18 Ocak 1990 yılında Azerbaycan'ın Bilesuvar ve Celilabat şehirlerindeki sınır direklerinin sökülmesi gerçekleşmiştir.⁶ AHC'nin üç aylık aralıksız gösteriler düzenleyerek merkez yönetime büyük baskılar yaparak aynı zamanda bölgelerde Celilabad, Sabirabad, Ağcabedi ve Lenkeran bölge yöneticiler halkın talepleri ile görev bırakmışlardır. Bu gelişmeler Sovyet yönetimin denetim mekanizmasını her geçen gün daha da sert bir şekilde uygulamasına yol açmıştır. 15 Ocak 1990 tarihinde Sovyet yönetimi yeniden olağanüstü hal ilan etmek zorunda kaldı. Tüm bu sürecin tek aktörü AHC'si artık sivil toplum kuruluşu olmaktan çıkarak yönetime gelerek toplumun sorunlarını çözebilecek tek güç olduğunu kanıtlamaya başlamıştır. 1990 yılının başlarında artık Azerbaycan'da tam anlamıyla çift başlı bir hâkimiyet söz konusuydu (Nesibli, 2019, 450-452). Sovyet

olan "Azerbaycan SSC'nin Devlet Egemenliği Hakkında" kararnamede ise konu belgeye şu şekilde yansımıştır: "Azerbaycan'da Demokratik Cumhuriyeti'nin yapısı Sovyet Sosyalist yapısı ile değiştirildikten sonra egemenlik imparatorluk siyaseti sonucu kaldırılmış ve bugüne dek tekrar kurulamamıştır. AHC'nin diğer program amaçları arasında toplumun demokratikleşmesini sağlamak; tarihî yer adlarının değiştirilmesi; Güney Azerbaycan ile medeni ilişkilerin geliştirilmesi; cumhuriyette yaşayan her bir vatandaşın insani ve sivil haklarının korunması; tüm milletler için eşit hakların ve hürriyetlerin korunması; seçimler üzerinde yerel kontrolün sağlanması; toprakların köylüler arasında paylaşımı; Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının sömürülmesinin önlenmesi' gibi maddeler yer almıştır.

⁶ 31 Aralık Dünya Azerbaycan Türklerinin Dayanışma ve Birlik Gününe İlişkin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin Kararı, https://nakhchivan.preslib.az/az_b5-19.html Erişim Tarihi 12/02/2022

yönetimi ise, sorunların çözümü için gerçekçi politikalardan uzak 11. Kızıl Ordun'un Bakü'de düzeni korumak için müdahalede bulunması gerektiği kararı almıştır. Sovyet yönetimin baskıcı tutumu karşısında halk AHC'si etrafında birleşerek Azerbaycan Komünist Partisi önünde gösteriler düzenleyerek A. Vezirov'un istifa etmesini ve seçimler yoluyla halkın istediği kişinin yönetime getirilmesini talep etmekteydiler. Bu çözümlenme süreci 19 Ocak 1990 yılında Nahçıvan Özerk bölgesinin SSCB'den ayrılma kararı ile sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı iki yıl aralıksız gösteriler düzenleyen halkı cezalandırmak ve ayrılıkçı düşüncüyü yok etmek için 20 Ocak 1990 yılında 11. Kızıl Ordu birlikleri Bakü'deki gösterilere müdahale ederek 131 kişiyi katletmiş ve 734 kişiyi yaralayarak halka gözdağı vermiştir. AHC'nin karargâhı dağıtılarak üyeleri hapsedilmiştir. 20 Ocak Katliamının dünya basınına ulaştırılması ve katliamın yapılmasına itiraz ederek 21 Ocak günü Moskova'daki Azerbaycan temsilciliğine giden Haydar Aliyev bu katliamı kınayarak Sovyet yöneticilerinin sorumlu olduğunu açıklamıştır. Haydar Aliyev, bu katliamı uluslararası yayın organlarına ulaştırarak, Azerbaycan'ın haklı duruşunu savunarak bağımsızlıktan yana tavır sergilemiştir. Sovyetler Birliği Azerbaycan'da olağanüstü hal ilan etse de 22 Ocak günü iki milyona yakın insan Özgürlük meydanına toplanarak matem gösterileri sırasında parti üyelik kartlarını ve Sovyet pasaportlarını yakarak tüm iş yerlerinde 40 günlük greve girmiştir. Toplumun tamamında infial uyandıran bu olay sonrasında 24 Ocak 1990 yılında Moskova'nın direktifleri ile Ayaz Mütallibov Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin birinci sekreterliğine tayin edilmiştir (Abdullayev, 2017, 346-348). Ayaz Mutallibov'un parti sekreterliğine atanması toplum tarafından kabul edilmesi pek olası değildi. Dönemin iktidar yetkilileri ile AHC anlaşarak 19 Mayıs 1990 yılında cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturularak, Azerbaycan Yüksek Sovyet kararı ile Ayaz Mutallibov cumhurbaşkanı seçildi. Bu durum aslında AHC'nin iktidarı etkileyerek, iç ve dış politikayı yönlendiren en önemli sivil toplum kuruluşu olduğunun bir göstergesidir. AHC'si iktidarı devamlı baskı altında tutarak gösteriler düzenleyerek taleplerini gerçekleştirmekteydiler. Bu baskılardan birisi de, 21 Mayıs 1990 tarihinde cumhurbaşkanı karar imzalayarak, 28 Mayıs 1918 yılında kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin varisi olarak, üç renkli bayrağın yeniden eski parlamento binası üzerinde göndere çekilmesi gerçekleşmiştir. 20 Haziran 1990 yılında Haydar Aliyev'in Moskova'dan Nahçıvan'a gelerek AHC'nin bağımsızlığa ulaşma mücadelesine destek

vermiştir. Haziran 1990 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyetine milletvekili seçimleri zamanı AHC başta olmakla 20'den fazla sivil toplum kuruluşunun yetkilileri Demokrasi Bloğu oluşturarak seçimlere katılmışlardır. 30 Eylül 1990 yılında parlamento seçimlerinde yapılan usulsüzlükler sonucunda 360 sandalyeden 30 tanesini Demokrasi Bloğu kazanmıştı. Bu seçimlerde Azerbaycan parlamentosuna ve Nahçıvan Özerk Bölgesi parlamentosuna milletvekili seçilen Haydar Aliyev AHC ile birlikte 17 Kasım 1990 yılında Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ismini değiştirilerek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti olması ve üç renkli bayrağın resmi olarak devlet bayrağı olması kararı alınmıştır. Azerbaycan'daki yönetim AHC'ni oyalama taktiği seçerek halkı sindirebileceğini düşünmekteydiler. Azerbaycan'daki yönetimin iç ve dış politikada temel belirleyici olarak Moskova'nın direktiflerini harfiyen uygulamaya çalışmaktaydı. Yöneticiler halktan kopuk oldukları için ve halk tarafından seçilmedikleri için Moskova'nın emirlerini uyguladıkları sürece yönetimde kalabileceklerini bildikleri için Sovyetler Birliğinden yana tavır takılmaktaydılar. 17 Mart 1991 yılında Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nde kalması ile ilgili referandum yapılmıştır. Bu referandum kararına parlamentodaki Demokrasi Bloğu ve Nahçıvan milletvekilleri boykot etmiştir.

19-21 Ağustos 1991 yılında SSCB yöneticileri arasındaki muhafazakar grubun darbe yaparak olağanüstü hal ilan ederek, SSCB'nin devam ettirilmesi gerektiğini ilan etmişlerdir. Boris Yeltsin'in taraftarlarının direnişi ve demokrasi yanlıların tavrı ile darbe girişiminin başarısız oldu. Bu süreç Azerbaycan'da da demokrasi yanlılarının yeniden güçlenmesi dönemi olarak söylenebilir. AHC önderliğinde yeniden gösteriler düzenlenerek iktidardan taleplerinin yerine getirilmesini istemekteydiler. Talepler şöyle sıralanabilir;

8 Eylül 1991 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin durdurulması, Parlamento seçimlerinin yeniden yapılması, Azerbaycan'da olağanüstü halin kaldırılması,

Dağlık Karabağ özerk bölgesinde egemenlik haklarının sağlanması gibi taleplerle gösteriler yapılmaktaydı. Bu gösteriler sonucunda 30 Ağustos 1991 yılında olağanüstü toplanan parlamentonun kararı ile Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden ilanı

hakkındaki bildirme kabul edilerek, Bakü’de olağanüstü hal rejiminin kaldırılması ve milli savunma güçlerinin oluşturulması kararları alınmıştır (Abdullayev, 2017, 351-353).

8 Eylül 1991 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimini boykot ederek seçimlere katılmayan AHC’nin itirazlarına rağmen Ayaz Mutallibov seçimin galibi ilan edilmiştir. Seçim sonrası demokrasi yanlılarının itirazlarının daha da genişlemesiyle, 14 Eylül 1991 yılı Azerbaycan Komünist Partisinin kapatılması kararı alınmıştır. AHC’nin en önemli başarılarından bir tanesi 18 Ekim 1991 yılında Parlamentonun kararı ile Azerbaycan Bağımsızlık Kanunu anayasaya eklenmiştir. Aslında AHC’nin temel gayesinin tam bağımsız bir cumhuriyet tesis ederek, demokratik ilke ve kurallara uygun, insan haklarına saygılı bir yönetim inşa etmeye çalışmaktaydılar. Artık Azerbaycan ikinci defa resmen bağımsızlığa kavuşarak 1918 yılında kurulmuş cumhuriyetin varisi olduğunu kabul etmiştir. AHC’nin bir sivil toplum kuruluşu olarak faaliyetleri üç evreden oluştuğunu söylenebilir. Birinci aşamanın Sovyet sisteminin baskıcı yöntemlerine karşı mücadele ederek toplum tarafından tanınması ve kabul edilmesi, ikinci aşama toplumun sürükleyici gücü olarak toplumun tamamına hitap edebilecek eylemlerde bulunması ve son aşama olarak istediklerinin yönetim tarafından kabul edilmesi aşaması olarak söylenebilir. AHC’nin baskıları ve toplumun talepleri üzerine yeni ilan edilmiş cumhuriyet ikili bir yapı mevcuttu. Sovyetten kalma yöneticileri ile toplumun talepleri arasında uyumsuzluk vardı. Bu taleplerden bazılarını yöneticiler kabul ederek parlamentoda kabul etmek zorunda kaldı. Artık Sovyetler Birliği’nin politikaları iflas etmiş yeni gerçeklikler ortaya çıkmıştır. Bu taleplerden bazıları; 31 Aralık tarihinin dünya Azerbaycanlılarının birlik ve beraberlik günü olarak anılması, kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi, üniversite sınavlarının test yöntemi ile yapılması parlamentoda kabul edilmiştir. Devrim niteliğinde alınan kararlar sonrasında SSCB’nin Azerbaycan’a gözdağı vermek için Karabağ bölgesinde ayrılıkçı düşünceli gruplara silah yardımı yapmak suretiyle bölgenin Ermeni güçleri tarafından işgal edilmesini desteklemiştir. Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelesi vermesi Rusya tarafından her zaman engellenmeye çalışılmıştır. Bu mücadeleyi sekteye uğratmak için Karabağ kartını elinde tutan Rusya, barış görüşmelerini de sabote etmiştir. Bu süreçte artık Azerbaycan’ın dış politikasının en temel belirleyicisi Karabağ sorunu olmuştur. Artık bundan sonra hükümetlerin değişimini ve başarılı olup olmamasını Karabağ sorunu belirleyecektir. 26 Kasım 1991 yılında toplumun isteğine

tercuman olan AHC'nin önerisi üzerine Karabağ sorununun çözümü için parlamentodaki milletvekillerden oluşan Milli Konsey oluşturulmuştur. Konseyde 25 demokrasi yanlısı 25 tane hükümeti temsilen milletvekillerinin en önemli görevi geçici olarak yasama görevini yerine getirerek, kanun hükmünde kararnameler çıkarak Karabağ bölgesindeki katliamların araştırılması ve genel durumu müzakere ederek toplumu sürekli bilgilendirmesi amaçlanmıştır.

8 Aralık 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması ile SSCB'nin resmen sona ermesini ilan etmişlerdir. SSCB'nin sona ermesi sonrasında 29 Aralık 1991 yılında yapılan referandumda, toplumun yüzde 95'i "Azerbaycan'ın Bağımsızlık Beyannamesi"nden yana olduklarını belirtmişlerdir. Bu referandum sonrasında Azerbaycan'ın uluslararası sistemde tanınma sürecini başlatmıştır. Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye ve daha sonra Pakistan, İran, ABD ve Rusya olmuştur. Aralık 1991 yılında İslam Konferansı Örgütüne ve Şubat 1992 yılında Ekonomik İşbirliği Örgütüne üye olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanan ülke olarak bir diğer önemli gelişme 2 Mart 1992 yılında BM'ye üyeliği kabul edilmiştir. Diplomaside ve dış politikadaki bu olumlu gelişmeler Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğine mesafeli yaklaşması Rusya'nın Azerbaycanı Karabağ üzerinden hızaya getirmeye çalıştığını ve devamlı tehdit ettiği söylenebilir. Rus askeri birliklerinin desteği ile Ermeniler, Dağlık Karabağın stratejik bölgesinde bulunan Hocalı ilçesini iki aya yakın kuşatma altında tutarak 26 Şubat 1992 yılında soykırım gerçekleştirmişti. Bu olay sonrasında 613 kişinin işgencelerle öldürüldüğü, 1275 kişinin ise esir olarak götürülerek işgenceye maruz bırakılmıştır. Bu olay, Azerbaycan'da şok etkisi yaramıştır. Topluma gözdağı verilerek, toplumun psikolojisi bozulmuştur. Toplumun yenilmişlik ruhuna kapılarak, hem ordu birliklerinde hemde yönetimde hain araması üzerine oluşan huzursuzluk Dağlık Karabağ bölgesindeki savaşın baştan kaybedildiğini göstermiştir.

Hocalı soykırımı toplumu harekete geçirerek, yönetimin Ermeni katliamlarını durdurmada aciz kaldığı için istifa etmesi gerektiğini, Rus yanlısı yönetimin görevi bırakması talep edilmiştir. Hocalı soykırımı sonrasında Azerbaycan'da siyasi kriz ortaya çıkmış, Rusya, Ayaz Mutallibov'un yönetimde kalması için farklı yöntemler denese de AHC'si yönetimin istifa etmesi gerektiği üzerinde durmaktaydı. 6 Mart 1992 yılında Ayaz Mutallivov AHC'si tarafından istifaya zorlanarak yönetimin devredilmesi istenmekteydi. Ayaz Mutallibovun yönetimden uzaklaştırılması ile Şuşa şehrinin işgali

gerçekleştirilmiştir. 15 Mayıs 1992 yılında Rusya, Ayaz Mutalibovu yeniden yönetime geri getirmek istese de AHC'si parlamento ve cumhurbaşkanlığı sarayının önünde gösteriler düzenleyerek itiraz etmesi bu planın gerçekleşmesine engel olmuştur.

AHC'nin Rusya'nın planlarını her defasında engellemesi ve toplumun desteğini alarak direnç göstermesi Rusya'nın daha da sert politikalar ile karşılık verdiğini söyleyebiliriz. 18 Mayıs 1992 yılında parlamento başkanı İsa Gambar'ın seçilmesi ve cumhurbaşkanının görevlerinin de Meclise devredilmesi ile komünistlerin gücünün her geçen zayıfladığı ortamda Karabağ bölgesinin stratejik noktalarından birisi olan Laçın'ın Ermeniler tarafından işgali gerçekleşmiştir (Abdullayev, 2017, 353-357). Rusya'nın her defasında Azerbaycan'ı cezalandırarak Ermenistan'ı ödüllendirdiği görülmüştür. Rusya eski Sovyet Cumhuriyetlerinin üzerinde dominant ağırlığı her zaman sağlamaya çalışarak bu cumhuriyetlere karşı saldırgan dış politika izlemiştir. Dış politikasını oluştururken ve uygularken bunu açık bir şekilde dile getirmektedirler. Yeni bağımsızlığını kazanmış ülkeleri kendi etkisi altında tutmaya çalışmıştır. Rusya'nın emperyalist dış politikasına karşı direnen ve Azerbaycan'da uygulanmasının karşısındaki yegâne güç AHC olduğu söylenebilir. Rusya'nın baskısı ve engellemelerine rağmen 7 Haziran 1992 yılında cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılarak AHC'nin lideri Abulfez Elçibey cumhurbaşkanı seçildi. Abulfez Elçibey'in iktidara gelmesi, sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkan ve büyük mücadele veren AHC'nin de iktidara taşındığı anlamına gelmekteydi. Azerbaycan tarihinde ikinci kez sivil toplum kuruluşları oluşturarak iktidara ulaşmanın örneği yaşanmıştır. 1918 yılında ve 1991 yılında ilan edilen cumhuriyetin oluşum sürecine baktığımızda sivil toplum kuruluşlarının Rusya'ya karşı mücadele ederek bağımsızlık elde ettikleri görülmüştür.

AHC'si iktidara geldikten hemen sonra toplumun genel talepleri doğrultusunda iktidarın iç ve dış politikasının temel parametreleri belirlenmeye çalışılmıştır. Toplumun genel taleplerinin Azatlık meydanında şekillenerek iktidara taşınması ve AHC yönetiminin de meydana gelen sloganlara ve vaadlere sadık kalarak politika benimsediği görülmüştür. AHC iktidarının iç ve dış politikadaki uygulamaları kendi sonunu hazırlamaya başlasada o dönemde devrim niteliğinde alınan kararlar Azerbaycan'ın devlet olarak varolabilmesi ve günümüze taşınmasında çok önemli adımlar olduğu söylenebilir. AHC'nin iç ve dış politikasında aldığı önemli kararlardan bazıları şunlardır;

Cumhuriyet döneminde kabul edilmiş milli marşı ve arması yeniden kabul edilmiş,
Para birimi manat olarak kabul edilmiş,
Sovyetler Birliği cumhuriyetleri içinde ilk defa üniversite sınavları test yöntemi ile yapılmaya başlanmış,
Sovyetler Birliği cumhuriyetleri içinde ilk defa Latin alfabesine geçerek devlet dilini Türk dili olarak kabul etmiş,
Siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları hakkında kanun kabul edilmiş,
İnanç özgürlüğü ve insan hakları ile ilgili devrim niteliğinde kararlar kabul edilmiştir.
Serbest piyasa ekonomisine geçiş, özelleştirme programının başlatılması, girişimcilik faaliyetleri, menkul kıymetler ve borsalar ile ilgili kanunlar kabul edilmiştir.
AHC'nin Batı yanlısı politikalar uygulaması özellikle dış politika kararlarının artık Moskovadan alınmayacağını beyan etmesi üzerine Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. 12 Ekim 1992 yılında Rusya ile ilişkileri normalleştirmek için dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenlik alanlarında anlaşma imzalanmıştır. Rusya ile yapılan bu anlaşma, Azerbaycan'ın tanınması ile haklarının savunulması ve en önemlisi taraf olarak kabul edildiği söylenebilir. Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmamasını açıkça beyan etmesi ve BDT'yi Sovyetler Birliğinin devamı olarak tanımlaması üzerine Rusya, Azerbaycan'da en kısa zamanda yönetimi değiştirmek için politikalar geliştirdiği söylenebilir. Bu yönetim değişikliği içindeki huzursuzluk ve Dağlık Karabağ'da toprak kaybı ile hızlanmıştır. Rusya, Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenilere silah ve mühimmat desteği vererek savaşın daha fazla bölgelere yayılmasını teşvik ederek Azerbaycan'ın tamamında etnik farklılıklar üzerinden ayrılıkçı politikalar geliştirdiği söylenebilir. Azerbaycan'ın güney ve kuzey sınırlarında ayrılıkçı örgütler Rusya'nın desteği ile toplum içerisinde huzursuzluk oluşturarak özerklik talep etmekteydiler. Rusya, özerklik talep eden bu grupları destekleyerek Azerbaycan'ın içten parçalanması politikasını gündemde tutarak AHC hükümetini zayıflatmak için eylemler gerçekleştirdiği söylenebilir (Abdullayev, 2017, 356-360).

Rusya'nın AHC yönetimini istememesinin bir diğer sebebi, Rusya içindeki Türk-Müslüman topluluklarına rol, model olabilecek bir devlet istememekteydi. (<https://musavat.com/news/rusiya-azerbaycana-qarsi-bir-nece-varianti-ise->

salmisdi_154510.html Erişim Tarihi 17/02/2022). Azerbaycan yönetimindeki bu değişim dalgasının Rusya'nın içindeki Türk ve Müslüman topluluklara sıçramasını önleyerek, bu halklara örnek bir devlet olmaması için uğraşmıştır. Abülfez Elçibey Sovyetler Birliğinin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı sürecinde aktif rol alan bir lider olarak Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması gerektiğini ve bu yönde kararlılığı ile net tavır takınması bir sonraki süreç olarak görülebilir. Bu süreçte Abulfez Elçibey ile ABD Büyükelçisi Richard Miles görüşmesinde, büyükelçinin "Rus askeri birliklerini ülkenizden çıkarmanız sizin iktidarınızın sonu olacak ve bu süreçte biz sizi desteklememiz mümkün olmayacak". Abulfez Elçibey ise "eğer şimdi yapmazsak bundan sonra hiç kimse bunu yapmaz" diyerek bu konuda ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir (Caferoğlu, 2020). Abulfez Elçibey'in bu tür direnç sergilemesi, Moskova yönetiminin onun iktidardan devrilmesi planını hızlandırdı. Rus askeri birliklerinin çıkarılmasına itiraz eden Moskova yönetiminin, Azerbaycan üzerindeki planını şöyle özetleyebiliriz: Abülfez Elçibey yönetimini devirerek, Rus yanlı yöneticilerin yönetime getirilmesi olarak formüle edilebilir. Yönetim değişikliğini gerçekleştirmek için, Ermenistan Rus askeri birliklerinin yardımı ile Karabağ bölgesini işgal girişimi ve 3 Nisan 1992 tarihinde Kelbeceri işgal etmesi, Azerbaycanı içten küçük gruplara parçalayarak zayıflatmak, Rus askeri birliklerine yakınlığı ile bilinen kişilerin yönetimi devamlı tehdit ederek devirme girişimi Azerbaycan'ı iç savaşa sürükleyerek mümkün olabilirdi. Kelbecerin işgali sonrasında AHC hükümeti 30 Nisan 1992 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin 822 nolu kararı ile Kelbecer bölgesindeki işgalin sona erdirilmesi kararı alınmasında başarılı olmuştur. BM kararları ile süreç 3+2+2 formülüne dayanarak, Türkiye, ABD, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan ile müzakerelere başlatılarak, Karabağ'ın Azerbaycan ve Ermeni temsilcileri sürece katılarak, 14-30 Haziran 1993'te Kelbecer bölgesinin tamamen boşaltılmasına ilişkin takvim onaylanmıştı. Bu süreçte, bölgesel askeri ayaklanmalar ve yönetime karşı askeri darbe yapılarak bu planın gerçekleşmesini engellemişlerdir. 25 Mayıs AHC iktidarının en fazla güvenilebileceği ve fikri birliktelik açısından dış politikasını Türkiye ile uyumlu olması gerektiğini düşünen Azerbaycan yönetiminin Rusya karşısında yalnız bıraktığı algısı oluşmuştu (https://musavat.com/news/rusiya-azerbaycana-qarsi-bir-nece-varianti-ise-salmisdi_154510.html Erişim Tarihi 17/02/2022).

AHC'nin Batı yanlısı politika izlemesine rağmen, 24 Ekim 1992 tarihinde ABD Kongresi 907 nolu ek kararı ile Azerbaycan'ın Ermenistan'ı abluka altında tutmakla suçlayarak, Özgürlüğü Koruma Yasası çerçevesinde Azerbaycan'a yapılacak her türlü yardımı durdurmuştur (Abdullayev, 2017, 359). Bu dönemde sivil toplum kuruluşları çok önemli görevler üstlendiği söylenebilir. Bağımsızlık mücadelesi ve bağımsızlığın kazanılması dönemi olarak söylenebilir. Bu dönemde 198 sivil toplum kuruluşu faaliyet göstererek bağımsızlığın kazanılması, bağımsız devlet yapılanması ve Karabağ savaşına yardım sağlayarak savaş mağdurlarına yardım etmeye çalışmaktaydılar. STK'nın bir diğer önemli görevi ise, yeni oluşan cumhuriyete hukuki alt yapı sağlamak konusunda yardım ettiği söylenebilir (Guliyev, 2011, 16). Ülkede gerçek durumu analiz ederek iç ve dış politikada alınan kararlarda etkili olmaya çalışmaktaydılar. Bu dönem sivil toplum kuruluşlarının iktidara taşınması ve iktidarda temsil edildiği dönemi olarak söylenebilir. Bu dönemin dış politikası aslında sivil toplum kuruluşlarının önceden belirledikleri ilke ve amaçlar doğrultusunda oluşturulduğu söylenebilir. STK açısından bu dönemin bir diğer önemi 10 Kasım 1992 tarihinde STK ile ilgili yasa çıkarılmıştır. Bu yasanın hükümleri o dönemin şartları göz önüne alındığında sivil toplum kuruluşlarına geniş yetkiler verdiği görülmektedir. Bu yetkiler arasında en önemlisi kanunen yasak olmayan kaynaklardan fon sağlamak, kendi görüşlerini açıklamak için yasalara uygun olarak kitle iletişim araçları kurma, miting, gösteri, toplantı ve diğer kitlesel etkinlikler düzenleme hakkına sahip olmaları devlet tarafından garanti altına alınmıştır. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının uluslararası sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparak başka ülkelerde temsilcilik açması veya uluslararası sivil toplum kuruluşlarının Azerbaycan'da temsilcilik açması yasa çerçevesinde düzenlenerek faaliyetlerine izin verilmiştir. Özellikle uluslararası sivil toplum kuruluşlarının uluslararası alanda Azerbaycan'ın tanıtılması ve insani yardım faaliyetlerini gerçekleştirmek için teşvik edilmişlerdir (<http://www.e-qanun.az/framework/7829> Erişim Tarihi 26/11/2022). Azerbaycan'da insani yardım alanında 45 uluslararası ve 41 yerli sivil toplum kuruluşunun faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle uluslararası yardım kuruluşları her yıl farklı projeler kapsamında Karabağ savaşı mağdurlarının sosyal sorunlarının çözümü için 25-30 milyon dolar fon ayırdıkları söylenebilir. Azerbaycan ekonomisinin zayıf olduğu dönemde, Karabağ savaşı mağdurlarının sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında uluslararası yardım kuruluşları çok

önemli görevler üstlendikleri sivil toplum kuruluşlarının ne kadar önemli oldukları gerçekliğini göstermiştir. 1992-2001 yılları arasında devletlerin, uluslararası yardım kuruluşlarının ve yerli insani yardım kuruluşlarının Karabağ savaşı mağdurlarının sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için toplamda 900 milyon dolar harcanmıştır. Karabağ Savaşı sonrası oluşan bu zor dönemlerde sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri çok önemli olmuştur (Hasanov, 2011, 9-15).

3.4.1.2. Azerbaycan Kadın Haklarını Savunma Cemiyeti'nin Dış Politikada Rolü ve Önemi

Bu cemiyet Novella Caferoğlu tarafından 1989 yılında kurulmuştur. Cemiyetin ilk faaliyetleri Ermenistan'dan zorunlu göçe tabi tutulmuş insanlara ve Karabağ bölgesindeki insanlara Türkiye'den gelen yardımları ulaştırarak sorunlarının çözülmesine yardımcı olmaya çalışmışlardır. 20 Ocak 1990 yılında 11. Kızıl Ordu tarafından katledilen insanlar ile ilgili tüm bilgileri Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göndererek, bu katliamın uluslararası kuruluşlar aracılığıyla devletlerin de bilgilendirilmesine çalışılmıştır.

Bu cemiyetin temel faaliyetleri, toplumun bilinçlendirilmesi, insan hakları ihlallerin ortaya çıkararak, savunulmasını gerçekleştirmek, sivil toplum gelişmesine katkı sağlamak, mahbus kadınların haklarının savunulması ve özgürlüğüne kavuşmaları için hükümetin oluşturduğu af komisyonuna evrakların gönderilmesi, hapisanelerin durumunun iyileştirilmesi, devlet kurumlarında çalışan kadınların haklarının korunması olarak birçok alt başlıkta toparlanabilir. Sözkonusu cemiyet ile birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığının kazanılması mücadelesinde ve insan hakları savunucu olan STK'larının da (Uluslararası İnsan Hakları-Ramiz Rzayev, İnsan Hakları Merkezi-Eldar Zeynalov, Helsinki Sivil Meclisi-Arzu Abdullayeva) etkisi olduğu söylenebilir (Caferoğlu, 2011, 32-54).

3.4.2. Haydar Aliyev Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikada Rolü ve Önemi

Haydar Aliyev, 15 Haziran 1993 yılında Meclis başkanlığına seçilerek, 24 Haziranda ise cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu dönem, Azerbaycan'ın bağımsızlık tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak söylenebilir. Haydar Aliyev yönetime

geldikten hemen sonra iç karışıklıkları belli düzene sokmak ve ayrılıkçı grupların temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirerek iç huzuru sağlamaya çalışmıştır (Sip, 2003). İktidardan muhalefete geçen AHC'si mücadeleye yeniden yeni boyutta başlatmıştır. SSCB döneminde bağımsızlık mücadelesi veren AHC bu dönemde bağımsızlığın garantörü olarak hükümete baskı yaparak, demokrasi ve insan haklarının pekişmesi mücadelesi vermiştir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının çeşitlendiği ve her alanda yeni sivil toplum kuruluşlarının oluştuğunu söyleyebiliriz. AHC'nin bir yıllık iktidarı döneminde bu düşünceye alternatif sivil toplum kuruluşlarının çok etkili olduğu söylenemez. AHC iktidarı kaybettikten sonra sivil toplum kuruluşlarının yeniden bu yapı etrafında kümelenildiği söylenebilir.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra özellikle ABD, İngiltere, İran, Norveç, Almanya ve Rusya gibi bölgede iddialı olan devletlerin elçilikleri güdümünde uluslararası sivil toplum kuruluşları veya dolaylı olarak destekledikleri sivil toplum kuruluşlarının yönetimi etkilemeye çalışmışlardır. Elçiliklerin güdümünde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının hem kendi ülkelerinin çıkarlarını korumak hem de Azerbaycan'ın dış politikasını etkilemeye çalışmaktaydılar. Elçiliklerin tavsiyesi ve isteği üzerine fon ayrılan bu sivil toplum kuruluşları genellikle yönetime muhalif tutumu ile bilinmekteydi. Yerel sivil toplum kuruluşlarının yönetimi etkileme gücünün zayıf olması ve yönetim karşısında tutunamaması üzerine uluslararası sivil toplum kuruluşları temsilcilikler açarak bölgede demokrasinin ve insan haklarının savunuculuğunu yapmaya çalışmışlardır. Uluslararası sivil toplum kuruluşları yerel sivil toplum kuruluşlarına fon sağlayarak güçlenmesine neden olmaktaydılar. Demokrasi ve insan hakları savunucu olarak ortaya çıkan STK'ları dış politika ve temel konularda devlet ile birlikte hareket ederek devletin garantörü olduğunu göstermiştir. Haydar Aliyev döneminde yönetime muhalif olan sivil toplum kuruluşlarının temel mücadelesi bağımsızlığın devamı ve Karabağ bölgesinin işgalinin sonlandırılması için faaliyet göstermeye çalışırken, Haydar Aliyev iç karışıklıkları belirli düzene koymak ve yetki paylaşımı için anayasa yazımı ve onaylanmasını önemsemekteydi. 10 Kasım 1995 tarihinde Anayasanın kabul edilmesi ile birlikte STK'nın da hukuki statüsü belirlenmiştir. Anayasanın 58 maddesi ile STK'nın oluşturulması güvence altına alınmıştır (Süleymanova, 2011, 22). Haydar Aliyev'in kişisel özellikleri ve yönetim deneyimi dış politikada temel belirleyici olduğu ama zamanla bu STK'larını da kendi

dış politikasının bir parçası yapmasını becerdiği söylenebilir. Haydar Aliyev gerektiği zaman bu sivil toplum kuruluşlarını iç ve dış politikada kullanarak başarılar elde ettiği söylenebilir.

Haydar Aliyev'in kişisel özellikleri ve SSCB'nin yüksek mevkilerinde görev yapması dönemin liderleri ve yöneticilerini yakından tanınması, uluslararası sistemdeki güç dengelerini çok iyi okuması ülkenin dış politikasının genel çerçevesini tanımlamasına yol açmıştır.

SSCB Soğuk Savaş döneminde dünyanın en önemli güç merkezlerinden birisi olarak uluslararası sistemde söz hakkına sahip bir ülkenin üst düzey yöneticilerinden birisi olan Haydar Aliyev, geniş bilgi ve deneyimi ile Azerbaycan'ın cumhurbaşkanı olarak büyük avantaja sahipti. Söz konusu deneyimi dolayısıyla ABD, Fransa, Türkiye, İran, Çin ve Rusya ile ikili görüşmelerde bu üstünlüğünü koruyarak Azerbaycan'ın dış politikasında yeni fırsatlar oluşturmaya çalışmıştır.

Dış politika öncelikleri olarak Azerbaycan devletinin bağımsızlığını garanti altına alarak, uluslararası alanda çıkarlarını savunan akıllı, becerikli bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası konumunu güçlendirmek için, tüm dünya ülkeleri ile eşit, karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurarak ve geliştirerek, cumhuriyetin ekonomisinin, kültürünün ve biliminin gelişmesi için etkin dış politika geliştirilmesi gerektiği bilinmekteydi.

Haydar Aliyev döneminde dış politikada dikkat edilen temel hususlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 10. Maddesine göre "Azerbaycan, diğer ülkelerle ve dış dünyayla ilişkilerini, ülkenin çıkarlarını dikkate alan uluslararası hukuk ve ilkeler temelinde inşa etmektedir" diye belirtilmiştir.

Haydar Aliyev dış politikanın ana hedefleri olarak, devletlerarası işbirliği ve karşılıklı işbirliğini geliştirmek, devletlerarası ilişkilerin uluslararası hukuk kurallarına uygun düzenlenmesini sağlamak olarak belirtilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası aşağıdaki ilkeleri belirlenmiştir: tüm devletlerin egemenlik haklarına saygı; anlaşmazlıkların barış ve müzakere yoluyla çözümlenmesi; karşılıklı yarar sağlayan ekonomik, bilimsel ve kültürel işbirliğinin kurulması; devletlerarası ilişkilerin önündeki engellerin kaldırılması gibi ilkeler etrafında şekillenmiştir (Mammadov, 2017, 27-31).

Azerbaycan; Rusya, İran, Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan ile komşu olan bir devlet olarak Batı ile Doğu'yu, Kuzey ile Güney'i birbirine bağlayan en kısa ulaşım ve enerji koridoru olarak, büyük enerji ve ulaştırma haberleşme projelerinin uygulanmasında Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli konumu bilinmektedir. Haydar Aliyev bu jeopolitik ve jeostratejik konumu dış politikada bir araç olarak kullanarak, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz tedarikçisi olabileceğini açıklamıştır. Haydar Aliyev'in dış politikadaki başarısı uluslararası sistemde bir biriyle rekabet halinde olan ülkelerin biraraya getirilmesi ve ülkelerin çıkarlarının gözetilmesi sağlanmıştır. Azerbaycan, piyasa ekonomisine geçiş sağlamak ve yabancı yatırımcılar ile ekonomisinin temellerini pekiştirmeye çalışmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile uluslararası sistemdeki güç dengelerini bölgede dengelemeye çalışmıştır. Bölgede bu tür uluslararası projelerin gerçekleşmesi için dış politikada denge politikası yürütüleceğini ilan etmişlerdir. Haydar Aliyev dış politikada denge politikası ile maksimum kazanç sağlanabileceğini vurgulamıştır. Bu denge politikası ile ABD, Rusya, İran ve İsrail gibi farklı çıkarları olan ülkeleri aynı potada buluşturmayı başarmıştır.

Haydar Aliyev döneminin temel karakteristik özelliklerinden birisi de uluslararası sivil toplum kuruluşlarının yerel sivil toplum kuruluşlarına fon sağlayarak çeşitli eğitim programları ile aktif olmaları ve yönetime baskı uygulamaları için destek vermelerine karşın, yönetimin bu süreci kendi lehine çevirerek fazla engel olmadığı görülmüştür. Bu dönemin bir diğer özelliği AHC'nin sivil toplum kuruluşu olmaktan çıkarak yeni bir yapılanmaya giderek siyasi parti olarak ilan edilmesi oldu. AHC ve Musavat Partisi en önemli siyasi parti olarak iktidar mücadelesini sürdürdüğü bu dönemde söz konusu partilerin görüşlerini savunan sivil toplum kuruluşlarının yeni bir mücadele sürecine girdikleri söylenebilir. İktidara muhalif özellikle AHC ve Musavat Partisi ile düşünce birlikteliği olan sivil toplum kuruluşlarının uluslararası sivil toplum ve düşünce kuruluşlarından fon desteği sağladıkları aynı zamanda eğitim aldıkları söylenebilir. Bu gelişmeler iktidarı zayıflatan olgu olmaktan çok iktidarı uluslararası sistemde güçlendiren en önemli özellik olduğu söylenebilir. Haydar Aliyev'in güçlü lider olması ve rakiplerine hayat alanı tanınması sebebiyle sivil toplum kuruluşlarının hızla artması ve gelişmesine engel olmamıştır. Bu dönemde uluslararası sivil toplum ve düşünce kuruluşları fon sağladıkları yerel sivil toplum kuruluşları üzerinde daha fazla etkiye

sahipti. Demokrasi ve insan hakları savunucu olan bu kuruluşlar genellikle iktidarın uygulamalarına eleştirel yaklaşmaktaydılar. Haydar Aliyev dönemindeki sivil toplum kuruluşlarının bir diğer özelliği bağımsızlığın garantörü olarak kendileri konumlandırarak iktidarı etkilemekteydiler.

1995 yılında Anayasa'nın 58. Maddesinde⁷ sivil toplum kuruluşlarına katılım hakkı ve faaliyetleri yasal zeminde tanınmıştır. Anayasa ve yasaların tanımladığı biçimi ile demokrasi, insan hakları, düşünce özgürlüğü gibi temel kavramlar savunmak sivil toplum kuruluşlarının temel faaliyet alanını oluşturmuştur.

1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile Azerbaycan hükümeti arasında, STK alanının kurumsal gelişimi ve STK'larına oluşması ve geliştirilmesi için yardım yapılması yönünde anlaşma imzalayarak işbirliğine başlamıştır. Bu anlaşma gereğince STK'larının Kaynak ve Eğitim Merkezi oluşturulmuştur. STK'larının Kaynak ve Eğitim Merkezinin en önemli görevi tüm STK'larını bir araya getirerek faaliyetlerini koordine etmeye çalışmıştır. Bu merkez etrafına toplanan 95 tane STK'ları 11 Haziran 1999 yılında Ulusal STK Forumu'nu oluşturmuştur. Yeni yapılanmaların temel amacı STK faaliyetlerini kontrol altına alarak, Ulusal STK Forumu ile işbirliği yapmayan kuruluşların mali yardım alması ve ya hukuki statüsünün tanınması devlet tarafından engellemelerle karşılaşmıştır. STK için düşünülen bu üst yapı STK'nın faaliyetlerini belirli çerçeve içerisinde kalmaya itmiştir. Devletin resmi politikalarının propagandasını yapmak için devletin istekleri doğrultusunda hareket eden STK zamanla toplum nezdinde itibarını kaybetmeye başlamıştır. 1998 yılında STK'ları Fon veya hibe yasası yürürlüğe girdikten sonra STK'larının sayısının artması ve devletten destek almak için yapay STK'larının oluştuğunu aynı zamanda bir diğer görüş ise STK'larının maddi sıkıntılarının devlet tarafından desteklenmesi gerektiği görüşü savunulmaya başlanmıştır. Bu görüşü savunanların en önemli gerekçesi, yeni bağımsızlığa kavuşmuş ülkenin STK'ları kaynak açısından zayıf oldukları için mecburen yabancı ülkelere kaynak sağlamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla STK'nın bu tutumu milli güvenliği

⁷ Madde 58. Katılma hakkı: I. Herkesin başkalarıyla dernek kurma hakkı vardır. II. Herkesin, siyasi partiler, sendikalar ve diğer kamu dernekleri de dahil olmak üzere herhangi bir dernek kurma veya bunlara katılma hakkı vardır. Tüm derneklerin serbest çalışması garanti edilir. III. Hiç kimse herhangi bir derneğe üye olmaya veya üye kalmaya zorlanamaz. IV. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tamamında veya herhangi bir bölgesinde meşru devlet iktidarını zorla devirmek amacıyla başka suç amaçları güden veya suç yöntemlerini kullanan dernekler yasaktır. Anayasa ve kanunları ihlal eden derneklerin faaliyetlerine ancak mahkeme kararı ile son verilebilir. <http://www.e-qanun.az/framework/897> Erişim Tarihi 09/03/2022

tehdit etmektedir. Bu tehditin önüne geçmek için STK'larına kaynak aktarımı devlet bütçesinden yapılmaya başlanmıştır.

18 Mayıs 2000 yılında Haydar Aliyev'in katılımı ile "Gelişme sorunları ve stratejik yönelimler" konulu uluslararası konferansta tartışılan fikirlerden birisi, uluslararası insani yardım kuruluşları ve uluslararası sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini eğitim, sağlık, işsizlik ve diğer sosyal sorunların halledilmesi için programlar gerçekleştirmeleri tavsiye edilmiştir. 2000 yılında Sivil Toplum Kuruluşları (Kamu Birlikleri ve Vakıflar) Yasası parlamento tarafından kabul edilmiştir. Bu tarihe kadar STK'ların devlet tarafından kayıt altına alınması 6 Temmuz 1990 yılı 246 nolu kararı ile düzenlenmekteydi. Haydar Aliyev döneminde STK'nın faaliyetlerinin kısıtlanması veya 2000'li yıllara kadar olan dönemde STK'nın devlet tarafından fazla önemsenmediği söylenebilir. Bu dönemdeki yöneticiler genellikle Sovyet yönetim tecrübesine sahip oldukları için STK düşüncesini fazla önemsememekteydiler. Sosyal ve ya kültürel amaçla oluşturulan STK çok kısa zamanda siyasi hedefleri olan kuruluşlara dönüşebildikleri görülmekteydi. 2001 yılında 23, 2002 yılında 50 ve 2003 yılında 100 tane STK Adliye Bakanlığı tarafından kaydı onaylanmıştır (Ganizade, 2011, 309).

3.4.2.1. Azerbaycan Dış Politikasında Azerbaycan Kadınlar Cemiyeti'nin Rolü ve Önemi

Bu cemiyet 1990-1994 yılında faaliyet göstermiştir. Azerbaycan'da kadınların toplum içerisinde özgürlüklerinin sağlanması, bağımsızlık, demokratikleşme, insan hakları gibi konularda mücadele eden ilk kadın sivil toplum kuruluşlarından birisidir. Kadınların toplum içerisinde konumu güçlendirilmesi ve aktif katılımlarının sağlanması, sosyal ve kültürel baskıların ortadan kaldırılması gibi temel konuları hükümetin gündeminde tutmaya çalışmışlardır. 1994 yılından sonra bu cemiyet Azerbaycan Kadın ve Gelişim Merkezi olarak faaliyetini devam ettirmiştir. Söz konusu cemiyet, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyinde danışmanlık statüsü almıştır. Bu dönem itibari ile Karabağ bölgesinden zorunlu göç etmiş kadınların ve çocukların topluma kazandırılması için hükümet ile birlikte çalışarak öneri ve teklifleri "Devlet Gelişim Programına" eklenmiştir. Bu cemiyet, Sağlık Bakanlığı ve UNICEF ile birlikte projeler gerçekleştirerek kadınların sorunlarını çözmeye çalışmaktadırlar. Bu cemiyet, Azerbaycan'ın uluslararası alanda temsili ve kadın politikasının oluşumu ve anlatımında

önemli olmuştur. Kadınların sorunları ile ilgili oluşturulan diğer STK'larını temsilen uluslararası konferanslarda ve BM toplantılarına katılmıştır. Azerbaycan'da insan haklarının korunması ve kamu denetçisi (ombudsman) kurumunun yöneticileri bu cemiyetin üyelerinden atanmışlardır (Süleymanova, 2011, 21-27). STK'larının bu dönemde faaliyetleri genellikle Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanıtılması, uluslararası örgütlerde temsil edilerek Karabağ işgali sonrası ortaya çıkan sorunların çözülmesine katkı sağlamaya çalışmışlardır.

3.4.2.2. Azerbaycan Dış Politikasında Azerbaycan Kültür Dostları Vakfı'nın Rolü ve Önemi

Mehriban Aliyeva, 1995 yılından bu yana Azerbaycan Kültür Dostları Vakfı aracılığıyla festivaller, sergiler, kültürel etkinlikler ve konserler düzenleyerek ülkenin kültürel mirasının tanıtılması, ve korunmasına yardımcı olmuştur. Yabancı ülkelerde Azerbaycan kültürünün tanıtılması ve Azerbaycan halkının dünya kültürüyle bütünleşmesi yeni uluslararası ilişkiler anlayışının oluşturulmasına ön ayak olmaktadır. Uluslararası sistemde barış ve çokkültürlülük ilkeleri doğrultusunda Azerbaycan'ın dünyaya tanıtılmasına çalışılmaktadır. Dış politikada yumuşak güç veya akıllı güç ilkeleri çerçevesinde davranış sergileyen vakıf, Azerbaycan'ın barışçıl, çokkültürlü, yardımsever ülke profilinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Vakfın çalışmaları genellikle kültürel etkinlikler, hayır etkinlikleri ve yayıncılık olarak söylenebilir. Vakıf, uluslararası ölçekte düzenlediği yabancı sanatçıların konserleri, tiyatro gösterileri, sunumları, sergileri, festivalleri ve kültür günlerinde dünyaca ünlü sanatçıların katılımı ile gündem oluşturmaktadırlar (https://www.azerbaijans.com/content_1458_az.html Erişim Tarihi 24/02/2022). Söz konusu vakfın düzenlediği kültürel etkinliklerin ve hayırsever eylemlerin ölçeği dünyanın birçok ülkesinde de büyük ilgi ve beğeni toplayarak uluslararası prestij kazanmıştır.

3.4.2.3. Azerbaycan Dış Politikasında Uluslararası Araştırma ve Değişim Kurulu'nun Rolü ve Önemi

Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği arasında bilimsel alışverişlerde bulunmaya çalışmış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra demokratik reformları desteklemek ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmek için projeler hayata geçirmiştir.

IREX'in genel olarak faaliyetleri; eğitim alışverişi yapmak, gelişmekte olan ülkelerde sivil toplumu kuruluşlarını güçlendirmek, internet erişimini artırmak, gazetecilere, medya kuruluşlarına, siyasi partilere, gençlere eğitim vererek proje yazma ve proje yönetme, seminer ve öğrenci değişim programları yürüterek destek sağlamak olarak sıralanabilir.

Azerbaycan iç ve dış politikasını etkileyen kuruluşlardan birisi IREX, içteki muhalif partileri ve bu partilerin etrafında kümelenmiş sivil toplum kuruluşlarını destekleyerek iktidar üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır. IREX'in desteklediği sivil toplum kuruluşları genellikle iktidara karşı, demokrasi ve insan hakları mücadelesi vermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın öneminin bir daha ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası sivil toplum kuruluşları temsilciliklerini açarak bölgede hizmet sunmaya çalışmışlardır.

18 Temmuz 2000 tarihinde IREX⁸-Azerbaycan Temsilciliği, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında Yardımın Kolaylaştırılmasına İlişkin İşbirliği Anlaşması ile Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun gereklerine uygun olarak kurulmuştur. IREX, Azerbaycan'daki varlığı sırasında devlet kurumlarıyla sadece bilgi ve koordinasyon alanında değil, aynı zamanda yürütme düzeyinde de işbirliği kurmuştur. IREX, İletişim ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Azerpoçt, Devlet Üniversiteleri, Devlet Televizyonu, Bölgesel Televizyonlar ile işbirliği içerisinde çalışmalar yürütmüştür. IREX, devlet ve sivil toplum kuruluşları, ticari kuruluşlar ve vatandaşlar ile hiçbir ayırım gözetmeksizin işbirliği yapmıştır (<https://www.amerikaninsesi.org/a/irex-azerbaijan/1972009.html> Erişim Tarihi 27/02/2022).

IREX Azerbaycan'da, demokrasi, sivil toplum, demokratik katılım, liderlik eğitimi, sosyal gelişim, sürdürülebilirlik eğitimi gibi konularda destek sağlayarak, eğitim kalitesini iyileştirmek, bağımsız medyayı güçlendirmek ve çoğulcu sivil toplum gelişimini teşvik etmek için yenilikçi programlar sunmaya çalışmıştır. Bir diğer önemli faaliyet alanı olarak sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine yardımcı olarak hükümete demokrasi ve insan hakları konularında tavsiyelerde bulunmaktaydılar.

⁸ Bu kuruluşlardan biri IREX, 1968 yılında Amerikan Öğrenilmiş Toplumlar Konseyi, Ford Vakfı, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi ve ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından kurulmuş Uluslararası Araştırma ve Değişim Kurulu (IREX), 100'den fazla ülkede küresel eğitim ve geliştirme konusunda uzmanlaşmıştır.

IREX'e göre sivil toplum, sivil toplum gelişimini sağlamak için sivil toplum kuruluşlarında ve devlet organlarında iyi yönetişimi teşvik etmek için ortaklık içinde çalışmaktaydı. Bu yaklaşım çerçevesinde düzenli eğitimler ile, paydaşların bileşenlerine daha iyi hizmet verebilmeleri için topluluğun belirli yerel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çalışmalarını uyarlar (<https://wiser.directory/organization/international-research-exchanges-board-irex-azerbaijan/> Erişim Tarihi 27/02/2022). IREX'in ana faaliyeti Azerbaycan'daki yetenekli gençlerin çeşitli yabancı üniversitelerde ücretsiz eğitim görmelerine yardımcı olmak, kadınları, gençleri, etnik azınlıkları ve engellileri içeren, yeterince temsil edilmeyen gruplara yönelik hedeflenen faaliyetleri bütünleştirir.

3.4.2.4. Azerbaycan Dış Politikasında Ulusal Demokratik Enstitü'nün Rolü ve Önemi

Ulusal Demokratik Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (NDI), dünya çapında demokrasiyi güçlendirmek ve genişletmek için çalışan kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Küresel bir gönüllü uzmanlar ağına sahip olan NDI, demokratik değerleri, uygulamaları ve kurumları ilerleten sivil ve siyasi liderlere pratik yardım sağlamaya çalışmaktadır. NDI, siyasi ve sivil örgütler kurmak, seçimleri güvence altına almak ve vatandaş katılımını, hükümette açıklığı ve hesap verebilirliği teşvik etmek için çalışmalar yürütmektedir (Sip, 2003).

Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşlarını destekleyen NDI⁹ temel amacı, demokrasi ve özgürlüğün egemen olduğu ülkelerle işbirliği yapmaya çalışmaktır. NDI, ilke edindiği değerleri işbirliği içerisinde olduğu ülkelere aktarmaya çalışmaktadır. NDI taraf ülkeler ile birlikte, demokratik kurumların gelişmesine yardımcı olmak, toplumsal normları ve değerleri güçlendirmek için çalışmalar yürütmektedirler. NDI, hesap verebilirlik, şeffaflık, hakkaniyet, çoğulculuk, yurttaş katılımı, hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin demokrasiler için temel değerler olduğunu işbirliği içerisinde olduğu ülkelere de tavsiye etmektedir. Ayrıca NDI, demokratik değişimi destekleyen tüm sivil ve siyasi aktörlerle çalışarak, onların güçlenmesine katkı sağlamak, demokrasinin ve özgürlüğün hüküm sürmesine çalışmaktadır (<https://www.ndi.org/mission> Erişim Tarihi 03/03/2022). NDI, şeffaf seçimler aracılığıyla demokrasiyi benimseyen uluslara (seçimler, açık tartışma,

⁹ Ulusal Demokratik Enstitü-NDI (The National Democratic Institute for International Affairs-NDI Uluslararası İlişkiler Ulusal Demokratik Enstitüsü)

hesap verebilir yönetim ve hukukun üstünlüğü yoluyla) kendi iç farklılıklarını barışçıl bir şekilde temsil hakkına sahip olmasına çalışmaktadır.

1995-2014 yılları arasında NDI, Azerbaycan'ın demokratik gelişimine katkı sağlamak için bir dizi programlar gerçekleştirmiştir (<https://www.ndi.org/publications/ndis-35th-anniversary-report-working-democracy-and-making-democracy-work> Erişim Tarihi 03/03/2022). Bu programlardan bir tanesi siyasi partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının oluşumu ve gelişimine katkı sunmaya çalışmıştır. Çoğulculuğu teşvik eden NDI, seçimler ile ilgili raporları hükümet tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. NDI, ülkenin demokratik gelişimi için asgari şartların hazırlanması gerektiğini belirterek gençlik ve kadın örgütlenmelerinin gelişimine katkı sağlamaya çalışmıştır. NDI, demokrasi ve insan hakları savunucularını destekleyerek bağımsız seçimlerin yapılmasını ve insan hakları ihlalleri ile ilgili raporlar hazırlamıştır (<https://www.ndi.org/eurasia/azerbaijan> Erişim Tarihi 03/03/2022).

NDI, dünya çapındaki deneyimlerinden yola çıkarak, siyasi partileri ve sivil toplum kuruluşlarını geliştirmekle demokrasiye ulaşılabileceği inancını taşımaktadır. Demokratik seçimlere ve demokrasiye ulaşmada başarılı olmak için; örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, hareket özgürlüğü ve basın özgürlüğünün yönetim tarafından sağlanmasının şart olduğunu belirtmiştir. NDI, demokratik seçimler yapmak için uluslararası ve yerel sivil toplum kuruluşlarından destek almanın önemine dikkat çekmiştir (Albright, 2005).

1995 yılından itibaren Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), Ulusal Demokrasi Vakfı (NED) ve NDI Azerbaycan'daki demokratikleşme çabalarını desteklemektedir. NDI Azerbaycan, siyasi parti inşası, sivil toplumun güçlendirilmesi ve bağımsız adaylara seçimlerde bilgi yardımı sağlayarak, seçimlere hazırlık ve seçim izleme gibi alanlarda çalışmalar yürütmüşlerdir. Azerbaycan genelinde demokratik yönelimli siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşlarına eğitim hizmeti sunmuşlardır. Azerbaycan'da seçim öncesi döneme dikkat çeken NDI, siyasi partilerin vatandaşların ihtiyaçlarına uygun seçim vaatleri geliştirmek için birlikte çalışmalar yürütmüşlerdir.

NDI, sivil ortağı Sivil Toplum Uğruna kuruluşu aracılığıyla, ülke çapında 350 siyasi parti üyesine seçimi izleme ve seçimlerde tutanakların doldurulması eğitimi vermiştir. NDI, Kadın Haklarını Koruma Teşkilatı ile birlikte çalışan 150'den fazla kadının seçim

sürecinde çeşitli siyasi partilerle ilişki kurmaları için eğitilmesine ve hazırlanmasına yardımcı olmuştur (Albright, 2005). NDI seçim sürecini izleyerek oluşturdukları raporlar hükümet yetkilileri tarafından kabul edilmeyerek taraflı hazırlanmış iddia edilmiştir. NDI, Azerbaycan'da demokratik ilkelerin uygulanmadığı ve seçimlerle ilgili eleştirel açıklamalar yapması hükümet ile arasının açılmasına yol açmıştır. NDI, raporlarında yönetimin sivil toplum kuruluşlarına müdahale ettiğini ve demokratik ortamın her geçen gün daraltıldığı tespitinde bulunmuştur (Sip, 2003). Bu yöndeki açıklamalarını sürdüren uluslararası kuruluşların faaliyetlerine 2014 yılında son verilmiştir. Söz konusu dönem itibari ile tüm uluslararası sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine son verilerek ülkeyi terk etmeleri istenmiştir. Azerbaycan'ın dış politikasında bu gibi kuruluşların raporları ve ilişkileri önemli olduğu söylenebilir. ABD ilişkilerinde bağımsız kuruluşların raporları doğrultusunda dış politika oluşturma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bağımsız kuruluşların raporları Azerbaycan ile AB ülkeleri ilişkilerini de etkilediği söylenebilir.

3.4.2.5. Azerbaycan Dış Politikasında Uluslararası Cumhuriyet Enstitüsü'nün Rolü ve Önemi

IRI'nın temel amacı, demokrasiyi ilerletmek için bireylerin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu amaca ulaşmak için dünyanın her yerinde insanların özgür ve adil bir siyasi sürece katılabildikleri, demokratik bir kader inşa etmek için ihtiyaç duydukları araçlara sahip olmaları gerektiğine inanmaktadır (<https://www.iri.org/> Erişim Tarihi 05/03/2022). IRI'nin bir diğer amacı sivil toplum kuruluşlarını destekleyerek, farklı ülkelerdeki deneyimlerinden yararlanarak, toplulukların kendi ülkelerindeki siyasi sistemlere katılma ve onları etkileme yeteneklerini teşvik etmek için tasarlanmıştır.

IRI'a göre sivil toplum kuruluşları, halk ve hükümetler arasında bir irtibat görevi görerek, hükümeti izlerken ve hesap verebilir tutarken toplum ihtiyaçlarını savunarak tüm ülkelerde çok önemli bir rol oynayabilir ve ya oynamalıdır. Bu sebeple IRI programlarında yer alan sivil katılım ile sivil toplum kuruluşlarını geliştirme programlarını desteklemektedir.

IRI bir diğer amacı, yerel ortakların kapasitesini geliştiren programlar aracılığıyla sivil toplum aktörlerini inşa etmek ve sivil toplum kuruluşlarını destekleyerek uygun teşvikleri kullanmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır.

IRI, sivil toplum kuruluşları ile birlikte sivil aktörler, topluluk liderleri ve sanatçılar gibi geleneksel olmayan aktörler de dahil olmak üzere demokratik kurumları, süreçleri ve kültürü etkileyen geniş bir sivil aktör yelpazesıyla ortak çalışmalar yürütmektedir. IRI, dünya çapında kapalı ve kısıtlayıcı ortamlarda hükümet dışı paydaşlarla güvenilir ilişkiler geliştirerek bu gruplara yardım etmenin vatandaş merkezli yönetim, insan haklarının korunması ve daha açık bir demokratik alan için zemin hazırlayabileceğini amaçlamaktadır. IRI, kimliğinden bağımsız olarak tüm grupların aktif katılımının sağlanması, sürdürülebilir bir sivil alanın oluşabilmesi için devlette yeterince temsil edilmeyen gruplara hizmet eden sivil toplum kuruluşlarına öncelik vermektedir.

IRI, sivil toplum kuruluşlarına teknik kapasite geliştirme ve danışmanlık hizmeti sağlamak için gerekli kaynak aktarmaya çalışmıştır. IRI, sivil toplum kuruluşlarının organizasyonel ve teknik yeteneklerini ölçmek için Sivil Organizasyon Değerlendirme Aracı'nı (COAT) geliştirmiştir. Bu değerlendirme aracını kullanarak tüm dünyada sivil toplum kuruluşlarının performansını özellikle toplum ve yönetim üzerindeki etkinlik düzeyi değerlendirmeleri yapmaktadır.

IRI, dünya çapındaki genç liderler için yurttaşlık eğitimi müfredatı hazırlayarak sivil toplum kuruluşları ile birlikte vatandaş merkezli yönetim ilkelerine uygun eğitim vermektedir. Bu eğitimin amacı sivil toplum kuruluşlarının demokratik normlar, şiddetsizlik, anayasal haklar ve siyasi katılımı göz önünde bulundurarak toplumun bilinçlendirmeye çalışmıştır. Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yeni nesil demokratik liderlerin yetiştirilmesi, sivil sektörün ve hükümetin demokratik bir toplumda oynadığı rol konusu analiz edilerek çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Yerel kuruluşların siyasi karar alma sistemlerine katılmaları ve onları etkilemeleri için uzun vadeli kapasitelerini geliştirmek için IRI, özel kapasite geliştirme desteği sağlamak üzere sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. IRI'nin kapasite geliştirme programlarında, katılımcı sivil toplum kuruluşlar, gençlerin ve kadınların siyasi katılımını artırmaya yönelik projeler geliştirmişlerdir. IRI, sivil toplum kuruluşları ile kordineli çalışarak seçmenlerinin ihtiyaçlarına cevap veren politikalar

oluşturma konusunda seçilmiş yetkililere ve aday adaylarına destek sağlamaya çalışmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının kapasitesini geliştirerek IRI, gönüllü kuruluşların demokratik kurumları güçlendirmesi ile vatandaşların sesinin duyulmasına ön ayak olmuştur.

IRI, vatandaşların düşünce ve davranışlarının değişimi için uzun vadede sivil toplum kuruluşları ile birlikte ortak projeler üretmeye çalışmışlardır. Azerbaycan'da vatandaşların eğitim düzeyleri dikkate alınarak oluşturulan yapılanmalar ile siyasal katılım, insan hakları ve demokrasinin gelişmesi yönünde önerilerde buldukları söylenebilir. IRI'nın bu tavsiyeleri yönetim tarafından kuşku ile karşılanarak hükümete ve yöneticilere müdahale yapılmak istendiği şeklinde anlaşılmıştır. IRI, toplumun hassas gruplarından olan kadınlar ve gençlere yönelik özel projeler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu projeleri gerçekleştirmek için sivil toplum kuruluşlarından destek almayı hedeflemişlerdir. IRI'nın bir diğer özelliği yeni oluşan sivil toplum kuruluşlarına deneyimlerini aktararak kuruluşların birbirinden bilgi alış verişinde bulunmaları ve koordineli eylemler gerçekleştirmek için birbiri ile ilişkili programlara rehberlik ederek kaynak sağlamaya çalışmıştır.

IRI, Azerbaycan'da insan hakları ve demokratik ilkeleri teşvik etmek için sivil aktörlere yardımcı olmaya çalışmıştır. Kısıtlayıcı ve otokratik sisteme karşı destek ağları oluşturmaya çalışmıştır. Bu ortamın değiştirilmesi ve ortakların hedeflerine ulaşması için siyasi liderlere teknik destek sunarak sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesine çalışmaktadır. Azerbaycan'da toplumun güçlenmesi ve bilinçlenmesi için katkı sunan kuruluşlardan bir tanesi olan IRI, toplumun kilit aktörleri ile görüşmelerde bulunarak güvenilir ilişkiler kurmaya çalışmıştır. ABD siyasi düşüncesinin temsilcisi IRI, Azerbaycan'da yerel toplulukların yanı sıra muhalif partiler ve hükümet yetkilileri ile biraraya gelerek arabuluculuk yapmaya çalışmıştır (<https://www.iri.org/what-we-do/civil-society/> Erişim Tarihi 05/03/2022).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ABD menşeli düşünce kuruluşları eski Sovyet coğrafyasında demokrasi ve insan hakları konuları üzerinden bölgede etkili olmaya çalışmıştır. ABD çıkarlarına uygun politika ve yaklaşım üretmeye çalışan düşünce kuruluşları Azerbaycan petrol ve doğal gazının Avrupa'ya taşınması için hükümet yetkilileri ile işbirliği geliştirmeye çalışmışlardır. Azerbaycan ile yapılan bu

işbirliği demokrasi ve insan hakları konusunda farklılaştığını özellikle bağımsız seçimlerin yapılamamasında eleştirilere neden olmuştur. 2005 yılında Ulusal Demokratik Enstitü başkanı eski ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Azerbaycan'a yaptığı ziyarette "Seçim günü önemlidir, ancak seçimlere giden aylar da çok önemlidir" açıklaması ile hükümete tavsiyelerde bulunmuştur. ABD Kongresi, Azerbaycan'ı "ülkenin uzun vadeli büyümesini ve istikrarını sağlamak için düzenli, barışçıl, özgür ve adil seçimler yapmaya" çağıran karar kabul ederek hükümete baskı yapmaya çalışmıştır. ABD hükümeti, Azerbaycan'da demokratikleşme sürecine katkı sağlamak, siyasi reformları desteklemek ve demokratik kurumları güçlendirmek için IRI aracılığı ile eğitimler düzenlemektedir. ABD Azerbaycan ilişkilerinde bu kurumların çok önemli rolleri ve görevlerinin olduğu yetkililer tarafından her zaman belirtilmiştir (<https://eurasianet.org/azerbaijan-the-international-republican-institute-is-leaving-baku> Erişim Tarihi 05/03/2022). Bu kuruluşların raporları doğrultusunda Azerbaycan'da demokratik seçimlerin yapılması konusunda yönetime baskı yapılmaktaydı. İlham Aliyev ise ekonomik büyümenin siyasi istikrarsızlık tarafından tehlikeye atılacağını bu nedenle düzenli bir geçiş sağlanması gerektiğini beyan etmiştir. Bu amaçla seçimlerin uluslararası standartlara göre yapılması ile ilgili kararname imzalayarak, göreceli olarak demokratik bir ortam hazırlandığı söylenebilir.

Bu kararnameye göre; tüm siyasi partilerin şiddet ve yıldırımdan uzak mitingler düzenlemesine izin vermek, yerli ve yabancı seçim gözlemcilerini ağırlamak, medyaya erişim sağlamak, böylece adil kapsama sağlamak, merkezi ve bölgesel yetkililerin çıkış anketleri için gerekli koşulları oluşturmasını sağlamak gibi maddeler yer almıştır. Bu karar sonrası muhalefet partilerinin siyasi arenaya katılımı sağlanarak, iktidar ve muhalefet partileri arasında diyalog kuruldu, tüm muhalefet partileri özgürce miting ve gösteriler düzenleyerek aday olmalarına izin verildi.

Richard Lugar, 2005 yılı Ağustos ayının sonunda Azerbaycan'a yaptığı ziyarette, "Muhalefet liderleri, milletvekili adaylarının kayıt sürecinin iyi gittiğinin altını çizerek, bir önceki seçime göre ileri bir adım olarak değerlendirmiştir. İlham Aliyev, tüm bölgesel seçim yetkililerini oy pusulasına müdahale etmemeleri konusunda uyararak daha da ileri gitmiştir tespitlerini yaparak İlham Aliyev'in özgür ve adil seçimler konusundaki ısrarı, Azerbaycan'ın laik hükümetinin Müslüman gelenekleriyle bir arada var olabileceği fikrine dayanıyor açıklamasında bulunmuştur. ABD-Azerbaycan

ilişkilerinde karşılıklı açıklamalar yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. ABD'nin isteği demokratik bir sisteme geçmenin şart olduğu, Azerbaycan ise demokrasiye geçişin zaman alabileceğini vurgulamıştır. Güney Kafkasya bölgesinin en önemli ülkesi olan Azerbaycan'ın Rusya, İran ve Türkiye arasındaki konumu, Avrupa-Atlantik topluluğuna entegre olma arzusu birleştiğinde, demokratik kurumların ve güçlü bir ekonominin gelişimini destekleyen dengeli bir dış politika yürütmesi gerektiği vurgulanmıştır (Paşayev, 2005). ABD yetkililerinin Azerbaycan'dan talep ettiği ve genellikle bu taleplerini söz konusu kurumlar aracılığı ile gündeme getirmeye çalışmıştır.

3.4.3. İlham Aliyev Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Politikada Rolü ve Önemi

2004 yılında 934 STK'ları oluşturulmuştur. 2004 yılında oluşan STK'nın sadece 168 tanesi devlet tarafından kaydı yapılarak tanınmıştır. Bir yıl içerisinde bine yakın STK'nın oluşmasının nedeni yasa ve fon ile ilgili kuralların belli olması bir diğer neden ise 2005 yılında yapılacak parlamento seçimleri olduğu tahmin edilebilir. 2005 yılında 378, 2006 yılında 466 STK devlet tarafından kaydı yapılarak tanınmıştır. Aynı zamanda STK'nın seçimlerde gözlemci olarak katılımı önündeki yasal engeller kaldırılmıştır (Zülfügarlı, 2011, 81-82).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 27 Temmuz 2007 tarih ve 2288 sayılı Kararnamesi ile onaylanan Azerbaycan Cumhuriyeti Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseptinin kabulü, STK'ları için yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. Konsept, STK'lara devlet desteğinin ilke ve biçimleri ile STK'lara devlet desteğinin öncelikli alanlarını ve bu desteğin sağlanmasının temel araçlarını öngörerek, yasal çerçevenin ve devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği mekanizmalarının iyileştirilmesine çalışmıştır. Konseptte belirlenen amaç ve hedeflerin uygulanması ile ilgili olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına bağlı Sivil Toplum Örgütlerine Devlet Destek Konseyi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 674 sayılı Kararnamesi ile kurulmuştur. Konseyin faaliyete geçmesiyle birlikte devlet kaydı bulunan ve Konseye üye olan sivil toplum kuruluşlarına devlet desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Konseyin faaliyete başlaması ile sivil toplum kuruluşları için yeni bir yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Sivil Toplum

Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyi çatısı altında toplanan sivil toplum kuruluşları devlet politikasının bir sonucu olarak, sosyal yaşamının her alanında, devlet kurumlarıyla faydalı işbirlikleri de dahil olmak üzere faaliyetler göstermeye çalışmışlardır (Mehtiyev, 2011, 215-219).

STK'lar, ulusal, bölgesel ve yerel kamu faaliyetlerinin gerçekleşmesinde aktif rol almanın yanı sıra, kamusal yaşamın çeşitli alanlarında benimsenen devlet programları ve stratejilerinde önemli ortaklar olarak birçok kamu sorununun çözümüne katkıda bulunmaktadır. Ülkedeki STK'ların yüksek potansiyele ve güçlü bir temele sahip olmalarını sağlamak, devlet ve toplum yaşamına aktif katılımlarına destek olmak Konseyin temel hedefi olarak belirlenmiştir

Ekim 2007 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ile Uluslararası Kalkınma Derneği arasında yapılan anlaşma gereğince, Japonya Sosyal Gelişme Fonu tarafından Azerbaycan'da mülteci gençlerin desteklenmesi programı ile 25 yerleşim yerinde gençlerin spor, sağlık, kültürel ve bilgisayar merkezleri oluşturularak 2 milyon dolar kaynak aktarılmıştır. Bu programın gerçekleşmesinde Toplum Geliştirme Araştırmaları, Eğitim ve Kaynak Merkezi, Uluslararası Avrasya Basın Fonu, "İlerleme" Sosyal Gelişme Birliği ve Gence Bölgesel Tavsiye Merkezi olarak yerel sivil toplum kuruluşları görevlendirilmiştir (<https://azerbaijan.az/related-information/231> Erişim Tarihi 06/03/2022).

2008 yılında Danimarka Mülteci Konseyi Azerbaycan'daki temsilciliği aracılığı ile Ağdam ve Fuzuli bölgesinde küçük ve orta işletme sahiplerine "Statoil-Hidro" şirketi aracılığı ile 335.507 dolar kaynak ayırarak yardım etmiştir. Bu program kapsamında 6 köyde 37 işyerine 167 yeni işçi alınmıştır (Hasanov, 2011, 12-15).

27 Temmuz 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararı ile Azerbaycan STK'larına Devlet Yardımı Konseptini kabul edilerek, 2008 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yanında STK Devlet Desteği Konseyi oluşturulmuştur. Bu konsey 2008 yılında STK'nın 191 projesi devlet desteği sağlamıştır. 2010 yılında STK'nın 352 projesi Konsey tarafından karşılanmıştır. 2008 yılında Konseyin bütçesi 1.2 milyon manat iken 2010 yılında 2.1 milyon manat olarak arttırılmıştır (Mehtiyev, 2011, 215-219).

2010 yılı Konseye toplam 18 milyonluk proje tutarı sunulmuş ama 2.5 milyon manat para ayrılmıştır. 2010 yılı STK'ları yerli ve uluslararası fon kuruluşlarına başvurarak 30

milyon manat fon sağlamışlardır. Bu durum Konseyin bütçesinin kısıtlı olması STK'larının projelerinin gerçekleşmesine zorlaştırmaktadır (Nuriyev, 2011, 241).

Konseyin oluşması STK ile ilgili farklı düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Bu düşünceleri olumlu gelişme olarak görenler aşağıdaki fikirleri öne sürmektedirler:

Konseyin oluşmasından sonra STK ile devlet işbirliğinin temelleri belirlenerek tanımlanmıştır. Konsey, STK'larına kaynak sağlayarak devlet kritik öneme sahip projelerin gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Konseyin yerli STK'larına kaynak sağlaması yabancı kurum ve kuruluşların etkisini zayıflatarak, yerli fon kuruluşlarının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Konseyin oluşumunu ve faaliyetini eleştirenler ise bu tür yapılanmanın STK'larını devlet karşısında güçsüz olacağına dikkat çekmişlerdir. Bu üst yapılanma STK'larının bağımsızlığını ve faaliyetlerini kısıtlayacağı görüşünü savunmuşlardır. Konsey, STK'larını ikiye böldüğünü, sadece hükümete yakın olan STK'nın bu kaynaktan yararlanabilecekleri muhalif STK'larının ise ne yerli ne de yabancı kaynaklardan yararlanmasının mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Yabancı kaynak sağlayıcıların fon sağlaması dolaylı yolla engellenmeye çalışılmıştır (Mammadov, 2011, 244-247).

Konseyin faaliyetini olumlu değerlendirmeye çalışan STK'lar, genellikle iktidara yakınlığı ile bilinen, hükümetten fon sağlayarak projeler gerçekleştirmektedirler. Muhalif STK'larının ise bu yapı içerisinde faaliyetinin kısıtlı olduğu söylenebilir. Uydu muhalif STK'larının ise hükümetten fon sağladıkları gerçek muhalif STK'ları ise yabancı kurum ve kuruluşlardan fon sağladıkları iddiası ile eleştirilmektedir.

Konseyin oluşmasından Uluslararası STK'larının Azerbaycan'da faaliyetlerini düzenleyen 16 Mart 2011 tarihli Bakanlar Kurulu kararınca yeni kurallar getirilmiştir. Bu yasa çerçevesinde Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşlarının Azerbaycan'da faaliyet gösterebilmesi için ilk önce Adliye Bakanlığına yazılı müracaat etmesi ve daha sonra bu faaliyetin önemi ve gerekliliği için Bakanlık karar vermesi gerekmektedir. Herhangi bir Uluslararası STK'nın ülkedeki faaliyeti siyasi ve dini konularda görüş bildirmemek ve Karabağ konusunda Azerbaycan'ın politikalarına ters düşecek herhangi eylemde bulunmamak en önemli maddeler olarak belirtilmiştir (<http://www.e-qanun.az/framework/21447> Erişim Tarihi 21/03/2022). Uluslararası STK'ları seçimlerle ilgili hükümeti eleştirerek, muhalif grupları destekleyici eylemlerde buldukları hatta

yönetim değişikliğinin gerçekleşmesi için çalışmalar yürüttükleri iddia edilmiştir. 2005 yılından sonra Uluslararası STK'larına tanınan yetkilerden Cumhurbaşkanlığı, Parlamento ve Belediye seçimlerinde gözlemci statüsü iptal edilmiştir (Memmedov, 2011, 300-301).

12 Kasım 2010 yılında Cumhurbaşkanı kararnamesi ile yabancı sivil toplum kuruluşlarının şubelerinin veya temsilciliklerinin devlet kaydına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kararname ile Uluslararası STK'larının devlet kaydı cumhurbaşkanı ve Adalet Bakanlığı ile koordineli olarak müzakerelerin yürütülmesi ve sonuçlandırılması öngörülmüştür (<http://www.e-qanun.az/framework/20696> Erişim Tarihi 26/03/2022). Bu kararname 16 Mart 2011 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından revize edilerek Uluslararası STK'nın ülkede temsilcilik açması halinde belli yükümlülükler öne sürülmüştür. Adalet Bakanlığına dilekçe sunan Uluslararası STK'ları faaliyetlerinin gerekliliği ve topluma katkısını açıklayarak, siyasi ve dini propaganda yapmamayı taahhüt ederler (<http://www.e-qanun.az/framework/21447> Erişim Tarihi 26/03/2022). Bu yükümlülükleri sağlayan Uluslararası STK'ları daha önce Dağlık Karabağ bölgesinde faaliyette bulunmadığını ve Karabağ konusunda Azerbaycan'ın resmi dış politikasının aleyhinde görüş belirtmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Kanun değişikliklerine baktığımızda ilk önce rejimin güvenliği daha sonra ülkenin güvenliğine tehdit olabilecek herhangi kurum ve kuruluşların faaliyetleri yasaklanmıştır (<http://e-qanun.az/framework/47346> Erişim Tarihi 26/03/2022). 2011 yılında 2700 STK resmi kayıt yaptırmış ama bu kuruluşlardan 1200 tanesi aktif faaliyet göstermemektedir. 2008-2011 yılları arasında STK Destek Konseyi aracılığı ile 600 STK'larına yaklaşık 10 milyon dolar fon sağlanmıştır.

19 Nisan 2021 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Destek Ajansı olarak kamu tüzel kişiliği kurulmuştur (<http://e-qanun.az/framework/48600> Erişim Tarihi 26/03/2022). Ajansın faaliyet alanları:

STK'larının gelişmesine yardımcı olmak;

STK'ları alanında devlet politikasının oluşturulmasına ve uygulanmasına katkı sağlamak;

Kamu-özel ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği mekanizmaları geliştirmek ve teşvik etmek;

Devlet ve toplum için önem arz eden konularda sivil toplum kuruluşlarının ortaya koyduğu projeleri değerlendirmek ve bunlar hakkında görüş bildirmek;

Sivil toplum kuruluşlarının kamu denetimi alanındaki faaliyetlerini teşvik etmek;

Sivil toplum kuruluşlarının uluslararası işbirliğini geliştirmek;

Sivil toplum kuruluşları için devlet bütçesinden tahsis edilen hibelerin doğru kullanımını denetlemek;

Sivil toplum kuruluşlarına bilgi, tavsiye, metodolojik ve mali yardım sağlamak;

Ajansın görevleri ve ilkeleri

STK'ları alanında yasal düzenlemelerin geliştirilmesine ve STK'larının programlarının uygulanmasına katkı sağlamak;

Kamu-özel ve sivil toplum kuruluşları arasında üçlü ortaklıkları teşvik etmek, bu amaçla analizler ve izlemeler yapmak, anketler yapmak ve aralarında karşılıklı işbirliğini teşvik etmek ve geliştirmek için yardımcı olmak;

Sivil toplumun öncelikli yönlerini incelemek, kamu inisiyatifinin geliştirilmesine yönelik teklifleri desteklemek ve ilgili devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları, kamu temsilcileri ve diğer paydaşların katılımıyla bu tekliflerin kamuoyunda tartışılmasını organize etmek;

Sivil toplum kuruluşları ve projeler hakkında bir bilgi kaynağı oluşturmak;

Devleti ve toplumu ilgilendiren konularda sivil toplum kuruluşlarını projelerin hazırlanmasına ve uygulanmasına dahil etmek, bu alanda kendileri için eşit koşullar ve fırsatlar yaratmak, bu projelerin uygulanması için gerekli fon ihtiyacını belirlemek;

Ajans tarafından devlet bütçesinden sağlanan projelerin hibe finansmanında şeffaflık, tarafsızlık ve hesap verebilirliğin sağlanmasına katılmak ve bu alanda verimliliği arttıracak mekanizmaların geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmak;

Sivil toplum kuruluşlarının uluslararası işbirliğini geliştirmek;

Ajans faaliyet ve görevlerini gerçekleştirmek için hukuki çerçevesi

STK'ları alanında kanun taslağının kabulü, kanunda değişiklik yapılması, kanunun yorumlanması, ilgili kanunun askıya alınması veya iptali konularında önerilerde bulunmak;

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilgili alanda uluslararası anlaşmalara katılmasına ilişkin önerilerde bulunmak;

Devleti ve toplumu ilgilendiren konularda sivil toplum kuruluşlarının kamu inisiyatifini artırmaya yönelik önerilerde bulunmak;

Devlet ve kamu açısından önem taşıyan konularda projelerin uygulanmasına özel sektörün katılımını teşvik etmek, bu alanda ilgili devlet kurumları ve paydaşlarla görüşmeler ve istişarelerde bulunmak;

Kamu-özel sektör ortaklığının geliştirilmesi ile bağlantılı olarak sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra bağımsız uzmanlar ve uzmanların potansiyelinin etkin kullanımına ilişkin önerilerde bulunmak;

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik kalkınması için ulusal öncelikler alanında yerli ve yabancı sivil toplum kuruluşlarının girişimlerini desteklemek;

Uluslararası deneyim uygulama olasılığını incelemek için uluslararası kuruluşlar, yabancı ülkelerin ilgili devlet organları (kurumları) ile işbirliği yapmak, yabancı ülkelerin ilgili deneyimlerini incelemek gibi hususlar belirtilmiştir (<https://president.az/az/articles/view/51178> Erişim Tarihi 24/03/2022).

Ajansın faaliyetlerine ilişkin mali rapor ve yıllık rapor dahil olmak üzere yetkilerinin uygulanması için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına teklifler sunmaktadır (<https://president.az/az/articles/view/51177> Erişim Tarihi 26/03/2022).

3.4.3.1. Azerbaycan Dış Politikasında Haydar Aliyev Fonu'nun Rolü ve Önemi

Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinin önemli aktörü olarak uluslararası sistemde yer edinmesi ve barışçıl dış politika izleme isteğini Haydar Aliyev fonu aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın dış politika önceliklerinden en önemlisi Rusya ve İran'ın baskısını dengelemek için yeni müttefikler bulmaya çalışmaktır. Bu baskıyı hafifletmek ve dış politikada kendi amaçları doğrultusunda çıkarlarını savunmak için çeşitli araç ve yöntemlere başvurmaktadır. Azerbaycan dış politika aracı olarak

kullandığı söz konusu fon ile yeni değerler ve davranış dizisi oluşturarak uluslararası sistemde barışçıl dış politika izlediğini ve barışsever olduğunu davranışlarıyla kanıtlamaya çalışmaktadır (Keklik, 2011, 5-9).

10 Mayıs 2004'te faaliyete başlayan fonun temel amacı Haydar Aliyev'in düşüncelerini gelecek nesillere aktarmak ve uluslararası alanda Azerbaycan'ın barışçıl yüzünü tanıtmaya çalışmaktır. Fonun bir diğer amacı, Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel gelişiminin dünya toplumuyla bütünleşmesi için Haydar Aliyev tarafından tanımlanan ve geliştirilen politikanın araştırılmasını, tanıtılmasını ve uygulanmasını desteklemektir. Fon, hem ülke içinde hem de ülke dışında bilim, eğitim, kültür, sağlık, spor ve çevre gibi temel alanlarda faaliyet göstermektedir. Fon, her geçen gün faaliyet alanlarını genişleterek ülkenin tüm sorunları ile ilgili girişimlerde bulunarak, çözüm önerileri sunmaya çalışmaktadır. Fon, eğitim kurumları ile işbirliği yaparak, bilimsel araştırmaların yapılmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Fon hem ülke içerisinde hemde uluslararası alanda çocuk kurumlarının altyapısını geliştirmek, çocukların yaratıcı potansiyellerini ortaya çıkarmak için bilgi, beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olmaya çalışmaktadır. Ülke içindeki faaliyetlerinin en önemlileri sosyal sorunların çözümüne yardım ederek sivil toplumun inşasının gerçekleşmesine katkı sağlamaya çalışmaktadır. Haydar Aliyev Fonu, uluslararası arenada faaliyet gösteren ender kuruluşlardan birisi olarak Azerbaycan'ın kendine özgü kültürü, örf adet gelenekleri ve dini görüşünün tanıtımını yapmaya çalışmaktadır. Batı ile Doğu medeniyetinin birleştiği nokta olan Azerbaycan, tüm dini inançlara ve dini mabedlere eşit düzeyde yaklaşmaktadır. Devletin dış politikada uygulamaya çalıştığı bu politikayı Haydar Aliyev Fonu en büyük destekçisi olarak faaliyetlerini bu çizgide yürütmektedir. Bu faaliyetlerinin yanında ülke içinde özel bakıma muhtaç insanlara yardım etmek, sağlık ve tıp kurumlarını geliştirmek, doğanın korunması alanında araştırma yapmak, uluslararası arenada çocukların, yaratıcı gençlerin, sanatçıların sergilerini düzenleyerek temsil edilmesine yardımcı olmaya çalışmaktadır. Fonun bir diğer amacı gençleri devlet kurumları başta olmak üzere uluslararası müsabakalarda gönüllü olarak çalışmalarına olanak sunmaya çalışmaktadır. Haydar Aliyev Fonu, desteklediği projelerinden birisi de “gönüllülük akımı” projesi ile yeni bir toplum inşasının temellerini atmaya çalışmaktadır. Uluslararası toplantıların ve yerel toplantıların kaliteli bir şekilde gerçekleşmesinde gönüllü gençlerin faaliyetlerine önem

verilerek yeni yönetim anlayışı benimsenmeye çalışılmaktadır. Başta üniversite öğrencilerinin gönüllü olarak çalıştırılması ile birlikte kamu kuruluşlarının şeffaflık ve açıklık ilkeleri çerçevesinde dönüşümünün hızlandırılmasında gönüllü gençler yardımcı olmaktadır (https://az.wikipedia.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyev_Fondu Erişim Tarihi 28/02/2022). Haydar Aliyev Fonu, ülkenin değişimi ve dönüşümü için yatırım yapmanın yanında devlet kurumlarının yönetimden-yönetişime geçişini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarla işbirliğinin genişletilmesi ve yerel sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin desteklenmesi için ortak projelerin uygulanması, güncel konularda konferans ve seminerlerin düzenlenmesi olarak sıralanabilir

Bu amaçlar dolaylı olarak uluslararası sistemde Azerbaycan'ın yeni bir görünümde yeni bir anlayış çerçevesinde dış politika oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Özellikle sivil toplum kuruluşu olarak dış politika alanındaki faaliyetlerine baktığımızda yumuşak gücü ön plana çıkararak faaliyet yürüttüğü söylenebilir (Bernardini, 2022).

Joseph Nye göre, günümüzde bir ülkenin güç veya ekonomik hegemonya kullanmadan cezbetme, işbirliği yapma ve etkileme yeteneği onun gücünü göstermektedir (Bernardini, 2022). Haydar Aliyev'in düşüncesinden yola çıkılarak, "kültür, halkların gelişmesine en önemli etkidir" düşüncesi doğrultusunda Azerbaycan'ın yeni dış politikasının yumuşak güç ekseninde gerçekleşebileceğini vurgu yaparak, ülkeler arasındaki bu dostluk ilişkilerinin pekiştirilerek dünyaya yayılması amaç edinmiştir (<https://files.preslib.az/site/xsefir/1fes.pdf> Erişim Tarihi 24/02/2022).

Haydar Aliyev Fonu'nun dış politikada bir diğer başarısı ülkenin uluslararası alanda tanıtımı ile Azerbaycan kültürel mirasının dünyada laik olduğu saygıyı görmesine yardımcı olmaktadır. Fon, ABD, Rusya, Türkiye, Gürcistan, İtalya, Fransa, Hollanda, Mısır, Pakistan ve Romanya gibi ülkelerde uluslararası projeler gerçekleştirerek ülkenin tanıtımına katkı sağlamaya çalışmaktadır. Haydar Aliyev Fonu, bir diğer görevi ülkenin dini ve kültürel yapıtlarının diğer milletlerin adı ile anılmaktan kurtarmaya çalışılmaktadır. Bu kuruluşun bir diğer önemli başarısı Azerbaycan'ın uluslararası alandaki imajının yeniden inşa edilmesi olarak söylenebilir. Azerbaycan, dış politika imaj çalışmaları için siyasi, iktisadi, askeri, kültürel vs. araçlar kullanmaktadırlar. Bu araçları kullanırken daha etkili ve uzun dönemli kalıcı etki yapmak için kültürel alanlara

yatırım yapmaktadır. Fon, küresel projeler uygulamaya koyarak, insanların sorunlarının çözülmesine yardımcı olmak, ülkenin sosyal sorunlarını çözmek için aralıksız projeler gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan'da hem de dünyanın farklı bölgelerinde eğitim ve kültür alanında büyük ölçekli projeler hayata geçirilmektedir. Bu tür projeler kapsamında eğitim kurumlarının onarımı, yeni binaların inşası, eğitim, sağlık, gıda kalitesinin iyileştirilmesi, mülteci ve yerinden edilmiş ailelerin barınma sorunlarını çözmeye çalışmaktadır (<https://heydar-aliyev-foundation.org/az> Erişim Tarihi 28/02/2022).

Haydar Aliyev Fonu, yurtdışındaki tarihi ve kültürel faaliyetlerine örnek olarak; Paris'teki Versailles Sarayı parkındaki evrensel anıtların restorasyonu, Louvre Müzesi'nin restorasyonu, II. Dünya Savaşı sırasında yakılan ve yıkılan Berlin Kalesi'nin restorasyonu, Roma'nın Borgeze Villası, Vatikan'daki Roma yer altı mezarlarının restorasyonu, Roma'daki Capitol müzesinin Filozoflar Salonunun yenilenmesi ve Paris'te Azerbaycan Kültür Merkezinin inşası gibi uluslararası projeleri gösterebiliriz.

Azerbaycan'ın dünyada tanıtımı, uluslararası prestijinin arttırılması, Azerbaycan tarihi hakkında dünya kamuoyuna bilgi verilmesi Vakfı'nın öncelikli konuları arasındadır. Bu çerçevede, Avrupa Parlamentosu'nun genel merkezinde ilk kez Azerbaycan Kültür Günleri düzenlenmiştir. Azerbaycan'da hoşgörü geleneklerinin korunmasına özel önem veren Haydar Aliyev Fonu, "Hoşgörünün Adresi-Azerbaycan" projesini hayata geçirerek, dini anıtlar, türbeler ve yapılar onarılmakta ve sergiler düzenlenmektedir. 2007 yılında Bakü'deki Meryem Ana Kilisesi onarılarak yeniden hizmete verilmiştir. "Hoşgörünün Adresi-Azerbaycan" projesinin bir diğer bileşeni, Bakü'de yaşayan Yahudi çocuklar için Khabad-Or-Avner Eğitim Merkezi'nin hizmete verilmesidir. 2011-2012 yıllarında Haydar Aliyev Fonu, Fransa'nın farklı bölgelerinde yaklaşık 20 kilisenin restorasyonu için mali yardımda bulunmuştur. 2013'te New York'taki BM Genel Merkezi'nde, Paris'teki UNESCO Genel Merkezi'nde ve Azerbaycan Kültür Merkezi'nde ve Nisan 2014'te Moskova'daki Yahudi Müzesi ve Hoşgörü Merkezi'nde "Hoşgörünün Adresi-Azerbaycan" başlıklı fotoğraf sergisi düzenlenmiştir.

Vakıf, eğitimde öne çıkan ve çeşitli yarışmalar kazanan okul çocuklarına düzenli olarak geziler düzenlemekte, ayrıca diğer ülkelerden çocukların Azerbaycan'a gelmesi için

fırsatlar sunmaktadır. Böylece Vakfın girişimi ve desteğiyle Azerbaycanlı öğrenciler Almanya, Belçika, Fransa, Gürcistan, Hollanda ve Romanya'yı, ABD, Gürcistan, Romanya ve Rusya Federasyonu'ndan öğrenciler Azerbaycan'ı ziyaret ederek tarih ve kültürünü yakından tanımaktadırlar. Yurt dışında da sosyal projeler yürüten Vakıf, Haiti, İran, Türkiye, Pakistan'daki depremin ve Romanya'daki doğal afetin etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmuştur (<https://azerbaijan.az/related-information/232> Erişim Tarihi 07/03/2022).

Haydar Aliyev Fonu faaliyetleri ile uluslararası sistemde Azerbaycan'ın aleyhine olan durumu tersine çevirmeye çalışmıştır. Dış politikanın en önemli gündem maddesi olan Dağlık Karabağ sorununu dünyaya tanıtmak ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Haydar Aliyev Fonu, Ermenistan'ın işgal ettiği ve Ermenilerin yeni toprak iddialarına karşın dünya kamuoyunu sürekli bilgilendirmeye çalışmıştır. Dış politika faaliyetlerine destek olarak Haydar Aliyev Fonu düzenli faaliyetlerinin sonucu olarak 2. Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın dünya kamuoyu tarafından haklı tutumu desteklenmiştir. İşgal için değil, kendi topraklarını geri almak ve savunma amaçlı yapılan 44 günlük savaş sonrasında bölgenin kalkınması için çalışmalar yürütülmektedir. Karabağ bölgesinin Ermeniler tarafından tamamen tahrip edilmesini dünya kamuoyuna göstermek ve uluslararası kamuoyunun desteğini almak için çalışmalar yapılmaktadır. Haydar Aliyev Fonu, Ermenilerin tahrip ettiği bölgenin kalkınması için çalışmalar yürütürken bir diğer taraftan da Ermenilerin yol açtığı çevresel, sosyo-psikolojik, ekonomik ve maddi zararlar da dahil olmak üzere dünya kamuoyunu dikkatine sunmaya çalışmaktadır. Bu amaçla yabancı ülkelerde etkinlikler düzenlenmekte, sergiler düzenlenmekte, farklı dillerde kitaplar yayınlanmaktadır.

Haydar Aliyev Fonu, etkili uluslararası kuruluşlarla işbirliğine ve ortak projelerin uygulanmasına özel önem vermektedir. Azerbaycan dışında faaliyetlerini genişleten Fon, dünyanın bir çok ülkesinde temsilcilikleri bulunmaktadır. Haydar Aliyev Fonu UNESCO¹⁰ ile ortaklaşa "UNESCO-Azerbaycan: geleceğe köprü" konulu bir konferans

¹⁰ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü olan UNESCO'nun nihai hedefi, bu alanda dünya milletleri arasında bir köprü kurmak ve insanlıkta barış ve güvenliğin güçlendirilmesine yardımcı olmaktır. UNESCO, eğitim, bilim ve kültür alanında işbirliği için dünyanın en büyük hükümetler arası forumudur ve Azerbaycan bu örgütün 3 Temmuz 1992'den beri üyesidir. Azerbaycan, UNESCO'nun yakın işbirliği içinde olduğu ve ilişkilere büyük önem verdiği kilit üye ülkelerden biridir. Azerbaycan, UNESCO ile ilişkilerini güçlendirmek ve Azerbaycan bilim, eğitim ve kültürünü geliştirmek ve kültürel mirasının dünyaya aktarılmasındaki için UNESCO çerçevesinde bilimsel, sosyal, politik ve

düzenlemiştir. UNESCO ile Azerbaycan arasında eğitim alanında işbirliğine ilişkin bir Mutabakat Zaptı imzalanarak, Azerbaycan'ın eğitim sisteminde reformlar yapılarak Avrupa eğitim sistemine entegrasyonu hedeflenmiştir (https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/index/48/Fondun_m%C9%99qs%C9%99dl%C9%99ri Erişim Tarihi 03/03/2022). İslam Konferansı Teşkilatı Diyalog ve İşbirliği Gençlik Forumu ve Haydar Aliyev Fonu, “Medeniyetler İttifakı İçin Gençlik” konferansı düzenlemiştir. Uluslararası konferansta farklı medeniyetlerin tarihi, siyasi ilişkileri ve sosyo-kültürel yönleri gündeme getirilerek, Bakü Deklarasyonu “Nesiller Arası İttifak” nihai belgesi imzalanmıştır

Haydar Aliyev Fonu, Vatikan-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesinde ön ayak oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki üst düzey karşılıklı resmi ziyaretler yapılarak Haydar Aliyev Vakfı çeşitli kültürel projeler gerçekleştirmiştir. Bu projelerden birisi 2012 yılında Vatikan Müzeleri, diplomatik ilişkilerimizin 20. Yıldönümünü dolayısıyla Azerbaycan sergisine ev sahipliği yapmıştır. İlişkilerin ilerlemesinde Haydar Aliyev Vakfı'nın desteğiyle Vatikan'ın San Marcellinio ve Pietro Yeraltı Mezarları büyük onarım ve restorasyon yapılarak, ikili ilişkilerin başarılı bir şekilde geliştiğini ve aynı zamanda dinler ve kültürler arası diyalogun güçlenmesinin bir realite olduğunu bir kez daha göstermektedir (<https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2016.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022).

sanatsal açıdan büyük çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. UNESCO aracılığıyla ile Azerbaycan'ın kadim ve zengin kültürü, ulusal düzeyden uluslararası düzeye yükselmiş ve dünya kültürünün bir parçası haline gelmiştir. 24 Ağustos 2005'te Bakü'de “UNESCO-Azerbaycan: Geleceğe bir köprü” konulu uluslararası bir konferans düzenlendi. Konferansın sonunda UNESCO ile Azerbaycan arasında eğitim alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.

19 Ekim 2006'da UNESCO Genel Merkezinde “Azerbaycan-medeniyetlerin ve kültürlerin kavşağı” başlığı altında Azerbaycan Günü düzenlendi. UNESCO, her milletin kültürünü dünyaya taşımak için önemli bir araç olarak, Azerbaycan kültürünün dünyaya tanıtılması için faaliyetlerini yürütmektedir (<https://files.preslib.az/site/xsefir/1fes.pdf> Erişim Tarihi 24/02/2022). UNESCO ile Azerbaycan arasındaki eğitim, bilim ve kültür alanlarında milletler arasındaki işbirliğini genişleterek barış ve güvenliği güçlendirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın kültür alanında çeşitli uluslararası kuruluşlarla kurduğu kapsamlı işbirliği, ülkenin milli ve kültürel geleneklere bağlı kalarak dünya medeniyetine entegrasyonu için uygun koşullar yaratmıştır (http://anl.az/down/meqale/iki_sahil/2014/may/370478.htm Erişim Tarihi 24/02/2022).

3.4.3.2. Azerbaycan Dış Politikasında İnsan Hakları İzleme Örgütünün Rolü ve Önemi

İnsan Hakları İzleme Örgütü, ülke uzmanları, avukatlar, gazeteciler ve farklı geçmişlere ve milletlere sahip akademisyenler dahil olmak üzere insan hakları uzmanlarından oluşan bir insan hakları kuruluşudur (<https://worldcoalition.org/membre/human-rights-watch/> Erişim Tarihi 26/03/2022). İnsan Hakları İzleme Örgütü, doğru bilgi toplaması, tarafsız raporlaması, medyayı etkin kullanımı ve genellikle yerel insan hakları gruplarıyla ortaklaşa çalıştığı vurgulanmıştır.

Azerbaycan'ın ifade özgürlüğü ve barışçıl toplanma haklarına saygı duyma ve bunları koruma konusundaki uluslararası yükümlülüklerini olduğu ve aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de dahil olmak üzere, barışçıl toplanma hakkına saygı göstermekle yükümlü kılan ve ülkede işkence ve diğer kötü muameleyi yasaklayan bir dizi insan hakları sözleşmesine taraftır. Örgüt, her türlü ayrımcılığı önlemek, siyasi özgürlüğü korumak ve bireyleri savaş zamanlarında insanlık dışı davranışlara karşı korumak için mağdurları ve insan haklarını savunanları destekler (<https://www.hrw.org/news/2021/12/03/azerbaijan-opposition-leader-beaten-custody> Erişim Tarihi 26/03/2022). Hükümetleri ve iktidardakileri, insan haklarına aykırı uygulamalara son vermeye ve bu alanda uluslararası hukuka uymaya çağırarak, (<https://worldcoalition.org/membre/human-rights-watch/> Erişim Tarihi 26/03/2022) kamuoyunu ve uluslararası toplumu herkes için insan haklarının savunulmasına katılmaya davet ediyor. İnsan Hakları İzleme Örgütü raporlarında, Azerbaycan hükümetinin muhalif gruplara, insan hakları savunucusu ve gazetecilere baskı yaptığı, STK'larının faaliyetlerini ve bağımsız grupların fon sağlama yeteneklerini kısıtlayan yasa ve yönetmeliklerle, özgürlüklerine yönelik kısıtlamaları belirterek, polis devleti olarak nitelendirmiştir (<https://www.hrw.org/europe/central-asia/azerbaijan> Erişim Tarihi 26.03.2022). Bu raporlara tepki gösteren İlham Aliyev, yerel sivil toplum kuruluşları ve uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından siyasi mahkûm olarak kabul edilenlerin tümünün serbest bırakıldığını, ülkede ifade ve düşünce özgürlüğünün olduğunu, muhalefet partileri ve muhalif gazetelerin serbest faaliyet gösterdiğini vurgulamıştır (Aliyev, 2005, 120-121).

Bazı hükümet yetkililerinin yabancı STK'ları ile arasında anlaşmazlıklar olabilir. Ama faaliyetleri hiçbir şekilde kısıtlanmamaktadır. Genel olarak, yabancı sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları takdir edilmektedir. Azerbaycan demokrasi yolunda gelişmekte olan bir ülkedir. Ekonomik, siyasi ve demokratik gelişme açısından müreffeh bir ülke olmak için büyük fırsatlara sahiptir. Sivil toplum kuruluşları, demokratik toplumun önemli bir unsurudur. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini destekliyorum. Ancak, faaliyetlerinde siyasetin hakim olduğu bazı sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Kanatımızca, STK'lar hiçbir siyasi gücün yanında yer almamalı ve tarafsız olmalıdır. Bazı durumlarda, belirli sivil toplum kuruluşları muhalefet partilerinin bir organı olarak faaliyet göstermektedir. Bu ortadan kaldırılırsa, gelecekte bu alanda herhangi bir sorun olmayacaktır (Aliyev, 2005, 150-153).

İnsan Hakları İzleme Örgütü, uluslararası kurum ve kuruluşlara sürekli raporlar sunarak uluslararası sistemi bilgilendirerek insan haklarını ve adaleti teşvik eden politika ve uygulamalarda değişiklik yapılması için hükümetlere baskı yapmaktadırlar (<https://worldcoalition.org/membre/human-rights-watch/> Erişim Tarihi 26/03/2022).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Azerbaycan'da iki genç aktivistin uyuşturucu suçlamasıyla tutuklanması ve kovuşturulmasının siyasi amaçlı olduğuna karar vermiştir. Mahkeme ayrıca, bunların kovuşturulmasının hükümet eleştirmenlerinin, sivil toplum aktivistlerinin ve insan hakları savunucularının misilleme kovuşturmaları ve ceza kanununun kötüye kullanılması yoluyla keyfi olarak tutuklanması ve tutuklanmasının önceki davalarda olduğu gibi bir kalıbın parçası olduğuna karar vermiştir (<https://www.hrw.org/news/2020/03/18/prominent-journalist-freed-azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022). Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Azerbaycan'daki siyasi mahkûmlara ilişkin çığır açan bir kararı kabul ederek, sorunun sistemik doğasını vurguladı ve ülkedeki haksız yere hapsedilen aktivistlerin hepsini serbest bırakmalı ve hiç kimsenin temel ifade ve toplanma haklarını kullandığı için yargılanmamasını sağlamalı (<https://www.hrw.org/news/2020/02/18/political-graffiti-behind-bogus-jailing-azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022). Avrupa Parlamentosu, Azerbaycan'daki demokrasi ve insan hakları ihlallerini baskı aracı olarak kullanırken, Azerbaycan hükümeti, siyasi suçlamalarla hapsedilen yaklaşık 40 muhalif eylemciyi serbest bırakmışlardır (<https://www.hrw.org/news/2019/01/10/unjustly-jailed-blogger-faces-new-charges-azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022).

2017 yılında askeri ve güvenlik yetkililerinin, vatana ihanet suçlamalarıyla ilgili itirafları ve diğer ifadeleri almak için tutuklulara işkence yaptığına dair iddiaları destekleyen ayrıntılar ortaya çıkmıştır. Dünya İşkenceye Karşı Örgüt, kapalı duruşmalarda en az 78'inin gözaltına alındığını ve 25'inin 12 ila 20 yıl arasında hapis cezasına çarptırıldığını ve çok sayıda işkence vakası olduğunu tespit etmiştir (<https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/azerbaijan> Erişim Tarihi 27/03/2022).

27 Eylül 2020 yılında Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesini Ermeni işgalinden kurtarmak için geniş çaplı askeri operasyon düzenleyerek bölgenin önemli kısmını 44 gün içerisinde geri almıştır. Bu süreç ve sonrasında İnsan Hakları İzleme Örgütü Avrupa ve Orta Asya Direktörü Hugh Williamson raporlarına baktığımızda yaklaşık 30 yıllık Azerbaycanlıların mağduriyeti unutulmuş Ermeni esirlere kötü muamele edildiğini iddia etmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü özellikle 2021 ve 2022 raporlarında Ermeni savaş esirlerinin uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk kapsamında hakları olan tüm korumaya sahip olmaları çağrısında bulunmuştur. Şubat 2021 tarihinde Ermenistan'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ndeki Temsilciliği, mahkemeden 240 savaş hükümlü ve sivil tutuklu iddiasıyla ilgili olarak Azerbaycan'a müdahale etmesini istemiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev açıklamasında tüm savaş esirlerinin Ermenistan'a iade edildiğini ayrıca iddiaların asılsız ve taraflı olduğunu vurgulamıştır (<https://www.hrw.org/news/2021/03/19/azerbaijan-armenian-pows-abused-custody> Erişim Tarihi 26/03/2022).

27 Eylül 2020 yılında Karabağda başlayan savaş sonrası BM insan hakları roportörleri ve Avrupa Parlamentosu savaş esirlerine kötü muamele yapıldığı ve insan hakları ihlallerinin olduğunu vurgulamışlardır. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Dunja Mijatovic, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki zaferine adanan Askeri Ganimetler Parkında sergilenen Ermeni askerlerini tasvir eden mankenlerin sergilenmesi sahnelerinin endişe verici olduğunu, bu tür görüntülerin rahatsız edici ve aşağılayıcı bulunduğunu açıklamıştır. Bu açıklama üzerine Azerbaycan, savaş sırasında ele geçirilen askerlerin miğferlerinin teşhirlerini kaldırmıştır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin aldığı bir karar ile, Azerbaycan tarafında kalan tüm tutsakları serbest bırakmaya ve Ermeni makamlarının tüm mayın haritalarını Azerbaycan'a vermesini istemiştir.

Kadınların öldürülmesindeki artışa tepki gösteren Azerbaycan'daki İngiliz Büyükelçiliği, Azerbaycanlı kadınların öldürülmesinden duyduğu endişeyi dile getirerek, Azerbaycan hükümetini İstanbul Sözleşmesi'ni imzalamaya çağırmıştır (https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2022/01/World%20Report%202022%20web%20pdf_0.pdf Erişim Tarihi 27/03/2022).

3.4.3.3. İlham Aliyev'in Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımı

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan aleyhine çalışan güçlü Ermeni lobi örgütlerine karşı uluslararası alanda sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini ülkenin tanıtımı konusunda seferber etmesi gerektiğini aynı zamanda temsilciliklerin bu konuda aktif olmasını istemiştir. Azerbaycan'daki sivil toplum kuruluşları bu tanıtım faaliyetlerini gerçekleştirirken ilgili ülkelerin devlet kurumları, milletvekilleri, sivil toplum kuruluşları, medya ve kamuoyu ile de devamlı bilgilendirmeler yaparak gerçekleri aktararak güçlenmemize katkı sağlaması gerektiğini vurgulamıştır (Aliyev, 2006, 148). İlham Aliyev bir diğer konuşmasında, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının Azerbaycan'daki faaliyetlerini değerlendirerek dikkat çektiği husus, bu kuruluşların ilk önce Azerbaycan'da faaliyet gösterebilmeleri için kendi elçiliklerinin bilgisi doğrultusunda tarafsız olmaları ve siyasette tarafgirlik yapmamaları gerekir. Azerbaycan'ın iç işlerine müdahale ederek muhalif grupları desteklemek, yasaların çizdiği çerçevenin dışına çıkarak Azerbaycan'ın dış politika ve temel çıkarlarına ters düşecek faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu tür faaliyetler ile Azerbaycan'a baskı yapabileceklerini düşünmektedirler. Azerbaycan'a hiçbir uluslararası sivil toplum kuruluşunun baskı yapmasının mümkün olamayacağı cumhurbaşkanı tarafından vurgulanmıştır. İlham Aliyev, bazı uluslararası sivil toplum kuruluşlarının yanlış bilgilere dayanarak kanaat oluşturarak önyargılı ve adaletsiz tutum takınarak kendi ilkelerine ters düştükleri tespitinde bulunmuştur (Aliyev, 2006, 150).

İlham Aliyev demeçlerinde dış politikanın oluşumu kısmında sivil toplum kuruluşlarına herhangi bir rol vermeyerek, dış politikanın uygulanmasında rol ve model biçtiği söylenebilir. Yani yerel sivil toplum kuruluşlarının herhangi bir dış politika kararı sorgulama ve eleştirmeden öte mevcut politikaları uygulama konusunda STK'larının gerektiğinde görevlendirildiği söylenebilir. Uluslararası toplumun bilinçlendirilmesi konusunda 2002 yılında Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlıların Çalışmaları ile ilgili

Devlet Komitesi oluşturularak, yabancı ülkelerde başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere temsilciliklerin çalışmalarını koordineli bir şekilde yürütülmesi kararı alınmıştır. Bu kararın bir diğer önemli yanı Türkiye ile Azerbaycan diaspora faaliyetlerini koordineli bir şekilde yapılması kararı alınmıştır. Türkiye'nin diaspora faaliyetlerindeki gücü ve deneyimi ile Azerbaycan'ın dünyaya tanıtımı ve çıkarlarının korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye ile birlikte STK'larının yeni görevler ve roller üstlenmesi istenmiştir. Bu görevlerden en önemlisi yabancı ülkelerde aktif politika izleyerek ülkenin tanıtımının yanı sıra, Azerbaycan'ın haklı davası Karabağ sorunun çözümü ve yeni dönemde Karabağ'ın yeniden inşası sürecinde işbirliklerinin artırılarak bölgeye yatırım yapılmasını teşvik etmek olduğu söylenebilir. Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlıların Çalışmaları ile ilgili Devlet Komitesi, yurtdışında yaşayan soydaşların yaşadıkları ülkelerde bilgi ve becerilerinden yararlanarak, yaşadıkları ülkelerdeki politikalarını güçlendirmek bir diğer görevi olarak belirtilmiştir. Yurtdışında faaliyet gösteren tüm sivil toplum kuruluşları ile çok ciddi işbirlikleri gerçekleştirilerek, hükümet üyelerini, milletvekilleri ve kanaat önderlerini Azerbaycan'ın yararına faaliyetler gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ermeni diasporasının organize ve güçlü mali kaynaklara sahip Ermeni lobisinin, Türkiye ve Azerbaycan aleyhine çalıştığı bir uluslararası alanda soykırım yalanı veya asılsız toprak iddialarını önlemek için sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri kritik öneme sahiptir (Aliyev, 2007, 49-52).

2007 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türk ve Azerbaycan diaspora faaliyetlerinin koordineli çalışması için STK'nın önemine dikkat çekerek, STK'nın faaliyetlerinin inandırıcı ve faydalı olduğunu söylemiştir. Abdullah Gül'e göre uluslararası alanda devlet yetkililerinin söylemlerinden çok STK'larının söylemleri daha çok karşılık bulmaktadır. STK'nın gücü ve etkinliği kullanılarak uluslararası toplumun sürekli bilgilendirilmesinin Azerbaycan ve Türkiye'nin dış politikasının uygulanmasında yardımcı olabileceği vurgulanmıştır (Aliyev, 2007, 182). 2008 yılında İlham Aliyev uluslararası ve yerel STK'larının faaliyetlerini değerlendirirken, Freedom House'un taraflı davrandığını Azerbaycan ile ilgili hazırladıkları raporların gerçeği yansıtmadığını beyan etmiştir. 2008 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonuçlarını AB, AGİT ve Avrupa Konseyinin değerlendirmelerini dikkate aldıklarını ve önemli uluslararası STK'ların görüşlerini dikkate aldıklarını söyleyerek, Freedom House gibi siyasi çıkarları olan taraflı STK'larının raporlarını önemsemediklerini

söylemişlerdir (Aliyev, 2016, 78). Ama genel olarak STK'larının faaliyetlerini önemsediklerini vurgulayarak, Azerbaycan'ın temel sorunlarının çözümünde STK'larının faaliyetlerinin önemli olduğunu, toplumun gelişmesi ve bilinçlenmesi, demokrasi ve insan haklarının gelişmesi gibi konularda vazgeçilmez yapılar olduğu tespitinde bulunmuşlardır. Azerbaycan'da liberal ekonomik sistemin oluşturulması, siyasal sistemin reformu, demokratik seçimlerin yapılması ve yolsuzlukla mücadele gibi konularda STK'larının rolü ve etkisinin büyük olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü raporlarında Azerbaycan'ın demokratik reformlar yaparak, AB ile komşuluk politikası çerçevesinde dış politikasının çok yönlü seçenekler üzerinden geliştirebileceği vurgulanmıştır (Aliyev, 2008, 115-116). 2010 yılında İlham Aliyev, Azerbaycan aleyhine uluslararası STK'larının raporlarının taraflı ve kasıtlı olarak yapıldığını, bu raporların temel gayesinin Azerbaycan dış politikasını yönlendirmek ve etkilemek olarak görmüştür. Azerbaycan ekonomik ve siyasi açıdan güçlendikçe ve bağımsız politika oluşturmaya başladıkça söz konusu STK'larının Azerbaycan aleyhine raporlar düzenlediği bilinmektedir. Azerbaycan hükümetini demokrasi ve insan hakları konusunda eleştirerek baskı yapmaya çalışan STK'ların gerçek amaçlarının siyasi oldukları iddia edilmiştir. Azerbaycan halkının iradesine dayalı demokratik, egemen, bağımsız bir devlet inşa edilerek dış politikanın halkın isteklerine uygun gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (Aliyev, 2010, 20). İlham Aliyev'in vurguladığı bir diğer husus, Azerbaycan herkesle karşılıklı iş birliği yapmak isterken, yabancı STK'ları Azerbaycan'da marjinal gruplara destek vererek ülkenin huzurunu bozmak ve iç işlerine karışmaktadır. Bu tür faaliyetlerin STK çatısı altında gerçekleştirilerek, muhalif grupların desteklenerek ülkenin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı gösterilmemesine sessiz kalınmasının mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Azerbaycan her türlü STK'ları ile işbirliği içerisinde karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmaya, bilgi alışverişine hazırdır. Yeter ki Azerbaycan'ın çıkarlarına saygı gösterilsin ve dış politika kararları yönlendirilmeye çalışılmasın. Bu doğrultuda Azerbaycan'da faaliyet gösteren IREX, NDI, IRI, Soros Fonu ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi STK'ları ülkenin iç işlerine karışmama ilkesine uygun davranış sergilemesi ve ya kararlar alması gerektiği belirtilmiştir. Aksi taktirde bu kuruluşların Azerbaycan'daki faaliyetleri kısıtlanmaya çalışılmıştır (Aliyev, 2016, 97).

2012 yılında İlham Aliyev, yabancı ülkelerdeki büyükelçilerin görevli buldukları ülkelerdeki STK'ları ile aktif işbirliği içerisinde çalışmalı olduklarını belirtmiştir. Ermeni lobisinin Azerbaycan'a karşı olumsuz tavrını bertaraf etmek ve ilgili ülkelerde bilgilendirme faaliyetlerini STK'ları aracılığı ile gerçekleştirmelerinin önemini vurgulamıştır. Ermeni lobi faaliyetlerinin durdurulmasında devlet kurumları ile birlikte STK'larının önemli faaliyetler gerçekleştirdiğini, uluslararası örgütlerin Azerbaycan'a karşı tutumunu STK'larının gerçekleri anlatması ile değiştirilebileceğini vurgulamıştır (Aliyev, 2012, 90).

İlham Aliyev, Azerbaycan'ın temel hedefinin halkın refahını yükselterek, gelişmiş bir ülke olmasını gerçekleştirmeye çalışmaktır (Aliyev, 2014, 87). Bu hedefler doğrultusunda iç politikadaki başarıların dış politikaya yansımaları için STK'larının bu hedeflere uygun çalışmalar yapması gerektiğini vurgulamıştır. Azerbaycan iç ve dış politikasının oluşumunda Haydar Aliyev'in fikirleri doğrultusunda oluştuğunu beyan eden İlham Aliyev, bu politikaların devam ettirileceğini açıklamıştır. Haydar Aliyev fikirlerinin/değerlerinin gerçekçi temele oturan politikalar olarak devlet kurumlarına ve STK'larına kılavuzluk yapması gerektiğini vurgulamıştır. STK'larına çizilen bu çerçeve içerisinde faaliyet göstermek ve devletin belirlediği genel politikalar doğrultusunda hareket etmeleri uygun görülmektedir.

Dünyada dini ve etnik ayrımcılığın şiddete dönüştüğü bir durumda Azerbaycan'da bu gibi örneklerin olmadığı söylenebilir. Azerbaycan toplumunun 93% kendini Müslüman olarak tanımlaması diğer dini grupların da çok rahat bir şekilde kendilerini ifade ettiği söylenebilir. Azerbaycan dış politikasında başarılı bir şekilde kullanılan politikalardan birisi de çok kültürlülüktür. Dini ayrımcılık politikaları veya Müslümanların terör ile birlikte anıldığı dönemlerde İlham Aliyev yönetimi, çok kültürlülük politikasını başarılı bir şekilde uygulayarak uluslararası sistemde bu politikaları teşvik etmektedir. Azerbaycan'ın tarihten gelen bu değerini yeni dönemde dış politikada başarılı bir şekilde kullanarak STK'larının da bu doğrultuda faaliyet göstermelerini teşvik etmiştir (Aliyev, 2015, 66). Bakü Uluslararası İnsani Forum aracılığı ile medeniyetler arası diyalog oluşturulmaya çalışılmakta ve STK'ları bu yönde faaliyet göstererek, medeniyetlerarası çatışmanın sonlandırılmasında önemli katkılar sunabileceği tartışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da STK'ları bu kültürel yapının uluslararası alana taşınmasında büyük görevler üstlenebileceği söylenebilir (Aliyev, 2016, 80-81).

İlham Aliyev'in 2017 yılı bir diğer konuşmasında eğitime önem verdiklerini, eğitimin istikrara yol açtığını, eğitimsiz bir toplumun radikalizm ve köktencilığe neden olabileceği vurgulanmıştır. Eğitim ile birlikte yoksulluk, sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik toplumun şiddete başvurma olasılığını artırmaktadır. Bu nedenle radikalizmi ortadan kaldırmak için onun temel nedenlerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sorunların çözümü için bu alanlarda STK'larının aktif görev almaları insanların barış içinde bir arada yaşamının faydalarını açıkça görebilmeleri için kültürlerarası ilişkilerin değerlerini teşvik etmesi gerektiğini vurgulamıştır. STK'larının önemli görev ve sorumluluk üstlenmesi ile birlikte dini ve etnik gerilimler yerini barış ve kültürlerarası diyalogun güçlendirilmesine yol açacağını belirtmiştir (Aliyev, 2017, 47).

Green Peace International'ın İcra Direktörü Jennifer Morgan, İpek Yolu projesinin uygulanmasında çevre sorunlarının çözümü için STK'larının rolü ve sürdürülebilir kalkınmanın önemine dikkat çekerek, Azerbaycan'dan Gürcistan'a ve Türkiye'den Akdeniz'e petrol boru hattı projesi kapsamında STK'larının durumu aktif bir şekilde izlediklerini vurgulamıştır. İlham Aliyev de bu uluslararası projenin hassasiyetini göz önünde bulundurarak çevreyi koruma önlemlerinin üst düzeyde sağlandığını ayrıca Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan kısmında petrol ve doğal gaz çıkarmada uluslararası standartlara uygun olarak üretim yapıldığını beyan etmiştir. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Ermenistan tarafından tahrip edildiği ve bölgenin tamamen çevre felaketi ile karşı karşıya kalmasını STK'larının bu durumu yakından takip etmesinin çok önemli olduğunu vurgulamışlardır (Aliyev, 2017, 7-8).

4 Ekim 2017 tarihinde Bakü'de Avrupa Konseyi Siyasi ve Güvenlik Komitesi Temsilci Heyetini kabul eden İlham Aliyev, Azerbaycan dış politikasının temel yönelimlerini belirlediğini ancak uluslararası sivil toplum kuruluşlarının belirlenen dış politikayı etkilemek istediklerini vurgulamıştır. Azerbaycan bağımsız dış politika izleyerek hiçbir ülkenin iç işlerine karışmama ilkesine uygun davranırken diğer ülkelerinde Azerbaycan'ın iç işlerine karışmaması gerektiğini belirtmiştir. Ama belirli uluslararası sivil toplum kuruluşları aracılığı ile Azerbaycan'da demokrasi ve insan hakları ihlallerinin olduğunu dünya kamuoyuna taşıyarak Azerbaycan'ı itibarsızlaştırmaya çalışmaktadırlar. Azerbaycan'ı itibarsızlaştırmaya çalışan ve dünya kamuoyunu yanlış bilgilerle yönlendirmek isteyen uluslararası sivil toplum kuruluşları raporlarında hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği totaliter, otoriter bir ülke olarak göstermeye çalışmaktadırlar.

Batı'da büyük siyasi, sosyal ve medya köklerine sahip Ermeni lobisi ve diasporası sivil toplum kuruluşları aracılığı ile Azerbaycan aleyhine propaganda yapmaktadırlar. Uluslararası sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yapılan dezenformasyon politikasının ötesinde, Azerbaycan demokrasi yolunda ilerleyerek, 2001 yılından itibaren Avrupa Konseyinin üyesi olarak Avrupa mevzuatını uygulamaya ve Avrupa standartlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Azerbaycan ile Avrupa Komisyonu arasında yapılan anlaşmalar ile insan hakları ve demokrasinin gelişmesi yolunda ileriye dönük adımlar atacağını tahattüt etmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için sivil toplum kuruluşlarından yararlanılabileceği vurgulanmıştır (Aliyev, 2017, 81-87).

5 Mayıs 2017 tarihinde IV Dünya Kültürlerarası Diyalog Forumu¹¹ açılış konuşmasında İlham Aliyev, “Tarihsel dönem ve siyasal sistem ne olursa olsun, halkımız her zaman çok kültürlülüğü hem yurt içinde hem de yurt dışında etkin bir şekilde savunmuş ve teşvik etmiştir. Bu yüzden çok kültürlülük anlayışı bir devlet politikası olarak benimsenmiştir.” (Aliyev, 2017, 44-47).

Azerbaycan dış politikasında etkin bir şekilde kullanılan bu araç sivil toplum kuruluşlarının politikalarında da kullanılması gerekmektedir. Söz konusu politikanın gerçekleştirilmesinde devletin ve sivil toplum kuruluşlarının sorumluluk üstlenerek uluslararası alana taşınması gerekmektedir. Uluslararası alanda ağırlıklı olarak göçmen krizi, savaş, yıkım, çatışma, dini ve etnik çatışma gibi sorunların üstesinden gelmek için çok kültürlülük anlayışının pekiştirilmesinin şart olduğu görülmektedir. Çok kültürlülük anlayışının toplumlara anlatılması/aktarılması ve devletlerin politik davranışlarını bu yönde etkileyecek olan en önemli araç sivil toplum kuruluşları olduğu söylenebilir.

23 Ocak 2018 tarihinde Davos Dünya Ekonomi Forumunda Gerçekleştirilen “Stratejik Görünüm: Avrasya” toplantısına katılan İlham Aliyev, Azerbaycan'ın uluslararası sisteme yönelik dış politikasını barışçıl temeller üzerine inşa ettiğini ve ülkeye zorluk çıkarabilecek hiçbir riskli politikalardan taraf olmadıklarını açıklamıştır. Ülkenin istikrarlı siyasi ve ekonomik durumu sayesinde iç dinamiklerin riskli olmadığını aksine karşılaşılabilecek tüm potansiyel risklerin dışarıdan gelebileceğini vurgulamıştır. Dış

¹¹ Azerbaycan Hükümeti bu Forumu UNESCO, BM Medeniyetler İttifakı, ISESCO, Avrupa Konseyi, Dünya Turizm Örgütü ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ile birlikte düzenlemiştir. Bu Forum'a 120 ülkeden 800'den fazla konuşan katılması ile 50'den fazla uluslararası kuruluşun temsilcileri katılmışlardır.

tehditlerin asgari düzeye indirilmesi için Azerbaycan tarafsızlık politikasının benimseyerek hiçbir ülkenin iç işlerine karışmama ilkesi doğrultusunda hareket etmeye çalışmaktadır. Bağımsız dış politika gerçekleştirmeye çalışan Azerbaycan, komşularıyla da iyi komşuluk ilkesi çerçevesinde hareket etmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları işgal etmesi sonrasında Ermeni diasporasının güdümünde olan bazı uluslararası sivil toplum kuruluşları raporlar hazırlayarak uluslararası kamuoyunu yanıltmaya çalışmaktaydılar. İlham Aliyev, ülkedeki demokrasi ve insan hakları sorununu uluslararası sivil toplum kuruluşlarının taraflı raporlar yayınlayarak uluslararası kamuoyunu yanılttiklarını ve bu kuruluşların Azerbaycan'ın iç işlerine karışmaması gerektiğini dile getirmiştir. Söz konusu sivil toplum kuruluşları Azerbaycan'ı belirli ülkelere yönelik kampanyalara sürüklemek, ülkemizin itibarını zedeleyerek Azerbaycan'ı demokratik olmayan bir devlet olarak göstermeye çalışmaktadırlar (Aliyev, 2018, 6-8).

3.4.3.4. İkinci Karabağ Savaşı Sonrasında Dış Politikada Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Rolü ve Önemi

1992 yılından itibaren Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan, uluslararası alanda BM Güvenlik Konseyi kararlarını ve AGİT Minsk Grubu'nun önerilerini dikkate almayarak Dağlık Karabağ ve civarındaki beş ilin işgalini sürdürmekteydi. Otuz yıllık süreçte bölgenin etnik, dini yapısını değiştirerek zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını izinsiz olarak kullanarak uluslararası sivil toplum kuruluşları aracılığı ile Azerbaycan'ı baskı altında tutmaya çalışmaktaydı. Bu süreçte Azerbaycan'ın dış politikasının gündemini Dağlık Karabağ sorunu oluşturmaktaydı. Bu sorunun çözümü için öneri ve tekliflerini uluslararası kuruluşlara aktaran Azerbaycan dış politika uygulamalarında barışçıl dış politika izlemeye çalışmıştır. Sorunun çözümünde barış ve karşılıklı işbirliği ilkesi çerçevesinde uluslararası kuruluşların arabuluculuk etmesi ile halledilmesi beklentisi sonuçsuz kalmıştır. İşgalin bitmesi ve bölge halkının kendi topraklarına dönmesi için yapılan barışçıl çabalar sonuçsuz kalmıştır. 28 yıl boyunca Azerbaycan'ın bu sıkışmışlığı iç ve dış politikasının temel gündem maddesi olarak belirleyici konumda olmuştur. İlham Aliyev ulusal ve uluslararası toplantılarda söz konusu sorunun çözümü ile ilgili Ermenistan'ın kayıtsız şartsız işgalin sonlandırılması için çağrıda bulunarak, fiili durumun devamının mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ermenistan ise 12 Temmuz

2020 tarihinde Tovuz bölgesine saldırı düzenleyerek Azerbaycan'ın üst düzey askerlerini hedef alması ile savaşın yeniden başlamasına neden olmuştur. Toplumun kanaat önderleri, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve siyasi partiler ortak bildirimler imzalayarak gösteriler düzenlemeye başlamışlardır. Aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Azerbaycanlılar gösteriler düzenlemişlerdir. Ermeni askerlerinin Azerbaycan'ın Tovuz, Akstafa, Kazak, Gedebe, Daşkesen ve Nahçıvan bölgelerinde sınır ihlalleri savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir (Mustafayev, 2020).

27 Eylül 2020 tarihinde Karabağ bölgesi Ermeni işgalcilerden kurtarılmaya başlandı ve 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın arabuluculuk girişimleri ile taraflar ateşkes anlaşması imzalayarak, Rus barış gücünün bölgeye yerleşmesini onaylamışlardır. 44 günlük savaş ile Dağlık Karabağ bölgesinin bir kısmı ve civarındaki beş ilin Azerbaycan ordusunun kontrolüne geçmesi ile iç ve dış politikada yeni önceliklerin ortaya çıktığı söylenebilir. Savaş esnasında ve sonrasında ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının da gündeminin bu yönde şekillendiği söylenebilir. Ulusal sivil toplum kuruluşları 2. Karabağ savaşı esnasında hükümetin politikalarını desteklediklerini belirterek, hükümetin resmi politikalarına ters düşecek adım atmadıkları gözlemlenmiştir. Uluslararası sivil toplum kuruluşları ise savaşın neden yapıldığından çok savaşın kurallara uygun yapıp yapılmadığı üzerine araştırma yaparak rapor hazırladıkları gözlemlenmiştir. Azerbaycan-Ermenistan arasında gerçekleşen 44 günlük savaş sonrasında Dağlık Karabağ'ın statüsü, Zengezur koridorunun açılması ve her iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi konuları Azerbaycan dış politikasının gündeminde en önemli konular olarak söylenebilir.

İlham Aliyev dönemi sivil toplum kuruluşları ile ilgili gelişmelere bakıldığında, yasal düzenlemelerin yeniden yapılanması ile faaliyetleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Diğer bir yandan hükümete yakınlığı ile bilinen sivil toplum kuruluşlarına belirli düzeyde kaynak aktarılmıştır. Devletin kaynak aktarması ve yönlendirmesi ile faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının alınan dış politika kararlarında etkinliğinin sınırlı olduğu söylenebilir. Sivil toplum kuruluşları dış politika konusunda belirlenmiş olan gündeme göre tavır almakta ve faaliyetlerini bu noktada gerçekleştirmektedirler. Hükümetin izin verdiği ölçüde faaliyet gerçekleştirebilen sivil toplum kuruluşlarının, 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihinde (44 günlük) Karabağ Savaşı sonrasında dış politika

kararlarının alınmasında yeni görevler verildiği ve ya izin verilen alanlarda faaliyetlerinin arttığı söylenebilir. Devletin kontrolünde sivil toplum kuruluşlarının Laçın koridorunda başlattıkları gösteriler dış politikanın temel gündem maddesini oluşturduğu söylenebilir. Sivil toplum kuruluşlarına biçilen bu görevlendirme devlet başkanının hedefleri doğrultusunda şekillenmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanının dış politikada temel hedef olarak belirttiği konu, Karabağ savaşı sonrasındaki durumun uluslararası sisteme kabul ettirilmesi olarak söylenebilir. Azerbaycan Ermenistan arasında barış anlaşmasının imzalanması ile Karabağ'ın statüsü uluslararası sistem tarafından tanınmasına çalışılmaktadır. Savaşın galibi olarak Azerbaycan'ın tazminat talep etmesi ve bölgedeki yeraltı ve yerüstü kaynakların kullanımının durdurulması istenmektedir. Karabağ'ın doğal kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi, Karabağ bölgesine Azerbaycan'ın izni olmadan İran ve Rusya'dan askeri muhimmat taşınması, İran tırlarının Azerbaycan kontrol noktalarının kurallarına uygun arama faaliyetlerine tabi olmaması dış politikanın gündemini belirlemektedir. Laçın koridoru üzerinden Hankendi şehrine yük taşıyan tırların Azerbaycan tarafından kontrol edilmesini istemeyen İran, bölgedeki gelişmelerin çıkarlarına ters düştüğünü vurgulamaktadır. İran, Karabağ savaşı esnasında Ermenistan'ı açıkça destekleyerek silah tedarikinde bulunmuştur. İran, Zengezur koridorunun açılmasını kırmızı çizgisi olarak belirterek bölgede her hangi bir değişikliğin yapılmaması gerektiğini beyan etmektedir. Karabağ savaşı sonrasında Azerbaycan'ın tüm uyarılarına rağmen İran saldırgan dış politikası ile gündeme gelmiştir. Azerbaycan bölge üzerinde egemenlik vurgusu yaparak İran ve Rusya tarafından bölgeye gönderilen silahların denetlenmesini gerektiğini vurgulamaktadır. İran ve Rusya'ya dış işleri bakanlığı tarafından nota veya bildirimler yapılmasına rağmen Azerbaycan'ın egemenlik haklarının çiğnendiği görülmektedir. Halkın tamamının sürece destek vermesini sağlamak amacı ile sivil toplum kuruluşlarının politika oluşturma sürecine destek sağlaması ile İran ve Rusya'ya baskı uygulanmaya çalışılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil olması ile kamuoyunun tartışmalara katılması ve söz konusu devletler (Rusya, İran, Ermenistan) üzerinde daha fazla baskı uygulanabilmesi sağlanmaktadır.

Azerbaycan dış politikasının bir diğer temel gündem maddesi Zengezur koridorunun ulaşımına açılması olarak söylenebilir. Zengezur koridorunun Azerbaycan için önemi; Nahçıvan ile kara bağlantısının sağlanması ve Türkiye ile direk bağlantı oluşturulması,

Çin ve Türk Cumhuriyetlerinden malların bu koridor aracılığı ile Avrupa'ya taşınması olarak söylenebilir. Zengezur koridoru, uluslararası sistemdeki başat güçlerin çıkarların kesiştiği nokta olarak siyasi ve ekonomik olarak Azerbaycan'a büyük katkı sağlayabilir.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte uluslararası sistemde düşünce değişikliği, aktörleri yeni bir değişim ve dönüşüm geçirmeye zorlamıştır. Karmaşık karşılıklı bağlanmışlık ruhu uluslararası sistemdeki aktörlerin kendilerini yeniden revize etme gerekliliğini tartışmaya açmıştır. Uluslararası sistemde yeni bakış açısını hızlandıran küreselleşme olgusunu destekleyen yaklaşımlardan birisi olan neoliberalizm, uluslararası ilişkilerin temel tartışma konusu olan analiz birim düzeyi ve aktör sorununa iç toplumsal grupları da eklemiştir. Devlet içindeki aktörlerin artık görmezlikten gelinemeyeceğini ve bu aktörlerin de dış politikada önemli birer aktör olduklarını vurgulamaya başlamışlardır. Uluslararası sistemde oluşan aktör çeşitliliği küreselleşme ile birlikte her geçen gün daha fazla güç kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda uluslararası ilişkilerin teorik yaklaşımları uluslararası sistemde yaşanan olayları ve olguları açıklamada yetersiz kaldığı kanaati ortaya çıkmıştır. Geleneksel bakış açıları özellikle realizm ve liberalizm salt düşünce sistemlerini yeni duruma göre tanımlamaya çalışmışlardır. Söz konusu yaklaşımlar bir taraftan olgu ve olayları anlama ve açıklamaya çalışırken diğer yandan ise küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni durumu tanımlamaya çalışmışlardır. Bu tartışma var olan geleneksel düşünceyi (realizm ve liberalizm) eleştirirken yeni olarak iddia ettikleri fikirlerle (neorealizm ve neoliberalizm) sorunların çözümüne öneriler sunması beklentisi oluşmuştur. Bu yeni bakış açısını şekillendiren neoliberalizm yaklaşımı, temel tartışma konusu olan uluslararası sistemde devletlerin yanında diğer aktörlerin de var olabileceğini vurgulamıştır. Uluslararası sistemde devletlerden başka aktörlerin varlığını kabul edip ve bu aktörlerin dış politikada etkili olması kanısı çalışmanın temel tezini güçlendirmektedir. Çalışmanın varsayımlarının ortaya çıkması için devletlerden başka aktörlerin varlığı kabul edilerek devlet içi aktörlerin dış politikada önemli yer edindiği kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan dış politikasında diğer aktörlerle beraber sivil toplum kuruluşlarının da önemli oldukları özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşma dönemlerinde rol aldıkları söylenebilir. Hem Çarlık Rusya'sı hem de SSCB döneminde sivil toplum kuruluşlarının bağımsızlık mücadelesine başladıkları ve bu mücadeleyi başarı ile sonuçlandırdıkları görülmüştür. 1918-1920 Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti döneminde hem de 1991 yılı sonrasında kurulan Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluş felsefesini sivil toplum kuruluşlarının

olgunlaştırdığı söylenebilir. Farklı fikir adamlarının bir araya gelerek oluşturdukları sivil toplum kuruluşları zamanla devletin temel politikasını oluşturmaya çalışmıştır.

Neoliberal yaklaşım, çatışma ve işbirliğinin gerçekleşmesini toplumsal önceliklere bağlamışlardır. Yani çatışma ve işbirliği toplumsal öncelikler doğrultusunda ortaya çıkmakta, ortaya çıkan durumu devletler aracılığıyla diğer devletlere ve ya uluslararası sisteme yansıtıldığı varsayılmaktadır.

Azerbaycan'da toplum iktidarı değiştirmek için hiçbir zaman şiddet ve zor kullanmamıştır. Genellikle toplumun ihtiyaçları yöneticiler tarafından dikkate alınmamış ama toplum bu süreci uzun dönem mücadele ederek kazanmıştır. Azerbaycan toplumunun aydınları Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği döneminde şiddete başvurmadan istek ve taleplerini sivil yöntemlerle elde etmeye çalışmışlardır. Çarlık Rusya'nın işgalinden sonra toplumun aydınları zaman içerisinde toplumu bilinçlendirerek sorunların üstesinden gelebileceklerine inanmışlardır. Çarlık Rusya döneminde veya Sovyet döneminde oluşan sivil toplum kuruluşları ilk önce bağımsızlık mücadelesi vererek, milli birlik ve milli kültürün korunması ve yaşatılmasına çalışmışlardır.

Azerbaycan dış politikasını tarihten günümüze sınıflandıırırsak, 1918-1920 yılı Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti dönemi, 1991 yılından günümüze baktığımızda; 1992-1993 yılı Ebulfez Elçibey dönemi, 1993-2003 yılı Haydar Aliyev dönemi, 2003 yılından günümüze İlham Aliyev dönemi olarak belirtebiliriz. Sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ve dış politikada önemi dönemlere göre değişmektedir. Bu değişimi ikiye ayırarak sınıflandırılabilir;

Birincisi, 1918-1920'li yıllar ile 1992-1993 yılları arası sivil toplum kuruluşlarının dış politikada önemi ve rolünün olduğu söylenebilir. İkincisi 1993-2003 yılı ile 2003 yılından günümüze olan dönemi ise sivil toplum kuruluşlarının dış politikada önemi ve rolü sınırlı olduğu veya çok az olduğu söylenebilir.

Çalışmanın temel hipotezlerinden birincisi olan “Azerbaycan dış politikasının oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi var mı?” sorusuna bu dönemler için olumlu yanıt verilebilir. Azerbaycan dış politikasının oluşum sürecinde Mehmet Emin Resulzade ve Ebulfez Elçibey başkanlığında oluşturulan sivil toplum kuruluşları dış politikanın genel konseptine yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu dönemde oluşturulan

sivil toplum kuruluşlarının hedefleri ile dış politikanın hedefleri arasında uyum ve paralellik olduğu söylenebilir. Bu dönemde oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının temel özelliklerinden bir tanesi, toplumun ihtiyaçları üzerine aşağıdan yukarıya doğru oluşturmuştur. Anglo Sakson İngiliz modelinin genel özelliklerini taşıyan bu dönemlerde oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının hedefleri dış politikanın hedefleri olarak resmi devlet politikası olarak uygulamaya konmuştur. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarının dış politika üzerinde doğal olarak önemi ve rolü olduğu söylenebilir. Mehmet Emin Resulzade ve Ebulfez Elçibey'in dış politika ile ilgili düşünceleri sivil toplum kuruluşları yöneticisi olduğu dönemde ve ya hükümette olduğu dönemde de aynı olduğu söylenebilir. Toplumun temsilcisi olarak savundukları fikirleri dış politikanın da temel gündem maddesi haline getirdikleri bilinmektedir.

1918 yılında kurulan Cumhuriyet dönemi sivil toplum kuruluşları yöneticileri devlet yönetiminde buldukları için sivil toplum kuruluşlarının misyon ve vizyonunu devletin dış politikasına yansıtmaya çalışmışlardır. Bu politikaların en önemli yanı; Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyetinin uluslararası sistem tarafından tanınması, Osmanlı imparatorluğu ile anlaşmalar yaparak stratejik ittifak oluşturmak, Sovyetler Birliğinin bölgeyi işgal etme tehdidini yumuşatmaya çalışmak, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı dış politikasının önlenmesi, Sovyetler Birliği'nin iddia ettiği Bakü petrolü ve bölgenin kendilerine ait olduğu yönündeki dış politika uygulamalarının önüne geçmek, içteki Rus ve Ermeni işbirliğini zayıflatmak ve bu birlikteliğe karşı mücadele etmek olarak sıralanabilir.

1918 yılında devletin oluşması ve yönetim şekli açısından demokratik ilkelerin benimsendiği bir yapılanma mevcut idi. 1918 yılında Cumhuriyet döneminde sivil toplum yapılanması Anglo-Sakson modeline uygun aşağıdan yukarıya doğru kendiliğinden oluşmuştur. Demokratik ilkelere uygun bir yönetim anlayışının benimsenmesi ile sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının iki düşünce etrafında toparlandığı söylenebilir. Bağımsızlıktan yana olan yani cumhuriyet yanlılarının ve ya sosyal demokrat olarak kendilerini tanımlayan Sovyetler Birliğinden yana olan sivil toplum kuruluşlarının faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Sovyetler Birliğinin Azerbaycan'ı işgali sonrası yönetimde bulunan yöneticiler yine sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden

oluşmaktaydılar. 2 yıllık cumhuriyet dönemi demokrasinin gereği olan sivil toplum kuruluşları işlevsel olarak toplumsal yapıda yerlerini aldıkları görülmektedir.

Bu açıdan Azerbaycan dış politikası ele alındığı zaman bağımsızlığın ilk yıllarında sivil toplum kuruluşlarının öncelikleri doğrultusunda dış politikanın şekillendiği söylenebilir. Baskı ve asimilasyon politikalarına karşı toplumun sivil toplum kuruluşları etrafında birleşerek ortaya koydukları demokratik tavır nedeniyle devletin dış politikasının ilk dönemlerinde toplumsal önceliklerin dikkate alındığı söylenebilir.

Azerbaycan dış politikasının oluşumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi yoktur:

Küreselleşme ile birlikte toplumların ve bireylerin artan istekleri, ihtiyaçları çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bireylerin devletten beklentilerinin karşılanmaması veya yöneten-yönetilen arasındaki ilişkinin yeterli düzeyde olmaması sorunu sivil toplum kuruluşları aracılığıyla giderilmesi mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bireyler, devlet nezdinde görünür olmak, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktararak kabul ettirmek için sivil toplum kuruluşlarını bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bireylerin devleti etkilemek üzere oluşturdukları özel veya kar amacı gütmeyen genellikle siyasi olmayan sivil toplum kuruluşları belli dönemlerde devletin de bu kurumları yönlendirdiği görülmektedir. Devlet, toplum ve bireyleri etkilemek, yönetmek için belli bir ideolojik propagandasını karşı tarafa ulaştırmak için sivil toplum kuruluşlarını kullanmaktadırlar. Her iki durumda da ihtiyaç üzerine oluşan veya oluşturulan ara kurum veya kuruluşlar zamanla faaliyet ve amaçları değişebilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının tarihten günümüze faaliyet ve savundukları düşüncelere bakarsak bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Bireylerin ve toplumların ihtiyaçları doğrultusunda oluşan sivil toplum kuruluşları zamanla kendilerine yeni hedef ve faaliyet alanları belirlemesi gerekir.

Azerbaycan'daki sivil toplum kuruluşları ilk önce savundukları düşünceler gerçekleştiği zaman yeni hedef ve amaçlar üretmek doğrultusunda çalışmalar yapamadıkları söylenebilir. Azerbaycan'daki sivil toplum kuruluşlarının oluşmasındaki amaç ve hedefleri şöyle sıralanabilir; Birincisi, toplumu bilinçlendirmek, tarihi, kültürel, örf adet gelenekleri daha geniş kitlelere ulaştırarak, yönetici ve aydınları kendi faaliyetlerine destek vermesini sağlayarak bu düşüncelerin topluma ulaşmasını amaçlamaktadırlar.

İkincisi, bağımsızlık düşüncesinin gelişimi; sivil toplum kuruluşları kendi bağımsız cumhuriyetlerini oluşturmak için Rus, Ermeni ve Fars işgaline karşı savunma amaçlı oluşumlarını gerçekleştirmişlerdir. İşgal ve ortak düşman düşüncesi ile hareket eden toplum, toprak işgali ve toplu katliamlara, asimilasyon politikalarına, zorunlu göç ve sürgünlere karşı oluşturulan “kendini savunma” amaçlı kuruluşlar oluşturmuşlardır. Bu tehlike azaldıkça ve ortadan kaldığı zaman toplumun bu kuruluşların faaliyetlerine katılımının zayıfladığı gözlemlenmiştir. Hatta merkez yönetime yakın durarak belli imtiyazlar elde etmeye çalışmışlardır. Azerbaycan’da oluşan sivil toplum kuruluşları kurumsallaşma dönemine ulaşmadan faaliyetleri farklı sebepler yüzünden son bulmuştur. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra sivil toplum kuruluşları faaliyet ve amaçlarının değiştiğini, hedeflerine ulaştıkları zaman ya parti şekline dönüşmekte ya da toplumun yeni hedeflerine uygun yeni amaç ve hedefler belirlenmediği için kendi görevlerini tamamlamışlardır. Sivil toplum kuruluşu düşüncesini ortaya atan ve oluşturan kişi veya kişilerin oluşturdukları sivil toplum kuruluşları ile özdeşleşmesi dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarının geleceğe taşınması veya kurumsallaşması gerçekleşmemektedir. Devlet yöneticilerini uzun süre görevde bulunmasını eleştiren sivil toplum kuruluşlarının da yöneticileri aynı eleştirilere maruz kalmaktadırlar.

Azerbaycan gibi ülkelerin dış politikasının oluşumunda rejimin güvenliğinin korunması başta olmakla, devletin güvenliğinin sağlanması, devletin temel ihtiyaçları birincil, bölge insanının siyasi ve toplumsal tercihleri ise ikincil etkenler olarak ön plana çıktığı söylenebilir. Zamanla toplumun sivil toplum kuruluşlarına desteğini azaltmasıyla dış politikada toplumsal öncelikler yerini rejimin güvenliği ve günlük kısır döngü içine girildiği görülmektedir.

1993 yılından günümüze devlet sivil toplum kuruluşları ilişkisi Fransız modeli ile açıklanabilir. Devletin sivil toplum kuruluşlarını gözetim altında tutması ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri genellikle devletin isteği üzerine gerçekleşmektedir. Devlet dış politika çıktısında istediği şekilde sivil toplum kuruluşlarını yönlendirmektedir. Azerbaycan’da sivil toplum kuruluşlarının kendiliğinden oluşması ve her zaman sivil kalması yerine devletin görünmez el olarak sivil toplum kuruluşlarını oluşturması ve yönlendirmesi söylenebilir.

Azerbaycan'ın tarihten gelen kendine özgü durumu söz konusudur. Azerbaycan Türkleri kendi ülkelerinden çok Azerbaycan dışında, eskiden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları şimdi ise diğer ülkelerin sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Azerbaycan dış politikasını oluşturan ve yönlendiren en önemli etkenlerden birisi de bu bölgelerdeki insanların haklarının korunması ve asimilasyon politikalarını önlemeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın doğal kültür uzantısı olan bu bölgeler iç ve dış politikasını etkilemektedir. Azerbaycan ulusal bağlılıklarından çok ulus ötesi bağlılıkları dış politikasının en önemli gündem maddesini oluşturmaktadır. Azerbaycan dışında yaşayan soydaşları ile daha fazla etkileşim içerisinde olması ve sivil toplum kuruluşları nezdinde ve diaspora faaliyetleri ile parçalanmışlık ve asimile olma politikalarını gidermeye ve ya kendi lehine kullanmaya çalışmaktadır. Oluşan bu ulus ötesi alanlar köklerinin dayandığı toplumlarla yerleştikleri toplumları birbirine bağlayan ilişkiler kurmaları ve daha da önemlisi bu ilişkileri sürdürmeleri için sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaçları vardır. Özellikle Rusya, Türkiye başta olmak üzere diğer ülkelerde yaşayan soydaşlar ülkeye sağladıkları ekonomik yardımlar dolayısıyla ülkenin dış politikasının oluşmasında da ön ayak oluşturmaktadırlar. Dışarıdan gelen mali destek içte yaşayan halkı çalışmamaya iterek madun grup olmasına ve neredeyse tüm olaylara tepkisiz hale getirmektedir. Toplumun kendi sorunlarını çözmek ve daha iyi koşullarda yaşamasına engel dışarıdan gelen yardımlar ve bu yardımların sürekli olması dolayısıyla toplumun dönüşümü engellenmektedir. Toplumun giderek melezleşmesi ve bu ülkelerde yaşayan vatandaşların geri dönme gibi bir düşüncesinin olmayışına yol açmaktadır. Toplumun bilinçlendirilmesi ve melezleşmesi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla durdurulabilir. Bilinç ve bu bilinçle hareket etmeyen toplulukların sivil toplum kuruluşları son çaresi olarak görülmektedir.

Azerbaycan dış politikasının oluşumu kendi kendiliğinden bağımsız karar alabilme yeteneğine sahip midir?

Neoliberalizmin temel savlarından birisi iç politika ile dış politika arasındaki karşılıklı etkileşimin olduğu varsayılmaktadır. Küreselleşme devletlerin sınırlarının geçişkenliğini arttırarak, egemenliğini zayıflattığı bir ortamda, iç politikanın dış politikayı, dış politikanın da iç politikayı etkilediği söylenebilir. Azerbaycan'daki sivil toplum kuruluşlarının bağımsız karar alarak, dile getirdiği sorunların dış politikaya yansımaları dönem dönem gerçekleştiği söylenebilir. Devletlerin dış politikada bağımsız karar

alabilme yeteneğine sahip olması için iç politikadaki talepleri sivil toplum kuruluşları süzgeçinden geçerek dış politikada bağımsız karar alabilmesine yardımcı olması gerekir. Bu mekanizmanın Azerbaycan dış politikasında gerçekleşmemesinin sebeplerinden birisi sömürge deneyimi yaşaması ile açıklanabilir. Sömürge deneyimi yaşayan toplumlarda, yerel düzeydeki elitlerin bağımsızlık ve ulus-devlet kurma yönündeki çabaları milliyetçilik duygularıyla şekillenmektedir. Sömürgecilik politikalarına karşı modernleşme, milliyetçilik, muhafazakârlık, demokratikleşme, eşitlik ve özgürlük kavramlarının ön plana çıkarılmasıyla devletin yeniden inşası sürecinde toplumun belirleyici faktör olarak merkezi rolü, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ile daha da belirleyici olduğu görülmektedir. Yeni inşa edilen devletin temel sorunlarını çözmek için kurulan sivil toplum kuruluşları, devlet-toplum-birey ve bireyler arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasında ön ayak olmaktadır. Eşitlik, özgürlük, toplumsal adalet, azınlıkların hakları, refah devleti, işçilerin çalışma koşulları, insan hakları, eğitim, sağlık, sosyal politikalar ve dış politikanın oluşumunda ve uygulanmasında sivil toplum kuruluşlarının devlete yardım eden ve yol gösteren kuruluşlar olduğu söylenebilir (Erkorkmaz, 2020, 35-62). Sivilleşme, toplumsallaşma, demokrasi, insan hakları, bireyin devlet karşısında güçlü olmaya çalışması, bireyin isteklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir platform oluşturmak, sivil toplum kuruluşları aracılığı ile oluşturulan raporların uzun dönem politika belirlemede yol gösterici olması beklenen bir durumdur. Toplumun bilinçlenmesi katkıda bulunmak, eğitim öğretim süreçlerine destek olmak, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında devlete yardımcı olmak, devlet ile birlikte yönetime katılmak, iç ve dış politika oluşturma süreçlerine katkı sağlamak, devletin ulaşamadığı alanlara ulaşarak bireye özgü hizmet sunmak, hizmette yerellik ilkesinin gerçekleşmesine yardımcı olmak, devlet kurumlarında şeffaflık ilkesinin uygulanmasına yardımcı olmak, az maliyetle çok hizmet sunmak gibi özellikleri olan sivil toplum kuruluşları bu açıdan çok önemli kurumlar olarak söylenebilir.

Ülkenin dış politikada bağımsız karar alabilmesi olağan ve olağanüstü durumlarda farklılık gösterebilir. Olağan durumlarda alınan dış politika kararlarının rasyonel olması için sivil toplum kuruluşlarının yıllarca oluşturdukları raporların incelenmesi sonucu alınabilir. Olağanüstü durumlarda alınan dış politika kararlarında zamanın kısıtlı olması alınan kararların rasyonel olması tartışmaya açıktır. Sivil toplum kuruluşlarının her iki

durumda düzenli bilgi akışı sağlaması ve karar alıcı için kılavuz oluşturması önemlidir. Olağan durumlarda dış politika kararlarının çoğu en az etkide bulunularak önceden resmi olarak alınan kararlar olarak ülkenin genel politik yönü doğrultusunda alınırken, olağanüstü durumlarda (savaş, iç çatışmalar ve doğal felaketler, vb) dış politika karar alıcıları ve devlet kurumları her zamankinden daha çok sivil toplum kuruluşları etkisine açık hale gelebilmektedirler (Bayram, 2011, 287-288).

Azerbaycan dış politikası uluslararası sistem veya diğer aktörler tarafından mı belirlenmektedir?

Uluslararası sistemde diğer ülkelerin nezdindeki sivil toplum kuruluşları az gelişmiş ve yeni dış politika oluşturan ülkeleri yönlendirme ve kendi ülkesinin güdümünde politikalar oluşturma, hatta bu politikalara karşı gelen karar vericileri görevden uzaklaştırmayı denedikleri söylenebilir. Güçlü devletlerin (ABD, İngiltere, Fransa) dış politikası uzun dönemli ve daha kalıplaşmış ve kurumsallaşmış olduğu için sivil toplum kuruluşları bu politikaları etkilemesi ve yönlendirmesi az gelişmiş ülkelere nazaran daha zordur. Çünkü az gelişmiş ülkelerin dış politikası günü birlik ve fazla toplumsal desteği olmadığı için herhangi bir sivil toplum kuruluşunun bu politikalarda rol alması ve yönlendirmesi daha kolaydır.

Yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ilk dönemlerdeki politikalarını güçlü ülkelerin sivil toplum kuruluşları ve petrol şirketlerinin etkilediği bilinmektedir. Çıkar gruplarının istekleri üzerine oluşturulan ve yeni olaylar doğrultusunda revize edilen dış politika yapım süreci içindeki sivil toplum kuruluşlarından daha çok dışarıdaki sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkenin uluslararası sistemdeki yeri, doğal kaynaklarının paylaşımı, Karabağ sorunu hükümetler dışı gruplar tarafından yönlendirilmekteydi. Güçlü ülkelerin çıkarları doğrultusunda oluşturulan bu dış politika 44 günlük Karabağ savaşı ile değiştirilmiştir.

Ülkenin dış politikasını etkilemeye çalışan sivil toplum kuruluşları ülke içinden yardım alıyorsa daha çok resmi politikayı meşrulaştırma ve hükümetin dış politikasına ters düşmeyecek şekilde yani bağımlı davranırken ülke dışından yardım alıyorsa daha bağımsız ve hükümetin resmi dış politikasını ve politikalarına eleştirel yaklaşabilmektedirler. Bu durum bile sivil toplum kuruluşlarının ne kadar bağımsız olduklarını ve dış politikadaki yapıcı fonksiyonlarını gözler önüne sermektedir.

Demokrasinin zayıf olması kurumsallaşmamış olması ve toplumun sivilleşmemesi tabanın isteklerinin en üst düzeye çıkamaması üst düzeydeki karar alıcıların ülke ve toplum menfaatlerine değil, kişisel ve daha az yararlı veya kendi konumunu uzun dönem devam ettirmek için oluşturulan dış politikayı sivil toplum kuruluşlarının etkilemesi ve yönlendirmesi daha kolay ve etkili olduğu söylenebilir.

Anthony Giddens, “demokrasinin demokratikleşmesi” için yurttaşlık kültürünün güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yurttaşlık kültürünün oluşabilmesi için sivil toplum kuruluşları ile demokratik tutumların geliştirilmesi önem taşır. Demokrasinin iyi işlemesi için hükümet, ekonomi ve sivil toplum kuruluşlarının bir birini dengelemesi gerekmektedir. Bu üç alanın biri diğeri üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması denklemi bozarak olumsuz sonuçlanabilir (Bayhan, 2005, 160).

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdullayev, M. (2017). *Azerbaycan Tarihi (En eski çağlardan 21. yüzyılın ilk on yıllarına kadar)*. 4.Baskı. Bakü. Bakü Üniversitesi Yayınevi.
- Akyüz, A. (2006). *Türk-Amerikan İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*. Derleyen. Semra Cerit Mazlum, Erhan Doğan. *Sivil Toplum ve Dış Politika (Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler)*. İstanbul. Bağlam Yayınları.
- Amrahov, M. (2009). *XX Yüzyılda Azerbaycan'da Milli-Azatlık Harekâtı*. Bakü. ADPU Yayınları.
- Babaşlı, M. (2019). *20 Asrın Başlarında Azerbaycan'da Milli Uyanış ve Maarifçilik Harekâtı*. Bakü. Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Bakan, S. (2001). *Teoriler Işığında Politika*. (der) İdris Bal. *21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*. 1. Baskı. İstanbul. Alfa Yayınları.
- Bayhan, V. (2005). *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj*. *Sivil Toplum ve Demokrasi*. 1. Baskı. İstanbul. Kaknüs Yayınları.
- Biber, A. (2006). *Sivil Toplum Örgütlerinde Halkla İlişkiler*. Ankara. Nobel Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Hakkında Her şey (2008). *Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilciliği Enformasyon Merkezi*. Ankara.
- Doğan, E. & Mazlum, S. C. (2006). *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler, Sivil Toplum ve Dış Politika (Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler)*. İstanbul. Bağlam Yayınları.
- Efegil, E. (2010). *Dış Politika Analizi (Ders Notları)*. İstanbul. Gündoğan Yayınları.
- Gorbachev, M. S. (1986). *Political Report of the CPSU Central Committee to the 27th Party Congress*.<https://archive.org/details/PoliticalReportOfTheCPSUCentralCommitteeToThe27thPartyCongress/page/n21/mode/1up> Erişim Tarihi 08/02/2022
- Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara. Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. Çevirenler Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir. Ankara. Adres Yayınları.
- İbrahim, F. & Wedel, H. (2007). *Ortadoğu'da Sivil Toplum Sorunları* (çeviren: Erol Özbek). 2. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınları.

- İnat, K. & Balcı, A. (2007). Dış Politika: Teorik Perspektifler. (der.) Zeynep Dağı Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus devletten Küreselleşmeye. İstanbul. Alfa Yayınları.
- Keyman, F. (2000). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası Kuramını Yeniden Düşünmek*. Çeviren. Simten Coşar. İstanbul. Alfa Yayınları.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı.15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348> Erişim Tarihi 11/02/2023.
- Küçük, M. (2014). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık, Editör Ramazan Gözen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. 1. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınevi.
- Lewis, D. (2005). The Management of Non-Governmental Development Organizations An introduction. Routledge Studies in the Management of Voluntary and Non-Profit Organizations Edited by Stephen P. Osborne Aston Business School. Taylor & Francis e-Library. UK
- Lewis, David,(2009), Nongovernmental Organizations,Definition and History, Springer-Verlag Berlin Heidelberg London School of Economics and Political Science
- Mahmudov, Y. (2004). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedi. I Cilt. Bakü. Lider Yayınları. <https://www.ebooks.az/view/iDeYnxc8.pdf> Erişim Tarihi 26/04/2022
- Mehmetzade, M. (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*. Editör. Ahmet KARACA. Ankara. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları 40.
- Nesibli, N. (2019). *Azerbaycan Tarihi Millet, Devlet ve Siyaset*. Ankara. Altınordu Yayınları.
- Ngotips A Legacy Of Ngos And Networks, (2011), NGOs Defined by Type: A Primer on the Types of Entities You May Encounter in Designing and Implementing Your Programs, Capable Partners Program
- Olivo U. M. (2007), Evolution On The Term Non Governmental Organization (NGO), Revista Venezolana de Análisis de Coyuntura, Vol. XIII, No. 2.
- Putnam, R. D. *Making Democracy Work Civic Traditions In Modern Italy (Demokrasiyi Çalıştırmak: Modern İtalya'da Yurttaş Gelenekleri)*. New Jersey. Princeton Üniversitesi Yayınları. https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/408189/mod_resource/content/1/Uvod%20Robert%20D%20Putnam_%20-Making%20democracy%20work%20_%20civic%20traditions%20in%20modern%20Italy.pdf Erişim Tarihi 08/01/2022
- Tayfur, M. F. (2010). Dış Politika. Derleyen Atilla Eralp. *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. 5. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınları.

- Terzi, Ö. (2014). Dış Politika ve Uluslararası Örgütler. Derleyen: Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır. *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*. İstanbul. Der Yayınları.
- Türköne, M. (2014). *Siyaset*. İstanbul. Etkileşim Yayınları.
- Willets, P. (2011). NGOs, Non-Governmental Organizations in World Politics - The construction of global governance. Routledge Global Institutions. Taylor & Francis e-Library.
- Yagublu, N. (2001). *Azərbaycan Milli İstiklal Mücadelesi ve Mehmet Emin Resulzade*. Bakü. <http://anl.az/el/Kitab/2014/2001-928.pdf> Erişim Tarihi 04/01/2020
- Yagublu, N. (2018). Azərbaycan Milli Bağımsızlık Harekâtı Ansiklopedisi. Bakü. Kanun Yayınevi.
- Yalvaç, F. (2012). Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik. Derleyen: Tayyar Arı *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1 (Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika)*. Bursa. MKM Yayınları.

Makaleler ve İnternet Kaynakları

- Abay, A.R. (2011). Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. <http://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/wp-content/uploads/2011/01/siviltoplumvesivildayanisma.pdf> Erişim Tarihi 17/02/2018
- Aliyev, İ. (2005). Cumhurbaşkanı'nın Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. s. 120-121. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2005.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2005). Cumhurbaşkanı'nın Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. s. 150-153. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2005.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2006). Cumhurbaşkanı'nın Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2006.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2007). Cumhurbaşkanı'nın Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2007.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2008). Cumhurbaşkanı'nın Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi

- Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2008.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2010). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2010.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2012). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2012.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2014). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2014.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2015). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2015.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2016). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2016.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2017). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2017.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Aliyev, İ. (2018). Cumhurbaşkanının Konuşmaları, Açıklamaları ve Röportajları. Dış Politika Faaliyetleri. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2017.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Alpman, P. (2019). Sivil Toplum Teorilerinde Devlet-I. <https://www.sivilsayfalar.org/2019/04/17/sivil-toplum-teorilerinde-devlet-i/> Erişim Tarihi 03/05/2022
- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Yaz-2010. Cilt: 9 Sayı: 33 <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000068337> Erişim Tarihi 08/02/2018
- Atar, Z. & Demirkol, K. (2015). Azerbaycan Topraklarında Rus-Ermeni İşbirliğine Karşı Yükselen Bir Ses: Difâi Fırkası. *Karadeniz Araştırmaları*. 12 (45). 167-

180. <https://dergipark.org.tr/en/pub/karadearas/issue/10097/124552> Erişim Tarihi 22/04/2022
- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 2016 Yılı Konuşmaları, Açıklamaları, Röportajları. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Kütüphanesi. <https://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2016.pdf> Erişim Tarihi 25/03/2022
- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi, Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, <https://files.preslib.az/site/xsefir/1fes.pdf> Erişim Tarihi 24/02/2022
- Azerbaycan Kültür Vakfı Dostları. https://www.azerbaijans.com/content_1458_az.html Erişim Tarihi 24/02/2022
- Azerbaycan: Uluslararası Cumhuriyet Enstitüsü Bakü'den Ayrılıyor. 5 Kasım 2009. <https://eurasianet.org/azerbaijan-the-international-republican-institute-is-leaving-baku> Erişim Tarihi 05/03/2022
- Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut. Balkanları Ortaklaştırılmış Bir Coğrafya ve Değerler Üzerinden Yeniden Düşünmek. Rethinking about the Balkans in terms of a Commonized Geography and Values. I. Cilt Muğlaklıktan Berraklığa.
- Baysal, T. (2017). Neo-liberalizm tartışmaları çerçevesinde kamu yönetiminin dönüşümü: Türkiye Pratiği. *KAÜİİBFD* 8(15). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/738807> Erişim Tarihi 20/11/2022
- Bernardini, Giovanni. <https://www.unimondo.org/Notizie/Il-Soft-Power-le-catacombe-e-l-Azerbaijani-a-Roma-145685> Erişim Tarihi 01/03/2022
- Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi, <https://www.diyarbakirbarosu.org.tr/public/uploads/document/bm-binyil-bildirgesi-1568489701.pdf> Erişim Tarihi 16/06/2021
- BM Antlaşması Ekonomik ve Sosyal Konsey. Madde 71. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf Erişim Tarihi 12/06/2021
- Caferoğlu, N. (2011). Fon Sağlamak İçin Bizi Aramaktaydılar. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan'ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Caferoğlu, N. (2020 Haziran 08). ABD Büyükelçisinin Elçibey'i Uyarısı. <https://axar.az/news/layiheler/474889.html> Erişim Tarihi 26/02/2022
- Cicioğlu, F. (2011). Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı. Doktora Tezi. Ankara. Milimetrik Grup Yayınevi. https://www.ab.gov.tr/files/pub/filiz_cicioglu.pdf Erişim Tarihi 26/11/2018.
- Çaha, Ö. (2015). Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum. <https://sosyolojiden.files.wordpress.com/2015/09/sivil-toplum.pdf> Erişim Tarihi 05/11/2022

- Çelikçi, A.S. (2015). Türkiye’de 1980 Sonrası Süreçte Sivil Toplumun Seyri: Liberal ve Gramsciyen Perspektiflerin Karşılaştırmalı Analizi. Editörler Hümeysra Dinçer, Ümit Güneş, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II (Siyaset-Uluslararası İlişkiler-İktisat-Sosyal Politika)*. Kütahya. <http://www.tlck.org.tr/iv-tlck-ii-kitap/> Erişim Tarihi 06/02/2018
- Davutoğlu, A. (2019). Gelecek Parti Açılış Konuşması. <https://www.youtube.com/watch?v=rvbukwmoM4M> Erişim Tarihi 13/12/2019
- Devlet bağımsızlığının restorasyonu ve korunması. Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi. https://republic.preslib.az/az_a3.html Erişim Tarihi 17/02/2022
- Ganizade, Ç. (2011). STK’larının Önerileri Parlamento Tarafından Dikkate Alınmıştır. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Genç, F. N. & Erdoğan, Ü. (2013). Yerel Demokrasi ve Kalkınma Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Aydın Örneği. Editör. Mustafa Ökmen, Uluç Çağatay, Ayça Berna Görmez. *Küreselleşme-Yerelleşme Dikotomisinde Yerel ve Bölgesel Kalkınma-Kamu Yönetimi Perspektifi*. Ankara. Orion kitabevi. https://www.academia.edu/11906206/Yerel_Demokrasi_ve_Kalk%C4%B1nma_Ba%C4%9Flamında_Sivil_Toplum_Kurulu%C5%9Flar%C4%B1n%C4%B1n_Rol%C3%BC_Ayd%C4%B1n_%C3%96rne%C4%9Fi Erişim Tarihi 04/11/2022
- Guliyev, A. (2011). *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Güder, N. (2004), *Sivil Toplumcunun El Kitabı*. Ankara. s. 14-15 <https://preparecenter.org/wp-content/sites/default/files/siviltoplumcununelkitabi.pdf> Erişim Tarihi 12/11/2022
- Güleç, C. (2018). Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri. ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usb/issue/34533/419840> Erişim Tarihi 11/10/2022
- Harman, S. (2014). Sivil Toplum Kuruluşlarının Turizm Sistemindeki İşlevleri Üzerine Bir İnceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 26. Cilt: 11. Yıl: 2014, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/183207> Erişim Tarihi 11/02/2020
- Hasanov, A. (2011). STK’ları Devlete Yardımcı Oldular. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Hasanov, A. (2011). STK’ları Devlete Yardımcı Oldular. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Haydar Aliyev Fonu Pakistan’ın Muzaffarabad şehrinde Kız Lisesi açtı. <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/132/135/Pakistan%C4%B1n-M%C3%BCz%C9%99ff%C9%99rabad->

%C5%9F%C9%99h%C9%99rind%C9%99-q%C4%B1zlar-
%C3%BC%C3%A7%C3%BCn-orta-m%C9%99kt%C9%99b Erişim Tarihi
28/02/2022

Haydar Aliyev Fonu.
https://az.wikipedia.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyev_Fondu Erişim
Tarihi 28/02/2022

Haydar Aliyev Fonunun Amaçları. https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/index/48/Fondun_m%C9%99qs%C9%99dl%C9%99ri
Erişim Tarihi 03/03/2022

Haydar Aliyev Fonunun Amaçları. <https://heydar-aliyev-foundation.org/az> Erişim
Tarihi 28/02/2022

Hegel: Sivil Toplum, Devlet ve Yurttaşlık.
<http://felsefeguncesi.blogspot.com/2013/01/hegel-sivil-toplum-devlet-ve-yurttaslk.html> Erişim Tarihi 18/07/17

<https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/azerbaijan> Erişim Tarihi
27/03/2022

İki sahil gazetesi. 17 Mayıs 2014. Azerbaycan-UNESCO işbirliği dinamik bir şekilde
gelişmektedir. s. 8-11.
http://anl.az/down/meqale/iki_sahil/2014/may/370478.htm Erişim Tarihi
24/02/2022

IREX: Azerbaycan'daki faaliyetimiz mevzuata uygun olarak devam etmektedir.
<https://www.amerikaninsesi.org/a/irex-azerbaijan/1972009.html> Erişim Tarihi
27/02/2022

IRI (Sivil Toplum ile ilgili ne yapıyoruz). <https://www.iri.org/what-we-do/civil-society/>
Erişim Tarihi 05/03/2022

İşyar, Ö.G. (2009). Bilimsel Gelişme Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Dış Politika
Analizi: “Birinci Nesil” Çalışmalar, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 5, Sayı:
18. <https://www.acarindex.com/uluslararasi-hukuk-ve-politika/bilimsel-gelismetarihi-acisindan-karsilastirmali-dis-politika-analizi-birinci-nesil-calismalar-369716> Erişim Tarihi 11/10/2022

Karluk, R. (2013). Küresel Ekonomik Örgütler. Uluslararası Örgütler. Editörler: Çınar
Özen, Özgür Tosun). Eskişehir. *Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını 1877*.
<https://www.aofdersleri.com/uluslararasi-orgutler-ders-notu.html> Erişim Tarihi
25/10/2021

Keklik, S. (2011). Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasında Dış Yardımların Rolü
ve Etkisi. Bursa. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası
İlişkiler Bölümü*.

<https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/7979/1/294826.pdf> Erişim Tarihi 28/12/2022

Keskin, F. (2013). Birleşmiş Milletler. Uluslararası Örgütler. Editörler: Çınar Özen, Özgür Tosun. Eskişehir. *Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını 1877*. <https://www.aofdersleri.com/uluslararası-orgutler-ders-notu.html> Erişim Tarihi 25/10/2021

Kürkçüoğlu, Ömer (1980). “Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 35(01). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3122/43369> Erişim Tarihi 11/10/2022

Mammadov, F. (2017). Dış Politikanın 25 yıllık yolu. Tarihi mirastan pragmatik moderniteye ve güvenilir geleceğe. *Azərbaycan Cumhuriyeti Dış Politikasının Temel Yönleri (1991-2016)*. Bakü. Poliart Yayınevi. https://www.academia.edu/38367767/AXS-25_il Erişim Tarihi 24/02/2022

Mammadov, S. (2011). Projelerin Değerlendirilmesinde Ayrımcılık İddiası. Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı. Bakü. Avrasya Yayınları.

Mehtiyev, A. (2011). STK Gelişiminde Yeni Dönem. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.

Mehtiyev, A. (2011). STK Gelişiminde Yeni Dönem. Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı. Bakü. Avrasya Yayınları.

Memmedov, İ. (2011). STK’nın Faaliyetini Düzenleyen Kanun Düzenlemesi. Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı. Bakü. Avrasya Yayınları.

Milletler Cemiyeti Üyeleri. Madde 23. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vuLuhUrV-TcJ:www.erdemdenk.com/mcmisaki.doc+&cd=7&hl=az&ct=clnk&gl=az> Erişim Tarihi 12/06/2021

Mustafayev, İ. (2020). Azerbaycan ordusunun bir generali, albay ve beş askeri öldürüldü, <https://sputnik.az/20200714/Azərbaycan-ordusunun-general-hid-oldu-424431339.html> Erişim Tarihi 11/06/2022

NDI (Değerleri). <https://www.ndi.org/publications/ndis-35th-anniversary-report-working-democracy-and-making-democracy-work> Erişim Tarihi 03/03/2022

NDI (Vizyonu, Misyonu ve Değerleri). <https://www.ndi.org/mission> Erişim Tarihi 03/03/2022

Nuriyev, A. (2011). Bağımsızlığın 20. Yılında STK Gelişimi Vizyonu. Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan’ın STK Alanı. Bakü. Avrasya Yayınları.

- Paola, G. (2006). NATO'nun Dönüşümü. <https://www.nato.int/docu/review/2006/issue3/turkish/art2.html> Erişim Tarihi 17/06/2021
- Sarıbay, A.Y. (1997). Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum. *Liberal Düşünce*. Bahar. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/06/05-ali-yasar-saribay-turkiyede-demokrasi-ve-sivil-toplum.pdf> Erişim Tarihi 06/02/2017
- Sivil Toplum Kuruluşları Hakkında Kanun maddeleri. <http://www.e-qanun.az/framework/7829> Erişim Tarihi 26/11/2022
- Soysal, E. K. & İren, A. A. (2019). Yeni Tehditler ve Küreselleşmenin Türk Dış Politikasına Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 (33). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/704853> Erişim Tarihi 14/11/2022
- Süleyman, Ö., Halis, B., & Hasan, Ş. Sivil Toplum Kuruluşları(STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9069> Erişim Tarihi 17/06/2021
- Süleymanova, E. (2011). Azerbaycan'ın Demokratikleşmesi ve Gelişiminde Geçtiği Yol. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan'ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Sürmeli, S. (2011). Bilinmeyen Yönleriyle Kafkasya Müslümanlarının Bakü'deki İlk Kongresi (28 Nisan-3 Mayıs 1917). *Gazi Akademik Bakış* 127. Cilt 4. Sayı 8. Yaz 2011. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6523/86488> Erişim Tarihi 22/04/2022
- T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Raporu. Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KalkinmaSurecindeSivilToplumKuruluslariOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf> Erişim Tarihi 17/01/2022
- The World Association of Non-Governmental Organizations (WANGO). Dünya Sivil Toplum Kuruluşları Birliği. <http://www.wango.org/resources.aspx?section=ngodir> Erişim Tarihi 10/02/2014
- The Yearbook of International Organization, Union of International Associations, <https://uia.org/yearbook> Erişim Tarihi 20/11/2022
- Uluslararası Araştırma ve Değişim Kurulu IREX Azerbaycan. <https://wiser.directory/organization/international-research-exchanges-board-irex-azerbaijan/> Erişim Tarihi 27/02/2022
- Uluslararası Dernekler Birliği, <https://artsandculture.google.com/entity/m07wzl?hl=tr> Erişim Tarihi 22/10/2022

- Uyar, C. (2014). Dış Politika Oluşum Sürecinde Sivil Toplumun Rolüne Teorik Bir Bakış. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2149814> Erişim Tarihi 20/11/2022
- Yaman, Ö. M. & Acar, B. (2016). Disiplinler arası Suç ve Suçluluk Çalışmaları (1923 - 2015) Sosyal Hizmet Perspektifinde Bibliyografik Bir Değerlendirme. 1. Baskı. İstanbul. Bir Yayıncılık. <http://www.omermiracyaman.com/sites/default/files/kitap/disiplinler-arasi-suc-ve-sucluluk-calismalari-1923-2015.pdf> Erişim Tarihi 02/05/2022
- Yatkın, A. (2013). Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın Katılımı: Elazığ Örneğinden Araştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 23. Sayı: 2. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/715482> Erişim Tarihi 16/03/2022
- Zülfügarlı, M. (2011). STK'ları ile Devlet İşbirliği. *Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan'ın STK Alanı*. Bakü. Avrasya Yayınları.
- Lage, D. A. Brant L. (2012). The Growing Influence of Non-Governmental Organizations: Chances and Risks. III Anuário Brasileiro De Direito Internacional V. 1
- Adisa. J. (2013). The Role of Non-Governmental Organizations in Development Support: The African Perspective. African Union Commission to the Arab-Africa Economic Forum held in Kuwait on 11-12 November. in preparation of the Third Africa-Arab Summit
- Nyang'au, S. ve diğerleri (2016). Role of Non Governmental Organizations (NGOs) in Social Development in Developing Nations. Journal of Economics and Sustainable Development www.iiste.org ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online) Vol.7, No.11.
- May, R. (1989). Jr International Division. American Planning Association The Emerging Role of Nongovernmental Organizations in Shelter and Urban Development. Springer Science. New York. Business Media.
- Rodger, W. (1993). The role of NGOs in development cooperation: Some notes on empirical research findings, Intereconomics. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. Vol. 28, Iss. 6.
- (FundsforNGOS). Functions of an NGO (<https://www2.fundsforngos.org/cat/functions-of-an-ngo/>) Erişim Tarihi 18/12/2022
- Madde 58. Katılma hakkı . <http://www.e-qanun.az/framework/897> Erişim Tarihi 09/03/2022
- Gambar, İ. 06-07 Ocak 1990 yılında AHC'nin 3. Konferansındaki Konuşması, <https://www.xural.com/isa-q%C9%99mb%C9%99rin-1990-ci-ild%C9%99ki->

cixisi-ilk-d%C9%99f%C9%99-xural-com-da-m%C9%99tn/ Erişim Tarihi
02/02/2022

Aliyev, H. (16.12.1991). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi'nin 31 Aralık Dünya Azerbaycan Türklerinin Dayanışma ve Birlik Günü Kararı. Nahçıvan. https://nakhchivan.preslib.az/az_b5-19.html Erişim Tarihi 12/02/2022

Avrupa Oyunları. <https://president.az/az/articles/view/15725> Erişim Tarihi 08/05/2022

BM Hakkında. <http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1a> Erişim Tarihi 25/04/13

NDI (Genel Bakış). <https://www.ndi.org/eurasia/azerbaijan> Erişim Tarihi 03/03/2022

Sip, D. (15.09.2003). 2003 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Seçimleri Takip Raporu. NDI Bakü ofisi. https://www.ndi.org/sites/default/files/1645_az_elect091503_5.pdf Erişim Tarihi 04/03/2022

Albright, K. M. (14.07.2005). Kasım 2005 Parlamento Seçimleri Basın Toplantısında NDI-Azerbaycan'a İlişkin Açıklamalar, Bakü. https://www.ndi.org/sites/default/files/1868_az_albright_071405_5.html Erişim Tarihi 03/03/2022

Paşayev, H. (11.05.2005). Azerbaycan'ın Demokratik Geçişi. Washington Times. <https://www.iri.org/news/washington-times-cites-iri-survey-in-azerbaijan/> Erişim Tarihi 05/03/2022

<http://felsefeguncesi.blogspot.com/2013/01/hegel-sivil-toplum-devlet-ve-yurttaslk.html> Erişim Tarihi 18/07/17

Musavat gazetesi. (15.06.2013). Rusya, Azerbaycan'a karşı çeşitli seçenekleri devreye sokmuştu. https://musavat.com/news/rusiya-azerbaycana-qarsi-bir-nece-varianti-ise-salmisdi_154510.html Erişim Tarihi 17/02/2022

Çelikçi, A.S (06.02.2018), Türkiye'de 1980 Sonrası Süreçte Sivil Toplumun Seyri: Liberal ve Gramsciyan Perspektiflerin Karşılaştırmalı Analizi, Editörler Hümeýra Dinçer, Ümit Güneş, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II (Siyaset-Uluslararası İlişkiler-İktisat-Sosyal Politika)*, Kütahya. <http://www.tlck.org.tr/iv-tlck-ii-kitap/> Erişim Tarihi 17/02/2022

<https://www.hrw.org/news/2019/01/10/unjustly-jailed-blogger-faces-new-charges-azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022

Hüseyin, P. (13.10.2019). "AHC hükümeti devrimci değişiklikler yapamadı". <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-49997825> Erişim Tarihi 12/02/2022

<https://www.hrw.org/news/2020/02/18/political-graffiti-behind-bogus-jailing-azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://www.hrw.org/news/2020/03/18/prominent-journalist-freed-azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://www.hrw.org/news/2021/03/19/azerbaijan-armenian-pows-abused-custody> Erişim Tarihi 26/03/2022

Zonova, T. (23.11.2021). STK'lar gelecekte hayatta kalacak mı? <https://mgimo.ru/about/news/experts/243121/> Erişim Tarihi 27/11/2021

Willetts, P. (23.11.2022). What is a Non-Governmental Organization? City University, London. <https://www.gdrc.org/ngo/peter-willetts.html> Erişim Tarihi 23/11/2022

<https://www.hrw.org/news/2021/12/03/azerbaijan-opposition-leader-beaten-custody> Erişim Tarihi 26/03/2022

https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2022/01/World%20Report%202022%20web%20pdf_0.pdf Erişim Tarihi 27/03/2022

https://nakhchivan.preslib.az/az_b5-19.html Erişim Tarihi 12/02/2022

Demokrasi ve IRI. <https://www.iri.org/> Erişim Tarihi 05/03/2022

<https://azerbaijan.az/related-information/231> Erişim Tarihi 06/03/2022

<https://azerbaijan.az/related-information/232> (2018 yılında Azerbaycan İş Merkezi faaliyete başlamıştır.) Erişim Tarihi 07/03/2022

<http://www.e-qanun.az/framework/21447> Erişim Tarihi 21/03/2022

<https://president.az/az/articles/view/51178> Erişim Tarihi 24/03/2022

<http://e-qanun.az/framework/47346> Erişim Tarihi 26/03/2022

<http://e-qanun.az/framework/48600> Erişim Tarihi 26/03/2022

<http://www.e-qanun.az/framework/20696> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://president.az/az/articles/view/51177> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://worldcoalition.org/membre/human-rights-watch/> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://worldcoalition.org/membre/human-rights-watch/> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://worldcoalition.org/membre/human-rights-watch/> Erişim Tarihi 26/03/2022

<https://www.hrw.org/europe/central-asia/azerbaijan> Erişim Tarihi 26/03/2022

https://republic.preslib.az/az_a3.html Erişim Tarihi 17/02/2022

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ziyadhan HASANOV	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Fakülte	Türk Dünyası İşletme Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Uluslararası İlişkiler
Makale ve Bildiriler	
1. Kenar, N. ve Hasanov, Z. (2022). Azerbaycan Dış Politikasının Oluşumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisi. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi. Cilt: 14/İlkbahar. Sayı: 54. http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 Erişim Tarihi 13/06/2022	
2. Kenar, N. ve Hasanov, Z. (2022). Neoliberalizm Politikasının Sivil Toplum Kuruluşlarına Etkisi. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi. Cilt: 14/İlkbahar. Sayı: 54 http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041 Erişim Tarihi 13/06/2022	